

KERESZTÉNY MAGVETŐ

114. évfolyam • 2008 • 2. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- ▶ *André Séguenny*
A hit kérdése a 16. század szellemi áramlataiban 161
- ▶ *Balázs Mihály*
Dávid Ferenc életútja 173
- ▶ *Kovács Sándor*
Kétszáz éve született John Paget, Erdély magyar honpolgára 203
- ▶ *dr. Rezi Elek*
Balázs Ferenc hit- és életfelfogása két kéziratának tükrében 219
- ▶ *Cseke Péter*
Erdélyi csillagunk, Balázs Ferenc (1901–1937) 226

MŰHELY

- Paskucz-Szathmáry Viola*
Történelmi örökségünk tárgyi emlékeinek megőrzése és védelme 242
- Berei István*
A nagyobbik fiú (Lk 15,25–32)..... 254

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

- Koppándi Botond*
Térjen vissza a Lélek! (1Kir 17,21–24) 256
- id. Nagy Endre*
Nem tudjátok...? (Mt 5,13–14, 1Kor 3,16) 260

<i>Orbán Erika</i>	
Az ember sorsa jelleme (2Móz 32,19–20, Mk 11,15–17)	265
<i>Szász Ferenc</i>	
Szólni és/vagy hallgatni... (Ézs 50,4–5).....	270
Godot-ra várva. A várakozó: Isten (Péld 21,20, Lk 15,20).....	279
<i>Pálffy Tamás Szabolcs</i>	
Az emmausi tanítványok hite (Lk 24,13–16,30,31)	287

KÖNYVISMERTETÉS

Nemes Erdély országának státusáról, lakosairól, lakóhelyeiről és folyóvizeiről való oktatás, melyet írt volt 1710-ben néhai Bíró Sámuel tanács úr Erdélyben (<i>Jakabffy Tamás</i>)	291
Egyházi élet – Hírek	293

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány
támogatta.

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Jakabffy Tamás szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Ruzsa István műszaki szerkesztő.
Szerkesztő bizottsági tagok: Kovács Sándor, Czire Szabolcs.
Szerkesztőség címe: 400105 Kolozsvár, 1989 December 21 út, 9 sz.
Tel: +40 264 593236, fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.
Postacím: 400105 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania

CXIV • Cluj-Napoca • 2008/2

CONTENTS

STUDIES

<i>André Séguenny</i> Problem of Faith in the Spiritual Currents of 16th Century.....	161
<i>Mihály Balázs</i> Ferenc Dávid's Life.....	173
<i>Sándor Kovács</i> 200 th Anniversary of John Paget's Birth, Hungarian Citizen of Transylvania ..	203
<i>dr. Elek Rezi</i> View of Faith and Life of Ferenc Balázs, in the Mirror of His Manuscripts...	219
<i>Péter Cseke</i> Our Transylvanian Star, Ferenc Balázs.....	226

WORKSHOP

<i>Viola Paskucz-Szathmáry</i> Preservation and Protection of the Material Relics of Our Historical Heritage ..	242
<i>István Berei</i> The Elder Son	254

SERMONS

<i>Botond Koppándi</i> Let This Boy's Life Return to Him!.....	256
<i>Endre Nagy sen.</i> Don't You Know...?.....	260

<i>Erika Orbán</i>	
The Man's Destiny Is His Character	265
<i>Ferenc Szász</i>	
Speak and/or Be Silent.....	270
Waiting for Godot. The Waiting God.....	279
<i>Tamás Szabolcs Pálffy</i>	
The Faith of the Disciples from Emmaus	287

BOOK REVIEW

Teaching about the Status Inhabitants, Dwelling-Places and Rivers of the Country of Nobel Transylvania, written in 1710 by late Samuel Bíró Councillor in Transylvania (<i>Tamás Jakabffy</i>)	291
Church Life – News	293

Tanulmányok

ANDRÉ SÉGUENNY

A HIT KÉRDÉSE A 16. SZÁZAD SZELLEMI ÁRAMLATAIBAN

„Kiváltképp a mostani időkben azt láthatjuk, hogy bárkit hívő embernek tartanak, bármely hitű legyen vagy bármely szektához tartozzék is” – írja Sebastian Franck 1540-es *Paradoxában*.¹ Utóbb azonban hozzáteszi, hogy „ki-ki erősebben hisz és bízik értelmében, mint a farizeusok.” Aligha találhattunk volna jobb bevezetőt fejtegetésünkhöz, amely a 16. század hitfogalmát járja körül.

Mielőtt rátérnénk témánk taglalására, meg kell szabnunk vizsgálódásunk feltételeit és határait. A hitet nem vallási fogalomként kezeljük, az a pszichológia, filozófia, szociológia és teológia feladata. Olyan 16. századi gondolkodók teológiai és filozófiai nézeteire szeretnénk rávilágítani, akik koruk vallási csatározásaiban jelentős szerepet játszottak vagy valamilyen módon a kereszténység máig tartó megosztottságáról tanúskodnak. Ez talán lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megértsük, milyen okok vezettek ehhez a megosztottsághoz.

Magától értetődő, hogy a hit – vagyis az ember szellemi, lelki és erkölcsi tartásának kifejeződése – minden esetben valamilyen ember és Isten közötti kapcsolatba ágyazódik. Jobban mondva a hit nem más, mint e kapcsolat maga. Ennél fogva a hit természete függ e kapcsolat lényegi tulajdonságainak mindenkorri értelmezésétől, illetve attól a viszonyrendszertől, amely egységét biztosítja. A következőkben rá szeretnénk mutatni arra, hogy a különféle teológiai irányzatok vezéregyéniségei mind ugyanazon a véleményen vannak, amikor a hitről mint Istenhez fűződő viszonyról beszélnek, és szembenállásuk oka e kapcsolat eltérő felfogásában, valamint az Istenről és emberről való gondolkodás különbözőségében keresendő.

---

¹ Franck, *Paradoxa*, no 220–222, 350.

A hit: lehetőség Isten megismerésére

Hogy a 16. század vitáit jobban megérthessük, egy kis történeti áttekintésre van szükségünk. Ennek kiindulópontja a klasszikus középkori skolasztika, mindenekelőtt a tomizmus.

A tomista teológia szerint Isten a létező lét, *ens*, ami megkülönböztetendő a lét, *esse* fogalmától. Isten *ens per se*, vagyis az önmaga általi lét, akinek lényege létezésében rejlik. Ő az, aki van (2Móz/Kiv 3,14), a szintiszta létezés aktusa. Az emberi lényeg részesül Isten lényegéből, azaz létezése Istentől ered. Ebből azonban semmi esetre sem következik, hogy részesül az isteni létből is. A testből és lélekből (anyagból és formából) álló ember lelkének köszönhetően vágyakozik vagy vágyakozhat az Istennel való találkozásra. Az emberi értelem segítségével a teremtés tanulmányozása során csillapíthatja vágyakozását. De ily módon csupán Istennek és ténykedésének ösztönös és teljesen természetes megismeréséig juthat el. Ez azonban hitének megalapozásához éppen elegendő.

A tomizmus tanítása szerint tehát ember és Isten kapcsolatát az embernek az a törekvése határozza meg, hogy eljusson Istenhez. Eszerint a hit tisztán emberi sajátosság, Isten az emberre bízta a döntést: el akarja-e érni a célt – Istent magát. Aquinói Tamás szerint azonban minden forma ösztönösen vágyik a tartalomra, amely által kiteljesedhet. A tartalom, amelyre az ember törekszik, a boldogság, amely csak és kizárólag a legfőbb jóban való részesülés által valósulhat meg. Hogy megtalálhassa, először is tudnia kell megkülönböztetni más felkínálkozó javaktól. A különbségtétel tudás, a tudás megismerés. Ha az ember természetes értelmének köszönhetően rájön, hogy a legfőbb jó Istenben rejlik, akkor törekedni fog arra, hogy minél jobban megismerje. Ember és Isten kapcsolata tehát kognitív jellegű. A hit ismeretelméleti kategória. Anzelm szerint *credo ut intelligam* (hiszek, hogy értsek), illetve Tamás szavaival élve: *unio mentis ad Deum, prae-libatio quaedam illius cognitionis quae in futuro beatos faciet* (az ész törekvése Isten elérésére, előzetes megízlelése annak, ami majd boldoggá tesz).

Összefoglalva: a középkor vezető gondolkodója azon fáradozott, hogy a vallásos hitet ismeretelméleti alapokra helyezze. Célja a megismerő hit létrehozása, amely a legfőbb jó, vagyis Isten felé irányul. Az ilyesfajta hívő megismerés csak a kijelentés segítségével lehetséges. A teljes megismerés azonban lehetetlen. Az ember még kijelentés útján sem juthat el Isten valódi lényegének megfejtéséhez, csak a világhoz fűződő kapcsolatát tárhatja fel. Ebből következően a megismerés hiányos, hiszen a teremtett világgal való összevetés csak negatív tudást eredményezhet. Az ember csak az analógiák segítségével szerezhet benyomást egy teljes (pozitív) és helyesnek tartható tudásról, mivel a természeti létezés Isten létéből fakad. Az analogizmus azonban az Isten megismerésére való törekvésben csak részleges eredményre vezet, hiszen a korlátozott létezésből indul ki. Mivel logikus gondolkodásunk segítségével Isten lényegén keresztül juthatunk el bizo-

nyos igazságok felismeréséhez, soha nem tudhatjuk, tudásunk mennyiben megalapozott. Istenről való tudomásunk nem természetes tudatunk kivetülése, hanem hit kérdése. A hit mint megismerési folyamat szorosan kötődik bizonyos erkölcsi követelményekhez, amelyeket Jézus tanított, ennek ellenére az erkölcs a második helyre szorul. Az üdvtan inkább szellemi, mint erkölcsi kérdés: csak az emberi értelem képes bizonyos – bár nem teljes – megismerés elnyerésére.

A hit megismerő jellegét a skolasztika több irányzata is erőteljesen hangsúlyozta, főképp a középkor végi nominalisták, de a misztikusok is. Időközben azonban valami megváltozott.

A hit és az erkölcs mint Isten megismerésének eszközei

Most foglalkozunk egy kicsit a nominalizmussal és a misztikával, amelyek feltehetőleg nagy hatást gyakoroltak a 16. században jelentkező új teológiai irányzatokra. A nominalizmus a hitet szintén megismerési folyamatnak tartja, a tomizmussal ellentétben azonban meglehetősen szkeptikusan kezeli az emberi értelem képességeit a hit igazságainak megismerésében. William Ockham elveti az analogizmus módszerét, amelyet Aquinói Tamás előszeretettel alkalmaz. Kijelenti, hogy nemcsak Isten létezésének bizonyítása lehetetlen, hanem az olyasfajta emberi problémák magyarázata is, mint például a halhatatlanság. Az emberi értelem csak az individuális szubsztanciák megismerésére képes, ebből adódóan Ockham tagadja annak lehetőségét, hogy az ismeretelmélet segítségével felfoghatjuk az univerzálisak realitását. A hit nála is egyfajta tudás, de forrása a Szentírásban található kijelentés. A tudománnyal szemben, amelynek tárgya a természetes emberi világ, a hit egyedül Isten akaratának függvénye, legalábbis ami tartalmát és megszerzésének módját illeti. Ezzel megszületik a valóság kettőségéről való feltevés, amely lehet isteni és emberi. A hit tehát kizárja az emberi értelem mindenfajta közreműködését.

A misztika jelesei – ezen most a rajnai misztikát értjük, amely közvetlen hatást gyakorolt a 16. század gondolkodóira – szintén úgy gondolták, hogy a hit: tudás. A nominalizmushoz hasonlóan nyomatékosan hangsúlyozták ugyanakkor az emberi értelem alkalmatlanságát. Egy nagyon fontos ponton különböztek azonban a nominalistáktól, jelesül abban az elképzelésben, hogy minden ember lelkében fellelhető egy bizonyos *scintilla* (lélekszikrácska). Ha ezt felfedezzük magunkban, ez hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megeljük az Istenhez vezető utat.

Összehasonlítva egymással az imént tárgyalt elméleteket változást tapasztalhatunk. Az emberi értelem, amely Aquinóinál alapvető fontossággal bírt, Ockhamnál pedig jelentőségét veszítette, a misztikában ismét szerephez jut, ha a szikra, amelyet Isten belénk ültetett, feléleszti azt. A misztika azonban tisztában van a racionális értelem működésének korlátaival is. A hétköznapi élethez elengedhe-

tetlen, Isten megismerésében azonban nincs semmilyen szerepe. Hiszen célunk nem az intellektuális, hanem az egzisztenciális megismerés, amelyből részesülni akarunk.

Más skolasztikus tételekhez hasonlóan a misztikus tan is rendelkezik egyfajta ontológiával, amely nélkül a misztika előkészítő szerepe elhanyagolható lenne. Elsősorban Eckhart mester az, aki ezt részletezi *Opus Tripartitum* című munkájában. Leírása sok hasonlóságot mutat az Aquinói Tamáséval, de sajátos jegyekkel rendelkezik. Istent azonosítja ugyan a Léttel – „Deus est esse” –, de az állítást meg is fordítja: „Esse est Deus”. Ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy az emberi lét az isteni lét része. Másrészt a transzcendens és az egyedi létezés különbözőségét is másképpen magyarázza, mint Aquinói. Míg a tomisták ontológiai, Eckhart inkább metafizikai transzcendenciáról beszél. Az emberi lét az isteni létből származik, de nem ugyanolyan, hiszen a lét nem létezhet individuális szubsztancia-ként. Az emberi valóság kategóriáival kifejezve: Isten sokkal több a valaminél. Isten létezése minden létező fölött áll, hiszen ő minden teremtője. Általa válunk létezővé, ám a *lét* fogalma többet jelent a pusztá létezésnél, a „Dasein”-nál, sőt minden létező összességénél („Daseienden”) is.

Isten és az egyedek között azonban létezik egyfajta metafizikai kapcsolat. Ez kognitív síkon létrehozható, ha az ember rászánja magát, hogy feladja énjét, és átadja magát a tökéletességnek. Mindez természetesen fizikailag, azaz egyedi létezőként nem, csakis spirituálisan lehetséges. A tökéletesség elérésének és a vele való egyesülésnek a vágya a misztikus hit alapja. Ez a hit, amely minden addigi tanítással szembefordul, már az evilági életben, itt a földön elhozhatja a beteljesülést, még ha rövid időre is. Ehhez azonban bizonyos előkészületekre van szükség, szellemi/lelki és fizikai tekintetben egyaránt. Meg kell szabadulni mindentől, ami az embert emberré teszi, le kell mondani mindenről, valamifajta „ürességet” kell elérni minden területen, hogy felkészülhessünk a semmi fogadására, ami bizonyos értelemben maga a minden.

A misztikus és a skolasztikus hitfelfogás különbözősége nyilvánvaló. Tamás szerint az emberi értelem képes eljutni Istenhez, és egyetlen kiindulópontja az embert körülvevő világ. Eckhart ugyan nem vitatja az értelem szerepét, de megköveteli a világ elhagyását, mivel a tökéletesség csak saját dimenziójában érhető el.

A hit azonban még mindig a megismerés talaján marad.

Ez a fajta megismerő hit nem képzelhető el bizonyos cselekvő erkölcsiség nélkül. A lemondás kívánalma az ember világhoz kötöttségére vonatkozik. A világtól való elszakadás csak oly módon lehetséges, ha Krisztus útját követjük. Ezzel a keresztény erkölcs először válik egyenrangúvá az ontológiával.

A hit mint krisztológiai hagyomány

Az erkölcs szerepének kiemelése a későbbiekben alapvetően meghatározza a hit fogalmáról való gondolkodást. A *Theologia Deutsch* című 15. századi anonim értekezés, amely rendkívül nagy hatást gyakorolt a 16. század vallásosságára, elsősorban a keresztről való tant emeli ki. Nem veti el a megismerést mint a hit legfontosabb feltételét, ám szinte kizárólag egyetlen témával foglalkozik: a megismerés megvalósításának gyakorlati kérdésével. Feleleveníti és kifejti a keresztút három hagyományos fokozatát: a szenttelenséget, a megtisztulást és a megvilágosodást. Ezeket a fogalmakat a keresztény kegyesség is ismeri, de a misztika Isten megismerésének előfeltételeivé teszi őket. A *Theologia Deutsch* szerzője azonban – szemmel láthatólag megfélemlítve arról, hogy e fogalmak eddig elsősorban az ontológia és az ismeretelmélet alátámasztására szolgáltak – önálló jelentőséggel ruházta fel őket.

A könyv olvasása során először is az tűnik fel, hogy felszólít Krisztus követésére. De félreértés ne essék: ez nem utánczást jelent. Sokkal inkább arról van szó, hogy fogadjuk el Krisztust tanítómesterünknek. Jézusnak és tanításának ismerete Isten megismerésének helyére lép. A teocentrikus skolasztikus és misztikus gondolkodást felváltja a krisztusközpontúság. A változás a reneszánsz kezdetétől érzékelhető. „Amit meg lehet tudni és meg lehet tapasztalni, abban hinnünk kell már azelőtt, mielőtt megtudnánk vagy megtapasztalhatnánk, másképpen soha nem jutunk valódi tudáshoz. És erre a hitre gondol Krisztus.”² Ez a mondat összefoglalja a *Theologia Deutsch* tanítását: a hit megelőzi a megismerést, egyetlen eszköz annak elérésére, a beteljesedés pedig csakis a Krisztus ismerete által lehetséges.

A *Theologia Deutsch* óriási lépés egy újfajta, megtapasztalható megismerést célzó hitfelfogás felé, amely semmivel nem helyettesíthető, még a bibliai kijelentéssel sem, hiszen az olvasás által szerzett és a mindennapokban meg nem tapasztalt megismerés „nem tudás, csak sejtés”.

A hit mint az ember isteni lényegébe vetett bizalom

A különböző hitfelfogások közül igen izgalmasnak ígérkezik (Rotterdami) Desiderius Erasmus tanításának vizsgálata, akinél a reneszánsz kori keresztény humanizmus nézetei kikristályosodva jelennek meg. Erasmus egyrészt a skolasztikával kívánt szembehelyezkedni, ugyanakkor azonban az ember és Isten közti kapcsolatban egyedülálló módon az emberi tényezőt hangsúlyozta. Erasmus to-

2 „Was möglich is zu wissen und zu erfahren, daran muss mann glauben, bevor man es weiss oder erfährt, anders kommt es nimmer zu wahren Wissen. Diesen galuben meint Christus.” Magyarul: *Frankfurti Névtelen, Német teológia*, Bp., 2005, 142. (48. fejezet)

vábbá – John Colet mellett – először helyettesítette teológiai fogalmakkal a keresztény humanizmus antropológiai elnevezéseit. De tanítását az imént ismertett misztikus elképzelések folytatásának is tekinthetjük.

Erasmus vallási antropológizmusa azon a meggyőződésen alapul, hogy az ember jónak teremtett, és természete az áteredő bűn kártékony hatásai ellenére is az maradt. Azt a tomista felfogást is elfogadja, amely szerint a vallás nem erőszaktétel az emberi természeten, ahogyan Ockham állítja. Épp ellenkezőleg: egyedül az képes felszínre hozni az emberben rejlő természetes jóságot. Erasmus legtöbb írásában ezt a kérdést állítja a középpontba. Elsőrendű célja: vallási szemszögből vizsgálni az embert és lehetőségeit. Mivel Istenről szóló fejtegetéseket nem találunk írásai között, a rá vonatkozó nézeteire csak antropológiai értekezéseinek szövegeiben elszórt, gyakorta homályos megjegyzéseiből következtethetünk. Így például abból, hogy a *logosz* szót *sermón*nak fordítja a bevett *verbum* helyett, feltételezhetjük, hogy Istent azonosítja a léttel, akinek alapvető tulajdonsága önmaga szakadatlan újratemtése. E hipotézis alapján Jézus Krisztus csupán Isten beszédének egyetlen pillanata, amivel nem fejeződött be az állandó újratemtődés folyamata. Minden ember arra hivatott, hogy beteljesítse Isten tervét. Ezzel egy csapásra megváltozott a hitfogalom jelentése – a vallásosság és a tudás helyett egyetlen helyes keresztény magatartássá a cselekvés vált. Jézus követése és a Krisztussá válás már nem a keresztény erkölcs, hanem az ontológia parancsolata. Ez azt jelenti, hogy ennek megvalósításával az egyén biztosítja helyét a tökéletes létben, éppúgy, ahogyan a szó elfoglalja helyét a mondat rendszerében.

Erasmus nem alkalmaz a hittel kapcsolatban olyan fogalmakat, mint például a megismerés vagy az isteni irgalomba vetett bizalom. Felfogása lehetetlené teszi ilyen megjelölések használatát, hiszen ezek transzcendentális távolságot feltételeznek Isten és ember között. Erasmus szerint a kereszténység az isteni rendeltetés szerint zajló életre korlátozódik. A hit tehát egyfajta életmód, amely minden bajtól mentes, lelki békeség és a gondolkodás öröme jellemzi, annyira értékes, hogy ha valaki belekóstol, semmiért a világon meg nem válna tőle. Erről beszél Erasmus *Enchiridion militis christiani* című művében, ahol a Paulus Volfiushoz intézett levelében úgy fogalmaz, hogy Krisztus azt szeretné, ha mindenki jól akarná élni az életét, és azt akarja továbbá, hogy ki-ki a saját erejének megfelelően törekedjék erre a célra az igazi hit által.³ Ebből következően az ilyesfajta

3 „Verum in omni vitae genere sit hoc omnium commune studium, ut pro sua quisque virili ad Christi scopum omnibus praefixum enitatur, et ad id invicem nos cohortemur, atque etiam adiutemus, nec invidentes iis, qui nos in hoc stadio praecurrunt, nec fastidientes imbecilles, qui nos assequi nondum possunt.” Erasmus, *Enchiridion militis christiani* = Erasmus von Rotterdam, *Ausgewählte Schriften*, Ausgabe in acht Bänden lateinisch und deutsch, ed. Werner Welzig, T, I, Darmstadt, 1968, 50–51. (A magyar fordítások nem közlik ezt az előszót.)

keresztény hit normája a keresztény élet normája is egyben, és ahhoz, hogy elérjük, csak szabad akaratunkra van szükség. Ez nem haladja meg az emberi képességeket, még úgy sem, hogy különleges kegyelemben kell részesülnünk. Csupán Krisztus evangéliumi tanítását kell követnünk. Ez áll Erasmus egyik fő művében, az *Enchiridion*ban. Feltűnő továbbá, hogy traktátusaiban egyetlen eszkatológiai utalást sem találunk. Ez azonban megfelel rendszere logikájának, ahol szó sincs a túlvilági életről, minden kijelentése az evilági életre vonatkozik. Az ember csak ennek során teljesítheti az Isten által kitűzött célt. Talán meglepő, de Erasmus nem mutat érdeklődést a túlvilág iránt. Még a *De praeparatione ad mortem* című, a halálra készülésről szóló munkájában sem foglalkozik vele.

A helyes hitélet jele Erasmus szerint a lelkiismeret békéje. Van azonban egy másik ismérv is, a felebaráti szeretet. Gyakorlása annak bizonyítéka, hogy az ember megértette: minden egyes létező állandó kapcsolatban van Istennel, tehát Isten minden kereszténnyel párbeszédet folytat, amelynek során valójában önmagával társalog.

E kritériumok alapján Erasmus tana megmenekül a szubjektivizmus vádjától, de aligha védhető meg Luther szemrehányásaitól, aki szerint Erasmus „nem jámbor”. Az is igaz továbbá, hogy Erasmus hitének – amely az emberben látja Isten ténykedésének kizárólagos manifesztációját – célja az ember, nem pedig Isten maga.

Luther hite

Luthert valójában mélyen megrázta Erasmus tanítása. Mondhatnánk azt is, hogy a nagy reformátor gondolatai nem a középkori teológusok, hanem sokkal inkább a keresztény humanisták tételeire reagáltak. Újra és újra ugyanazt a kérdést járták körül: mi az ember helye és szerepe a világban? Válasza szöges ellentétben áll elődei elképzelésével: az emberi és isteni lét radikális különbözőségét hirdeti. Ezt az ontológiai eltérést csak súlyosbítja az embert és Istent elválasztó, áthatolhatatlan transzcendentális távolság. Ennek következtében a skolasztikának a megismerésre irányuló minden törekvése nemcsak hiábavaló, hanem egyszerűen nevetséges.

Isten létezését természetesen nem kérdőjelezi meg. Az ember veleszületett tudásának tulajdonítja, ugyanakkor a teremtésből is bizonyítható. Ez a tudás a következőkre vonatkozik: Isten létezik, vigyáz ránk és minden jó forrása.⁴ Tudjuk továbbá – írja Luther a galatákhöz írott levél kommentárjában –, hogy a világot Isten teremtette.⁵ Hangsúlyozza, hogy ez az ősi tudás az áteredő bűn és a

4 Martin Luther, *Auslegung des Propheten Jonas*, 1526 = *WA XIX*, 26, 7.

5 *I. m.*, LV, 1, 607, 28.

jelenlegi bűnök ellenére is az ember birtokában marad.⁶ Ennek a tudásnak azonban semmi köze a hithez, nem előképe annak – ahogyan Aquinói gondolta. Mind erkölcsi, mind vallási tekintetben közömbös, mint a „világi” ember számára a Szentírás tartalma, hiszen a tudásnak semmi jelentősége nincs az örök üdvösség szempontjából. Ez a fajta „történelmi vallásosság” – ahogyan Luther nevezi – csupán látszólagos hit. Egy tanuló tudományba vetett hitéhez hasonlítható, aki tud az antipódusok létezéséről, és elhiszi, hogy ott éjszaka van, miközben itt süt a nap. Ez a tudás alapú hit nem oldja meg az ember személyes problémáit, és legfőképp nem magyarázza meg, hogyan fogadhat el Isten bennünket, bűnösöket, akik minden fáradozásunk vagy akaratunk ellenére képtelenek vagyunk megszabadulni vétkeinktől. Minél többet gondolkodik ezen valaki – Luther élete jó példa erre –, annál elviselhetetlenebb lesz számára a kérdés, főként azért, mert a jogos büntetéstől való félelem személyes érzéssé válik, hiszen nem akárciknek a bűnösségéről van szó, hanem a sajátunkról. Minél inkább keresi valaki a megbocsátást, annál nagyobb bűn nyomja a lelkét, hiszen a megbocsátás utáni vágy önző érdekből fakad.

Luther nagyon gyorsan megértette, hogy a tudás alapú hit nem segít az emberi problémák megoldásában, nem békítheti ki az embert Istennel. A megbékélés és az Istentől való rettegés megszűnése azonban a bűnbocsánat előfeltétele. Minden jócselekedet, amely az isteni kegyelem elnyerését célozza, hamis biztonságérzetet kelt az emberben, amely gyorsan szertefoszlik és csak keserűséget hagy maga után. Töprengésünkkel ugyanide jutunk: minél többet gondolkodunk, annál igazságtalanabbnak tűnik szemünkben Isten, aki arra teremtett bennünket, hogy elkárhozzunk. A jó szándék sem használ, hiszen az is önzésen alapul, mivel a menekvést keresi. És ezzel be is zárul a kör az ember számára.

Abban a pillanatban azonban, amikor valaki végső kétségbeesésében teljesen lecsupaszítja magát (*nackt, nudus* lesz), és lemond az önálló cselekvésről, akaratról, tudásról, abban a pillanatban tehát, amikor mind erkölcsileg, mind értelmileg lemeztelenedik, azaz megszabadítja magát mindentől, ami lényének része, és hagyja, hogy bűneinek súlya ránehezedjék – ekkor tehát Istenhez fordulhat. Csakis akkor fogja fel tehát ex abrupto, azaz ösztöneivel, nem pedig intellektuálisan: ez a felfoghatatlan, félelmetes Isten az Atya, aki szereti őt, hiszen egy apa a gyermekét mindig szeretni fogja, ha az közeledik hozzá. És meg fog neki bocsátani, mivel egy apa azt nem tagadhatja meg. Sőt: az Atya felkínálja a bűnbocsánatot, még mielőtt kérnénk rá, ez Krisztus áldozatának mélyebb értelme. Ennek megértése elegendő ahhoz, hogy alapjaiban változtassunk életünkön.

És noha felismerjük Istent Krisztus alakjában, soha nem ragadhatjuk meg teljes egészében, hiszen kinyilatkoztatásában is rejtőzködő Isten marad. Soha

---

6 Luther, *Operationes in Psalmos* = WA V, 322, 37.

nem foghatjuk őt fel értelmünkkel *valójában*, bár megtapasztalhatjuk az ember iránti szeretetét – ez azonban nem intellektuális tevékenység.

Még hangsúlyozzuk: nem az ember érdeme Istent felismerni alkotásaiban. Luther ezt a Szentlélek erejének tulajdonítja. Isten kegyességéből a Szentlélek által részesülünk.

Figyeljük meg, mennyit változott a hitről való gondolkodás: hol van már a skolasztika intellektualizmusa vagy Erasmus moralizáló antropológiája! A hit megtapasztalásának leírásakor azonban a reformátor – érthető módon – az apa-gyermek viszony emberi tapasztalatait vetíti ki a vallásra.

Az inkább ösztönösnek, mint intellektuálisnak nevezhető érzékelés csak az első lépés a hit felé, az ember feladata, hogy hétköznapi életében megvalósítsa és megőrizze az először még csak pillanatnyi megvilágosodást. Az, hogy Isten gyermekei vagyunk, alapvetően meg kell hogy határozza viselkedésünket, és Istenhez fűződő viszonyunknak uralkodó eleme a bizalom (*fiducia*) kell hogy legyen. Ezzel Luther klasszikus hitképlete elnyeri végső formáját: a hit ténye a felismerésben (*notitia*), az elfogadásban (*assensus*) és a bizalomban (*fiducia*) nyilvánul meg. Ezek nem választhatók szét, hiszen a hit képletének szükséges elemei, amelyek közül azonban a *fiducia* az, amely rendkívüli és egyedülálló módon létrehozója a hitnek. A *notitia* nem az emberi tudás vagy megismerés, középpontjában Krisztus bibliai küldetése áll, és soha nem függetleníthető a Szentírástól. A hit tehát individuális marad, de nem szubjektíven önkényes, hiszen a Bibliának is csak egyetlen, krisztológiai olvasata van – véli Luther.

Ha valaki hisz, az még nem jelenti, hogy emberi természete megváltozik, a bűnösség nem szűnik meg, sőt, mondhatnánk, most még intenzívebben érezhető. De nem akadályoz többé az Istenhez vezető úton, hanem a gyermeki alázat előfeltételévé válik, amellyel alávétjük magunkat Istennek. A bűnnek köszönhetően (!) az ember megismeri a szeretet Istenét, és megérti Krisztus tettének jelentőségét, és ha felfogja, hogy Isten nélkül elveszett, menekvést nyújthat a Biblia ígérete, amely az üdvösség bizonyosságát hirdeti.

Ez a keresztyén hit lutheránus felfogása, amely máglyára vetette korának nézeteit. A hit nem megismerés, de nem is erkölcs. A valláspszichológia származéka.

Lépésről lépésre nyomon követtük a hitről vallott különböző elméletek dinamikus alakulását, és arra a következtetésre jutottunk, hogy Luther felfogása nem illik abba a teológiai hagyományba, amely a hitet elsősorban megismerő tevékenységnek tekinti – jóllehet ez a tradíció olyan, egymással ellentétes álláspontokat foglal magába, mint Aquinói mérsékelt optimizmusa és a nominalistáknak az emberi értelem lehetőségeit illető teljes pesszimizmusa. A nominalizmussal szembeállítható a misztika diadalmas bizonyossága, amellyel azt hirdeti: az embernek csupán akarnia kell, intellektuálisan részese lehet Isten misztériumának.

A keresztény humanizmus, valamint a *Theologia Deutsch* és Thomas Kempis *Imitatio Christijé*nek kegyessége a megismerés e két – intellektuális és részesülő – formáját egyfajta erkölcsiséggé alakítja. A felfogások különbözőek, az alapelv azonban ugyanaz: tudni, megismerni, cselekedni.

Ezzel szemben Luther hite teljesen új, mondhatnók: előzmények nélküli. Ez részben igaz is, de csak a hit intellektuális jellegét tekintve, amely a kegyességet bizonyos értelemben elhanyagolta vagy szinte teljesen elfeledte. Luther azonban éppen a kegyességgel fémjelzett hagyományból táplálkozik, nem pedig a nominalizmusból vagy a misztikából. A misztika vagy a nominalizmus – de talán mindkettő – ösztönzőleg hatott, hogy letérjen a skolasztika által kijelölt útról. Luther forrásait a fideista hit hagyományaiban kell keresnünk: ahogyan az akkori hívő megélte a hitet, illetve ahogyan a prédikációkban előadták neki.

Ebben a tradícióban az isteni transzcendencia nem a „Lét” vagy a misztikus „Semmi”, hanem egy emberi vonásokkal rendelkező Atyaisten.

Ezt a kegyességet, amely a 15. század vége felé elsősorban német területen volt rendkívül intenzíven jelen, Bernd Moeller szerint a csillapíthatatlan üdvoszomj és az üdvözüléssel szembeni bizonytalanság egyszerre jellemezte. A hívők azonban vallási kérdéseikre sem az akkori egyháztól, sem pedig a teológusoktól nem kaptak kielégítő választ. Ismét Bernd Moellert idézem: „A teológusok vallási önállósága kimerült a másoktól átvett rendszerek és gondolatok leegyszerűsítésében és népszerűsítésében.”⁷ Egy másik protestáns történész, G. Leonard úgy véli: „nem kellene a reformáció és a katolikus kegyesség szembenállását feltételezni; hiszen az előbbi nemcsak lázadt az utóbbi ellen, hanem annak következménye is volt.”⁸

A spiritualisták filozófikus hite

A reformáció hitfelfogásával szembeni ellenérzések hamar megmutatkoztak. A katolikusok válasza, bármennyire hevesnek bizonyult is, érdektelen témánk szempontjából, mivel új megközelítést nem alkalmazott a válság megoldására.

Nem érintjük az újrakeresztelők és a rajongók (Thomas Müntzer) mozgalmait sem, mivel a felfogásukat alkotó erkölcsi és szociális követelések Luther tanain alapulnak. Ha nem tudnók, milyen tragikus véget értek ezek az áramlatok, azt is mondhatnók: a vita családon belül maradt.

Most a spiritualistákról szeretnénk beszélni, akiknek korszakos jelentőségét Ernst Troeltsch fedezte fel. Ő mindmáig ösztönzően hat a témával kapcsolatos kutatásokra azokkal a megállapításaival, amelyek a 16. századi Európa egész területén bizonyították a spiritualisták jelenlétét. Sőt úgy tűnik, a spiritualizmus a

7 Bernd Moeller, *Frömmigkeit in Deutschland um 1500*, Archiv für Reformationsgeschichte, 56(1965), 18.

8 Emile G. Leonard, *Histoire générale du protestantisme*, Paris, 1961–1964.

Luthert követő generáció egyfajta világnézete lehetett. Elsősorban a keresztény humanizmusból táplálkozott, de nem kizárólag abból, hiszen felfedezhetjük benne a misztika elemeit is. A nominalistákhoz hasonlóan ítéli meg az emberi értelem képességeit, a természetes megismerés elvetése azonban nem egyenlő a kijelentéssel szembeni passzív magatartással.

Tévednénk azonban, ha a spiritualizmust csupán a misztikus, humanista és lutheránus elemek keverékének tekintenők. Igaz, mindhárom forrásból merít, azonban más következtetéseket fogalmaz meg. A spiritualisták a kortársak kétségeire és kérdéseire olyan általános érvényű választ kerestek, amelyet a misztikusok, a lutheránusok, a humanisták és a katolikusok is elfogadnak. Ezt a nagyratörő vállalkozást csak úgy lehetett sikerre vinni, hogy elhagyták a teológiai csatározások talaját, és egy valláson kívül eső területre merészkedtek.

A hitről szóló tan a spiritualizmus magját képezi. Fejtegetésünkben két „vegytisztá” spiritualista, Sebastian Franck és Caspar Schwenckfeld nézeteire koncentrálnunk. Schwenckfeld szerint „a hit [...] szellemi megismerés.”⁹ Franck pedig újra és újra Ágoston szavait idézi: „Credo ut intelligam, fides merces est intellectus.” (Hiszek, hogy megértsem. A hit az értelem jutalma.) A hit célja tehát Isten megismerése, és ezért nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a spiritualisták felelevenítették a klasszikus középkori hagyományokat, azaz Isten megismerésének tanát.

Csakhogy Isten, akire a megismerés irányul, nem Luther Atyaistene vagy a skolasztikus Lét, de nem is a minden létezőt körülölelő Semmi, ahogyan a misztika hirdeti.

„Isten a természet kívül és belül, de nem a természet maga” – írja Sebastian Franck, továbbá: „Isten minden dolog lényege és természete”, illetve „minden látható és láthatatlan dolog szubsztanciája, lényege és eleveisége.” Végezetül mindenütt hangsúlyozza: Isten „e világ és minden teremtmény struktúrája.”¹⁰

Isten a természet lényege – ez a spiritualista gondolkodás kulcsfogalma, Franck sehol nem írja azonban, hogy ez a lényeg valóságosan, „realiter” létezik – ez a spiritualizmus másik alapvető sajátossága. Franck minden írásából következtethetünk egy olyan létezőre, amely csak logikai síkon van jelen, tehát önkényes alapon: az ember keresi Istent és meg is találja, ha akarja: „Isten olyan, amilyennek elképzeljük.” Mivel ahány ember, annyi logika, a keresztények Istene szükségképpen nem *ugyanaz* minden hívő számára. Ezzel Sebastian Franck teljes mértékben tisztában van, és tolerancia-felfogása is erre vezethető vissza.

A világ és az ember lényegének „felfedezése” értelmet kölcsönöz a világ és az ember létezésének. Mivel azonban e lényeg létrehozója, illetve felfedezője maga az ember, akinek szemléletét tükrözi, s aki ezzel saját létezésének megteremtőjévé válik, úgy is mondhatnánk: az ember találja ki magának Istent, akit

9 *CSch*, III, 226.

10 Franck, *i. m.*, n° 2, 22.

kivetít világára, ami ezáltal egyértelmű, valószerű és értelemmel bíró lesz. Majd ebben a világban az ember is megtalálja a maga helyét.

Ebből a pusztán filozófiai spekulációból levezethető minden alaptétel: a látható egyház, a Szentírás objektív értelmezésének, a szentségeknek az elutasítása stb. Ezek azonban csak következmények, a vallástörténészek pedig tévednek, ha ezeket a spiritualizmus meghatározó ismérveinek tekintik. Mindez csupán másodlagos: az egyház és a Biblia sem a vallásosság feltétlen velejárói, ezeknek a spiritualisták nem tulajdonítanak jelentőséget.

Az erkölcsiséggel más a helyzet. Hogy eljuthassunk a hithez – azaz a tökéletesség értelmének felfedezéséhez –, el kell szakadnunk az emberi fogalmaktól. A spiritualisták ezen a téren a misztikusok eszközeihez nyúlnak. Írásaikban kimerítően foglalkoznak ezek magyarázatával.

Az erkölcsőség is az igaz hit ismérvei közé tartozik. Franck írja: „mert a szó nemcsak megismerés, hanem cselekvés is. Nemcsak fényugár, titkos ragyogás, hanem az élet.”¹¹

Végezetül szeretnénk leszögezni, hogy a spiritualista gondolkodásnak a filozófián belül és csakis ott van létjogosultsága, és ezzel hangsúlyoznám, hogy megjelenésével a vallásfilozófia megszületését a 16. század elejére tehetjük, jóval megelőzve Descartes-ot, vagy akár Kantot és Jasperst.

De nem hiszem, hogy a spiritualisták tudatában lettek volna filozófus voltuknak. Mivel teljes egészében vallásos szóhasználattal és fogalomkészlettel éltek, ezzel teret engedtek a kétértelműségnek. Ennek egyik következménye a látható egyház mellőzésének motívuma. A reformátorok – Melancthon kivételével – érezték e gondolat veszélyességét, amely nem a teológia, hanem a filozófia területéről származott. A vallás védelmezése, amely gyakran meglehetősen kegyetlenül történt, mindazonáltal indokoltnak tűnik. A letragikusabb azonban az, hogy maguk a spiritualisták sem voltak tisztában azzal, hogy elhagyták a vallás területét.

A hit fogalmának 16. századi alakulásáról szóló fejtegetésünk végére értünk. A változás annak az axiómának a tagadásában csúcsosodott ki, amely egykor kiindulópontjául szolgált: egy transzcendens Isten reális létének tagadásában. Vajon ez annak a lélektelen következtetésnek volna köszönhető, amely attól a pillanattól kezdve a levegőben lógott, amióta az emberi értelem szerephez jutott Isten misztériumának kifürkészésében? Luther igenlő választ adott erre a kérdésre és száműzte az ész a hit birodalmából.

SCHAFFER ANDREA FORDÍTÁSA

Forrás: *Teológia és filozófia között. Spiritualisták a 16. században*. Szeged 2008.

¹¹ *Uo.*, n° 137, 240–241.

BALÁZS MIHÁLY

DÁVID FERENC ÉLETÚTJA

Dávid Ferenc Kolozsváron, a 16. századi Erdély szellemi centrumában a fele részben német (szász), fele részben magyar városban született. Születési dátumát pontosan nem ismerjük. A korábbi szakirodalom egy része 1510 tájára tette, újabban a kutatók többsége 1520 tájáról beszél. Az utóbbit tarthatjuk valószínűbbnek, mert szülei 1565–1570 táján még éltek, tehát szokatlanul magas kort kellett volna megérniük ahhoz, hogy már 1510-ben gyermekük születhessen. Erre vallana az is, hogy egy kortársa, Christian Schaeus Dávid Ferenc 1555-ös fellépését egy disputában egy *fiatalember* sikereként méltatja.

Apja, David Hertel szász nemzetiségű polgár volt, s fia a korabeli névadásnak megfelelően lett Franciscus Davidis, s ebből eredt aztán a Franz David, illetőleg Dávid Ferenc névalak a németben és a magyarban. A Hertel családnév azonban továbbra is használatban maradt, Dávid Ferenc fiait ugyanis David és Johann Hertelként – vagy latinizált alakban Herteliusként – emlegetik a források, de testvérei is Peter, illetőleg Nicolaus Hertelként tűnnek fel a forrásokban. Sok adat van egy Gregor Hertel nevű polgárról is, aki 1579-ben tagja volt Kolozsvár város tanácsának, ám róla nem bizonyítható, hogy Dávid Ferenc testvére lett volna. A magyar szakirodalom szerette hangsúlyozni, hogy név szerint nem ismert anyja magyar nemesasszony lehetett, ezt azonban kizárhatónak tekinthetjük. Pirnát Antal meggyőzően mutatta ki, hogy az anyja szolgáját említő városi tanácsi határozatot teljesen alaptalanul értelmezték úgy, hogy egy nemesasszonyról lenne szó. Mivel Dávid Ferenc németül és magyarul is kitűnően írt és prédikált, a magyar történetírók szívesen következtettek arra, hogy vegyes házasság sarja lehetett, ám a magas szintű nyelvtudást nem szükséges föltétlen ezzel indokolni abban a városban, amelyben a 16. század derekára az egyházi vagy politikai életben valamilyen szerepet betöltők a legtermészetesebb módon voltak kétnyelvűek. (A kolozsvári polgárok természetes kétnyelvűségére egyébként igen jellemző, hogy Dávid későbbi apósa a Barát nevet használta, s egy szép magyar nyelvű zsoldárparafrázis is ránk maradt tőle, jóllehet a városon belül élete végéig a szász közönséghez – a „szász nemzethez” – tartozott, ám a fia jobban szerette a német nevét, s így Peter Munchként szerepel a dokumentumokban.)

A névhasználatból és egyéb adatokból megállapítható apjának foglalkozása is. Az 1560-as években keletkezett hitvitázó iratokban gyakran nevezik őt ellenfelei Franciscus Sutorisnak, magyarul Varga Ferencnek, vagy Varga Dávid fiának. Ez összefügg azzal, hogy az erdélyi szász családneveket a 15–16. században magyarra fordított alakban is használták, vagy a szász családnév mellé az illető

foglalkozása nevének magyar formáját is odaillesztették. Így történhetett ez David Hertel esetében is, s így aztán az elnevezés tovább hagyományozódott fiára. Az utóbbi időben a gazdaságtörténeti szakirodalom azt is megállapította, hogy Sutornak vagy Vargának nem csupán a csizmadiákat nevezték, hanem a tímárokat is. Mivel a Hertelek között többen ezt a foglalkozást űzték, s az említett Gregor Hertel is a *Ledrer Zechen zu Clausenburg* (a kolozsvári „bőrösök” céhének) tagja volt, valószínűnek tarthatjuk, hogy David Hertelnek is ez volt a foglalkozása. Ez összhangba hozható azzal, hogy egy kolozsvári adójegyzék David Hertel külvárosi allódiúmról tesz említést. A bőr feldolgozásához elengedhetetlenül szükség volt arra, hogy a tímárok a víz melletti külvárosi majorokkal is rendelkezzenek. Mindez azt jelenti, hogy Dávid Ferenc Kolozsvár városának módos, de nem a leggazdagabb rétegéből került ki. A kizárólag szász nemzetiségűekből álló tímár céh fontos szerepet játszott ugyan a város életében, képviseltette magát a városi tanácsban is, de nem vehette föl a versenyt a legbefolyásosabb, a város első számú vezetőit adó ötvösök és szabók céhével.

Bár David Hertel nem tartozott a város legmódosabb polgárai közé, három fia közül legalább az egyik iskoláztatására mégis vállalkozhatott. Ez nyilvánvalóan a városban kezdődött, ám a további esetleges helyszínekről már bizonytalanok ismereteink. Későbbi források és összefoglalások a gyulafehérvári káptalani iskolában folytatott tanulmányok mellett a brassói gimnáziumról, majd a Wittenbergi egyetemről beszélnek, ám az adataink rendkívül hézagosak, s e hézagokat kénytelenek vagyunk hipotézisekkel kitölteni. A bizonytalanságot a névhasználat kialakulatlansága is okozza. 1545 októberében bizonyosan beiratkozott ugyanis a Wittenbergi egyetemre egy bizonyos „Franciscus Literatus Klausenburgensis Ungarus”, továbbá 1548 januárjában egy bizonyos „Franciscus Literatus Transylvanus”. A szakirodalom hol az egyiket, hol a másikat azonosítja Dávid Ferencel, s ennek megfelelően alkot aztán elképzelést az életútnak ezt megelőző és ezt követő szakaszáról is. Mivel az alább részletezendő adatok arra utalnak, hogy Dávid megfordult az erdélyi szászország nagyon fontos városában, Brassóban is, mi azt tartjuk valószínűbbnek, hogy 1548-ban kezdte meg Wittenbergi tanulmányait. Ebben az esetben nem lenne akadálya ugyanis annak, hogy őt lássuk abban a Franciscus Coloswarinusban, akit 1545-ben iratkozott be a brassói gimnáziumba. Ez összhangba hozható lenne egy további adattal is, amely az eddigiekben elkerülte a kutatók figyelmét. A brassói érdekeltségű ún. *Album Oltardianum*ban ugyanis a következőket olvassuk: „1548 Eodem Anno ist Franciscus Clausenburger nach der Wittenberg vereyset, und hat von Wien auss Brief geschrieben die 11. Augusti und geschickt: »Der Röm. Kays. Erklärung, wie es der Religion halben im heil. Reich bis zu Auftrag des gemeinen Concilii gehalten werden soll, publiciert auf dem Reychstag zu Augsburg den 15. Mai.« Auch hat Clausenburger uns bemeldet, wie dem Legato zu Constantinopel durch Röm. Kays. Majestät, als auch dur-

ch Khunig Ferdinando anbefohlen worden, zur Befreiung des Stephani Maylad alles zu thun. Haec nova, non magna nostratibus causerunt gaudia.”

Ennek a bejegyzésnek egyéb vonatkozásaira még visszatérünk. Most csupán azt hangsúlyozzuk, hogy a brassói és a Wittenbergi matrikula névhasználata is abban az esetben kerül közel egymáshoz, ha 1548-ra tesszük Dávid Wittenbergi beiratkozását, hiszen etnikai értelemben Dávid nem volt „Ungarus”, s szinte kizártnak is tekinthetjük, hogy ilyenként tüntesse fel magát. De emellett szólna az 1550-ben Wittenbergből hazaküldött költeménye is, amelyben további támogatásért folyamodik mecénásához, Medgyesi Ferenc gyulafehérvári püspökhelyetteshez. Amennyire logikus ugyanis egy ilyen hosszabítási kérelem két esztendő után, annyira rendhagyó, s a korabeli gyakorlattól eltérő lenne, hogy öt esztendő eltelte után fogalmazódják meg.

Úgy tűnik tehát, hogy Dávid Ferenc közvetlenül a brassói iskolából, de a gyulafehérvári püspöki helynök támogatását élvezve ment Wittenbergbe tanulni 1548-ban. Az eddigi életrajzok nem figyeltek fel erre a kettősségre, s ezért nem tárulhatott fel rendkívüli eszmetörténeti érdekessége sem. A Gyulafehérvárhoz való kapcsolódás hátterét keresve szinte lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogy Medgyesi püspöki helynök elődje az a Hadrian Wolphard (Adrianus Wolphardus) volt, aki ezt megelőzően egyszerre volt gyulafehérvári kanonok és kolozsvári plébános, s aki a latin nyelvű erdélyi humanista irodalom sokoldalú és termékeny alakjaként 1522-ben kiadta Janus Pannonius verseit, ám ugyanakkor Erasmusnak is nagy olvasója volt. Nem látszik nagy merészségnek arra gondolni, hogy ő karolta fel először az elemi iskoláit még bizonyára a szülővárosában végző, s nyilván rendkívüli tehetségnek látszó fiatalembert. Így kerülhetett ez a kolozsvári ifjú egy olyan közösség, a gyulafehérvári káptalan látókörébe, amely meghatározó szerepet játszott Erdély szellemi életében a 16. század harmadik és negyedik évtizedében. A káptalan tagjai közül jó néhányan világi pályára léptek, vagy a reformáció hívei lettek. Csak e legismertebbeket említjük meg: Csáky Mihály egyházi állásáról lemondva élete végén János Zsigmond fejedelem kancellárja és az unitáriusok támogatója lett, Kálmáncsehi Boldi Sebestyént 1555-ben evangélikus szuperintendensként említik a források, míg Kálmáncsehi Sánta Márton a reformáció helvét irányzatának lett a legnagyobb hatású terjesztője az 1550-es évek derekán. Hagyományosan valamiképpen besorolják ebbe a névsorba Hadrian Wolphardot is, mivel egy Heltai Gáspár által megörökített történet szerint már a 30-as évek végén legalábbis hozzájárult ahhoz, hogy a reformáció egyik terjesztője elkerülje a bebörtönözést. Mindezek fényében különösen a magyar nyelvű szakirodalom hajlamos arra, hogy kizárólag a reformáció későbbi jelenségei felől értékelje a gyulafehérvári káptalan tevékenységét, s a reformáció előfutárait keresse közöttük. Megerősítette ezt az elképzelést, hogy kimutatható volt: e káptalan tagjainak zöme kapcsolatban állt Johannes Honterusszal, akiben

a protestáns egyháztörténeti hagyomány az először Brassóban áttörni tudó erdélyi reformáció első jelentékeny képviselőjét ünnepelte.

Az utóbbi évek kutatási eredményei azonban jelentősen módosították ezt a képet. Csepregi Zoltán árnyalt elemzéssel mutatta ki, hogy Honterus *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* című, 1543-ban megjelent munkája teljesen új megvilágításba helyezhető, ha nem csupán a forrásait tesszük vizsgálat tárgyává, hanem korabeli jelentését is. Csepregi hajlik arra, hogy a forrás-kérdésekről vitatkozók közül annak az Erich Rothnak adjon igazat, aki szerint Honterus művének fontos forrása volt a nürnbergi Lazar Sprengler *Verzeichnis der geenderten misspreuch und ceremonien* című munkája, s természetesen nem tagadja annak jelentőségét sem, hogy a mű eleje és vége a Wittenbergi rendtartásra hivatkozik, ám jóval fontosabbnak véli, hogy a mű az európai és a magyarországi egyházpolitikai fejlemények egészében akarja elhelyezni mindazt, ami Brassóban történt. Ez az irat tehát szerinte azzal az igénnyel számol be a lezajlott reformokról, hogy bizonyítsa: mindez összhangban van azokkal a reformtörekvésekkel, amelyeket ekkor még III. Pál pápa környezetében is többen igeneltek. A mű tehát egészében azoknak a mérsékelt reformereknek a nyelvén beszél, akik számára az egyetemes egyház és az evangéliumi igazság képviselője összhangba hozható volt, s akik programjuk centrális elemének épp ennek az összhangnak a megteremtését tartották. Ez az Erasmustól és más humanistáktól származó elemeket is felölelő koncepció áll Honterus tevékenységének középpontjában akkor is, amikor a brassói iskolát a humanisták mintájára *ludus litterarius*sá formálja át. Erről éppen az a Pesti Gáspár az egyik legfontosabb forrásunk, akit az 1550-ben megjelent *Elégia* előszavában köszönt majd Dávid Ferenc Wittenbergből, s aki az 1541-ben Brassóban megjelent Adagia-válogatásban (RMNY 43) felsorolja azokat a nyomtatványokat, amelyeket Honterus az új szemléletű iskola szolgálatában Brassóban kiadott. Ennek a gyulaféhevári iskolában tanult Pestinek a pályaképe is jelzi ugyanakkor a brassói Honterus és környezete, továbbá a gyulaféhevári káptalan szoros és a nagypolitika mindennapjaiba is beágyazott kapcsolatát. A tanulmányait a gyulaféhevári káptalani iskolában befejezett Pesti ugyanis a kanonok közül a legintenzívebb kapcsolatot Veransics Antallal tartva hamarosan világi pályára lépett, előbb Majláth István erdélyi vajda szolgálatába állt, majd I. (Szapolyai) János király titkára lett, hogy aztán a király halála után rövid brassói megtelepedést követően ismét a legmagasabb szinten, Martinuzzi Fáter György, az erdélyi politika első számú formálója mellett teljesítsen titkári szolgálatot egészen ennek haláláig.

Ezek az adatok lehetővé teszik tehát, hogy az *Album Oltardianum*ban leírtak által is megtámogatva úgy képzeljük el, hogy Dávid 1548-ban, brassói tanulmányok után iratkozott be Wittenbergbe, ahová tehát semmiképpen sem protestánsként érkezhett, hanem annak a fentiekben körvonalazott reform-elképzelésnek a híveként, amely a Wittenbergben történeteket a megvalósulás *egyik módozata*ként

kezelte. Ha figyelembe vesszük, milyen magas helyekről támogatták (a helytartó titkára, a gyulafehérvári püspöki vikárius), talán azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy kiküldetésének nem csupán a tanulás volt az egyetlen célja, hanem legalábbis kiegészítő feladata lehetett az európai egyházpolitikai mozgások figyelemmel kísérése. Az *Album*ban rögzítettek ezt látszanak igazolni, hiszen az 1548 januárjában Wittenbergbe beiratkozott fiatalember ugyanennek az évnek az augusztusában Bécsben tűnik fel, s nem is akármit küld meg Brassóba. Az *Album*ban pontos cím szerint leírt dokumentum ugyanis nem más, mint az 1548 májusában az augsburgi birodalmi gyűlésre erőltetett császári elképzelés a vallásügyek rendezésére, amelyben a császár immár a megelőző időszak hadi sikereire is támaszkodva a korábbiaknál jóval keményebb, a protestánsoknak immár keményen diktáló intézkedéseket fogalmaz meg az egység helyeállítására. (A dokumentum latin és német nyelven is megjelent. Dávid láthatóan a németet küldte haza Brassóba. Fennmaradt példány hiányában nem tudtuk megállapítani, hogy a két német kiadás közül melyik lehetett ez: a rövidebb és a latinnal teljesen megegyező, amely Augsburgban jelent meg, vagy a terjedelmesebb, egy *Vermanung an die umbes- tehenden bey dem heiligen*, de úgy látszik, legalábbis feladatának tekintette, hogy az Erdély szempontjából fontos világi politikai eseményekről is beszámoljon. Ezért írta meg azt a fontos (mint később kiderült: légből kapott) hírt, hogy a császár és a magyar király a siker reményében lép fel Majláth István, az akkor már több éve a török fogságában élő, egykori vajda kiszabadítása végett, aki – mint említettük – egy időben a Dáviddal jó kapcsolatban lévő Pesti Gáspár patrónusa volt. A Wittenbergből hazaküldött *Elégia* és kísérszövege alátámasztja ezt az elképzelést. Úgy vélem ugyanis, hogy a Pestiben megalapozatlanul protestáns patrónust látni akaró magyar életrajzírókkal szemben Gustav Gündisch joggal hangsúlyozta, hogy a Dávid által leírtak nem engedik meg ezt az értelmezést. A Pestihez írott levél az igaz vallás mellett ez erdélyi egyházak kívánatos összhangjáról beszél, s egyáltalán nem kapnak benne hangsúlyt kifejezetten protestáns eszmények, s hasonló mondható el a haza sorsa miatt aggódó és a kegyes gyülekezetek (*pios coetus*) támogatását, vagy a vallás becsületének (*honor religionis*) helyreállítását szorgalmazó, Medgyesihez intézett disztichonokról is. Említésre méltónak tarthatjuk továbbá, hogy a disztichonok szerzője ékes szavakkal emlékezik meg azokról a diplomáciai erőfeszítésekről, amelyeknek Medgyesi Martinuzzi (Fráter) György mellett volt részese, ami nyilvánvalóan az általuk képviselt politika melletti lojalitás kinyilvánításának is tekinthető.

Hogy mikor és miképpen, milyen átmeneti formákon keresztül alakult át ez a felfogás a lutheri reformáció igenlésévé, arról csak találgathatunk. Bizonyos, hogy a Wittenbergből jól belátható európai egyháztörténeti fejleményeknek is nagy szerepük lehetett ebben, hiszen még az egyik 1558-ban írott művében (*Defensio orthodoxae sententiae*) sem csupán Melancthon, a legszeretettebb tanítómester (*amantissimus praeceptor noster*) dicséretét olvassuk, hanem hivat-

kozik arra a hitvallásra (*Confessio doctrinae Saxonicarum ecclesiarum*) is, amelyet a szász egyházak nevében 1551-ben a tridenti zsinat elé terjesztettek. Sajnos azonban azt sem tudjuk, hogy ebben az időpontban még Németországban tartózkodott-e. A később, 1555-ben írott *Dialysis scripti Stancari* című munkájában mindenestre öntudatosan emlegeti, hogy tud olyan erdélyiről, aki az említett hitvallás összeállítása idején Wittenbergben tartózkodott, s ez a megjegyzés talán önmagára vonatkozik. Egy régi kéziratra hivatkozó, de nagyon késői, 1771-ből származó összeállításban ugyanakkor azt olvashatjuk, hogy 1551-ben a beszercei iskola igazgatója volt, s a lista éppen nála fejezi be azok felsorolását, akik még „a pápistaság korában” vezették az intézményt. Egy másik lista azokat a papokat sorolja fel, akik 1550 után, vagyis a reformáció kibontakozását követően teljesítettek Beszterce környékén szolgálatot. Ebben egy 1660-ból és egy további, 1710-ből származó bejegyzés is azt mondja, hogy Péterfalván volt plébános, s az egyik esetben az olvasható megjegyzés gyanánt, hogy félelemből Szebenbe menekült, míg a másik is menekülésről beszél, de itt az irány Kolozsvár. Biztosabb, s az eddigi életrajzok többségében figyelmen kívül hagyott adatunk van ugyanakkor kolozsvári tevékenységének kezdő időpontjáról. Az egyik Jakab Nyvelt kolozsvári jegyző levele, aki 1553 januárjában azt írta, hogy a kolozsvári iskolában Vizaknay Gergely praepceptor megbetegedett, s helyette Dávid Ferenc végzi el ezt a munkát. Összegezhetjük úgy az adatokat, hogy minden valószínűség szerint 1551 második felében térhetett haza Wittenbergből, hogy aztán a rövid kitérő után 1552 vége tájától már Kolozsváron tevékenykedjék iskolamesterként. Egy későbbi adat alapján arra is gondolhatnánk, hogy mindjárt a város vezető lelkészének hívták meg. Abban a német nyelvű emlékiratban ugyanis, amely a kolozsvári szászok és magyarok később még említendő 1568-as vitája során keletkezett, egy helyütt azt olvashatjuk, hogy nincs még 16 esztendeje, hogy Dávid Ferenc betölti ezt a tisztséget (Der Herr Franciscus ist auch noch nicht 16 Jahr im Amt). Ezek szerint tehát már 1552-ben a város plébánosa lett volna. Másfelől azonban Dávid a szebeni városi tanácshoz 1555. szeptember 24-én írt levelében friss újdonságként beszél arról, hogy Kolozsváron megválasztották plébánosnak. Úgy gondolom, helyesebb ez utóbbi dátumot elfogadnunk, hiszen könnyen lehet, hogy 1568-ban már nem emlékeztek a pontos dátumra, vagy összekeverték plébánosságának kezdő időpontját a városba érkezésével.

Bárhogyan történt is, már otthoni tevékenységének első időszakában drámai eseményekkel kellett szembenéznie. Jól ismert, hogy Ferdinánd király emberei föltehetően megalapozatlan gyanakvásból 1551 decemberében meggyilkoltatták azt a Martinuzzi Fráter Györgyöt, aki a török kicselezésével átadta neki az Erdély és Kelet-Magyarország feletti uralmat. Bizonyos, hogy a nagypolitikának ez az eseménye Dávid Ferenc életére is döntő következményekkel járt. Egyfelől mondhatjuk, hogy az a török támogatását elfogadni nem akaró politikai koncepció győzedelmeskedett, amelyet patrónusai képviseltek, s amelyet ő maga is he-

lyeselt. Ám az események maguk alá temették támogatóit, másfelől pedig meg kellett tapasztalnia, hogy a németországi fejlemények következtében is lekerült a napirendről az az egyházpolitikai koncepció, amely őt katolikus emberként Wittenbergbe vitte.

Változás állt be tehát I. Ferdinánd magyar király valláspolitikájában is, s ennek Erdélyben a legfontosabb jele a protestánsok irányába tett engedményekről hallani sem akaró Bornemisza Pál kinevezése gyulafehérvári püspöknek. Jakab Elek még úgy gondolta, hogy a katolikus hierarchia újjászervezésére tett törekvésekre Dávid közvetlenül is reagált. Ránk maradt ugyanis két olyan szöveg, amelyben a beszercei esperesség papjai válaszoltak Bornemisza püspök 1554-eben megfogalmazott zsinati meghívójára és fegyelmező iratára. Mivel Jakab Elek még úgy tudta, hogy ebben az időben Dávid az ehhez az esperességhöz tartozó Péterfalván volt lelkész, megkockáztathatta azt a hipotézist, hogy a roppant színvonalas válasziratok megfogalmazásában ő is szerepet játszott. Ha azonban már ekkor kolozsvári plébános volt, ennek kisebb a valószínűsége, jöllehet az egyik fölterjesztésben az áll, hogy a Beszerce környékiek mellett a nem túl messze lakó papok véleményét is tükrözik a dokumentumok. Ha tehát Dávid nem vett is részt a szövegezésben, érdemes felidézniük ezek néhány mozzanatát, mert nyilvánvalóan olyan gondolatokat tartalmaz, amelyek őt is foglalkoztatták. Felűnő itt egyfelől a folyamatosság hangsúlyozása: ők nem mondanak mást, mint a *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum* (RMNY 69), vagy az ugyanebben az évben, 1547-ben elfogadott *Agenda* (RMNY 67), s mondandójuk összhangban van az ágostai hitvallással éppúgy, mint az 1551-es *Confessio doctrinae Saxonicarum ecclesiarum*mal, nem is beszélve az ősi egyetemes hitvallásokról. Ezért sem értik persze, miképpen lehet őket eretnekeknek nevezni, s csodálkoznak azon, hogy a püspök nem a közvetlen környezetében kutat eretnekek után, hiszen ők a szentírás igazságának megfelelően tanítanak és cselekszenek. Itt tehát már nagy hangsúlyt kap a tiszta és romlatlan evangéliumi igazság és az emberi találmányok szembeállítás, miközben többször megemlítik, hogy a püspököt feljebbvalójuknak tekintik, nem hagynak kétséget afelől, hogy az egyház egysége csak úgy teremthető meg, ha az előterjesztetteket az alapján mérlegelik, hogy megfelelnek-e az evangéliumi egyszerűség követelményének. Többször visszatérnek arra a gondolatra is, hogy mindezekről valójában azoknak kell véleményt mondaniuk, akik olvassák és hallják ezeket a tanításokat, és akik elmélkednek is róluk.

Ilyen megfontolások eredményeképpen lettek tehát Beszerce környékének papjai protestánsokká, s ha nem is volt már közöttük Dávid Ferenc, az előzmények alapján joggal feltételezzük, hogy ő is ezen a módon jutott el legkésőbb itt, Besztercén vagy környékén addig, hogy csatlakozzék a reformációhoz. Láthatuk, hogy az evangéliumi igazság vállalása még mindig nem jelentette azt, hogy lemondtak volna a keresztyén egység visszaállításának lehetőségéről, ám már

megjelentek azok a közösségek, amelyek a katolikus hierarchia megkerülésére, vagy kiiktatására is készek voltak a cél érdekében.

Ilyen hangoltsággal kerülhetett be Kolozsvárra, ahol már nagyon erős protestáns közösség létezett, hiszen a város plébánosa, Heltai Gáspár 1550-től kezdően egy sor kifejezetten evangélikus nyomtatványt tudott itt megjelentetni, sőt a politikailag legfeszültebb időszakban a kívülről támogatott katolikus visszarendeződést megelőzni akarván a ferences és domonkos szerzetesek kitiltására is sor került. 1552-ben országgyűlési határozattal visszahozták az említett szerzeteseket, így Dávidnak olyan településen kellett új eszményei érdekében tevékenykednie, amelyben legalább a kolostori templomokban katolikus misék is folytak a már valószínűleg a lakosság többsége által látogatott protestáns istentiszteletek mellett.

Tevékenységének erről a korai időszakáról nem maradtak ránk dokumentumok, de bizonyosan egyre növekvő tekintéllyel munkálkodhatott, hiszen ellenkező esetben aligha kapta volna meg azt a fontos megbízást, hogy az övével ellentétes politikai csoportosulás és vezetője, Petrovics Péter temesi bán által támogatott Francesco Stancaró tanainak ellenében ő készítsen cáfoló iratot. Ez a nagy retorikával megírt mű nem csupán az ágostai hitvallást vette védelmébe, hanem azt az 1555 elején tartott evangélikus zsinatot is, amely elítélte Stancarónak azt a tanítását, hogy Jézus Krisztus csak emberi természete szerint lehet közbenjáró. Mindenesetre e zsinati szerepléssel párhuzamosan történt, hogy szinte egy időben Erdély két jelentékeny kulturális és egyházi központja, Szeben és Kolozsvár is meghívta plébánosnak, azaz vezető lelkésznek. Erről Dávid Ferencnek a szebeni tanácshoz írt, kifinomult retorikával megírt leveléből értesülünk. Mivel a magyar szakirodalom görcsösen törekedett arra, hogy minél korábbról kimutassa Dávidnál az elmagyarosodás és a szászoktól való eltávolodás jeleit, nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy etnikai vagy felekezeti mozzanatnak nyoma sem volt a döntésben. A szebeni meghívást nagyon rafináltan inkább elhalasztó, mint véglegesen elutasító sorokban az egyetlen konkrétum a szülőváros („patria mea”) iránti kötelezettség. A Kolozsvár melletti döntés azonban semmiféle nemzeti elkötelezettséget nem jelentett, csupán annyit, hogy az etnikailag vegyes összetételű, megközelítőleg fele-fele arányban szászok és magyarok lakta szülővárosa mellett döntött, amely rendkívül dinamikusan fejlődött, s amelynek polgársága gazdaságilag és politikailag elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy egyedül is megvédjé érdekeit, s nem igényelte a szászok politikai szervezetének, az *universitas*nak a támogatását. Mindennek hátterében persze az is ott állt, hogy az *universitas*ban a szebeni polgárság játszotta a vezető szerepet, amely természetesen megpróbálta érdekeit a többi város rovására is érvényesíteni. E vezető szerep megőrzésének célját szolgálhatta a nyilvánvalóan nagyon felkészült és rendkívüli tehetségű kolozsvári Dávid Ferenc megszerzése is. Fontos tehát megjegyeznünk, hogy eltérő utakat választó városok rivalizálásáról lehet csupán beszélni, amelyeknek egyházszervezeti következményei csak később jelentkeztek.

Azt persze nem tudjuk, egészen pontosan milyen megfontolások alapján döntött Dávid Kolozsvár mellett. Ha az önmegvalósítás nagyobb lehetőségeit sejtette meg Kolozsvárban, aligha tévedett, hiszen ettől az időszaktól kezdve az újabb és újabb dogmatikai viták első vonalában találjuk, s a kezdeti időszakban még a szebeniekkal is együttműködve vette fel a küzdelmet azokkal, akik Zwingli, majd további svájci reformátorok tanaival megismerkedve egyre inkább eltávolodtak a lutheranizmustól. Cáfoló iratokat írt e csoportosulás roppant hatásosan fellépő képviselője, Kálmáncsehi Sánta Márton ellen, sőt az alábbiakban részletezendő püspöki beosztásában, 1557-ben két zsinatot is összehívott, amelyek tévtanoknak minősítették Kálmáncsehi és követői tanításait. A viták középpontjában az úrvacsora eltérő értelmezése állt, s ugyanazok az érvek fogalmazódtak meg az egyik és a másik oldalon is, mint az európai reformáció más színhelyein, ám az 1558-as tordai zsinat határozatai nem csupán azzal bővebbek a korábbiaknál, hogy csatolták Melancthon véleményét is, hanem ezek megemlítenek további vitakérdéseket is. Itt Dávid Ferenc és hívei azt is kifejtik, hogy a képek és szobrok ügyében már elegendő történt azzal, hogy kinyilvánították: nem szabad imádni ezeket. A továbbiakat már az időre kell bízni, és semmiképpen nem szabad zavarást előidézni ezek erőszakos eltávolításával. Esztelenségnek tartják azt is, hogy bármiféle tanulatlan paraszt előálljon azzal, hogy prédikálni akar a gyülekezet előtt. De intézkedés történik arról is, hogy a papok az istentisztelet során fehér lenből készült öltözetet viseljenek. Dávid tehát határozottan szembehelyezkedett a templomok radikális megtisztítását követelő Kálmáncsehivel, akiről más evangélikus források is azt jegyezték fel, hogy szegény öltözetével és életmódjával tévesztette meg az embereket. Azt állította, hogy az apostolok követőinek nem kell drága köntös, s hogy fizetésüknek sem kell lennie, elegendő, hogy enni és inni kapjanak.

Dávidot azonban nem csupán a dogmatikai nézetek különbsége tartotta távol Kálmáncsehitől, hanem a gyökeresen eltérő politikai orientáció is. A helvét csoportosulás legnagyobb támogatója ugyanis az a politikai befolyását egyre növelő Petrovics Péter temesi bán volt, aki 1555–56-ban megszervezte és végrehajtotta az 1551-ben Lengyelországba száműzött Izabella királynő és fia, a kiskorú János Zsigmond visszahozatalát, s aki egészen haláláig roppant szívósan munkálkodott annak a politikai koncepciónak az érvényesítése érdekében, amely aztán a 16. század végéig dominánssá vált az erdélyi politikában. Ennek lényegét a következőképpen lehet összegezni. Kényszerűen elfogadja azt a tényt, hogy a keleti országrészben, nagyrészt a középkori Erdély területén kialakuló új ország a török adófizető vazallusa lesz, a törököknek alárendelt külpolitikáért cserébe azonban szabadságot kap belső viszonyai alakítására, s e gyarapodással készül fel arra, hogy az alkalmas pillanatban a török kiűzésének és a középkori Magyarország újraegyesítésének bázisává váljék. E koncepció letéteményesei szívesen képelték el ezt az országot protestáns országnak, és semmiképpen sem kívánták

politikai megfontolásokból korlátozni a reformáció újabb és újabb irányzatainak kibontakozását.

Dávid Ferenc az 1550-es évek derekán még nem tudta elfogadni ezt a koncepciót. Erről egészen nyilvánvalóan tanúskodik az (az eddigi szakirodalomban szinte figyelemre sem méltatott) levél, amelyet 1557. március 1-jén írt Kassa város tanácsának. Figyelemre méltó már az is, hogy ebben az időben megkeresést kapott a Ferdinánd magyar király fennhatósága alatt élő országrész egyik sok nemzetiségű, s a török elől oda menekültek révén lélekszámban, gazdasági és szellemi erőben is egyre gyarapodó városából. Ide is a város plébánosának hívták, s Dávid komolyan mérlegelte az elköltözés lehetőségét. A levélben tehát nem csupán azt nyilatkoztatja ki, hogy elfogadja ezt a meghívást, hanem megadja a legfőbb okot is: a törökkel szövetséges országban való élés számára szomorú szolgálókat jelent, s azt is elmondja, hogy ő nyilvánosan is a hitszegés ellenzőjeként nyilatkozott meg, azaz kinyilvánította, hogy nem ért egyet a Habsburg-háznak tett hűségeskü megszegésével s Erdély más politikai pályára állításával. Roppant szemléletes képet rajzol ugyanakkor ezeknek a hónapoknak a politikai hangulatáról, amikor arról beszél, hogy még megmukkanni is veszélyes a németek – azaz a királyi Magyarország – mellett.

A levél befejező része Szent György napjáig kér haladékot a kiköltözésre. Ám erre nem került sor, jóllehet várakozásai annyiban igazolódtak, hogy a politikai feszültség a két országrész vezetői között valóban mérséklődött. Sok mindent el lehet képzelni ennek hátterében, de szerepet játszhatott az is, hogy a rangemelkedés újabb perspektívája rajzolódott ki Dávid előtt. Ez nem volt más, mint egy újonnan létrejövő püspöki szék betöltése. A fentiekben ecsetelt Szeben–Kolozsvár konfliktus folyamánként ugyanis napirendre került az egykori gyulafehérvári katolikus püspökség örökébe lépő protestáns szuperintendencia kettéválása is, jóllehet ekkor még a kolozsvári és a szebeni egyház álláspontja között semmiféle dogmatikai különbség nem volt. A szász és a magyar szuperintendencia úgy jött létre, hogy az egyházi szerveződés követte a politikait: a magyar vármegyék és a szász székek külön szerveződtek politikailag, s így tehát a szász székek területén jött létre az egyik püspökség, amelynek központja Szebenben volt, a másik pedig a döntően magyarok lakta területeken formálódott ki, s székhelye az a Kolozsvár lett, amely a szász egyházi szervezetben Szeben és Brassó mellett csak alárendelt szerepet játszhatott volna, ám így könnyen vezető pozícióhoz jutott. (Ez a területi szerveződés megmaradt egészen az 1570-es évek derekáig, ami azt jelentette, hogy az adott területen élő gyülekezetek a szebeni vagy a kolozsvári püspök fennhatósága alá tartoztak, függetlenül attól, mely irányzatát fogadták el az időközben több irányzatra szakadt protestantizmusnak.)

A szakirodalomban többnyire 1556-ot, vagy 1557-et jelölik meg a szétválás időpontjaként, ám abban egyetértés van, hogy a Kolozsvár székhellyel létrejött szuperintendencia első vezetője Dávid Ferenc lett. Mivel a Kassára küldött le-

vélben egyáltalán nincs szó erről, nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy ez éppen elküldése után, a júniusban tartandó zsinat előkészületei során kerülhetett napirendre. Alátámasztják ezt a zsinatról rendelkezésünkre álló iratok. Az elfogadott dokumentumon ugyanis az áll, hogy részt vettek rajta Alsó-Magyarország (Pannonia inferior) pappjai mellett Erdély mindkét nemzetének – a magyaroknak és a szászoknak – a lelkészei, s az aláírók között Bolti Sebestyén (Sebastianus Boldius), Matthias Heblerus és Franciscus Davidis neve mellett az is szerepel, hogy *superindens*, Dávidnál egészen pontosan az, hogy *superintendens ecclesiarum hungaricarum transylvanicarum*.

Ez az új megbízás is arra készítette tehát, hogy Kolozsvárott maradjon és az új politikai helyzetet kényszerűen elfogadva megnövekedett hatáskörrel működjék legalább teológiai álláspontja érvényesüléséért. Nem kis feladat volt ez, hiszen 1556 márciusában az a Petrovics Péter lett Erdély helytartója, akinél a Habsburgoktól független Erdély megteremtésének szándéka a legszervezesebben kapcsolódott össze Stancaro és a radikális helvét teológusok tanainak támogatásával. Ráadásul mindez nem csupán a politika távolabbi központjaiban jelentkezett, hanem a város falai között is. A töredékesen ránk maradt forrásokból az is kiolvasható, hogy ez a nagypolitika támogatását élvező radikalizmus megérintette valamiképpen a város lakosságát is. Egyfelől ugyanis azt olvassuk – sajnos csak későbbi forrásokban –, hogy a helytartó kihordatta a templomokból az oltárokat és a szobrokat, szekularizáltatta a templomok és kolostorok kegytárgyait, s az ő támogatását élvezve került sor a ferences és domonkos szerzetesek eltávolítására is. A korabeli vitairatokból másfelől arról értesülünk, hogy a radikálisok legfőbb képviselője, Kálmáncsehi Sánta Márton elsősorban a város utcáin tartott, nagyhangú prédikációival próbált magának híveket szerezni. Kálmáncsehiék tehát a kiépült evangélikus intézményrendszer megkerülésével próbálták elérni az embereket, s – kezdetben legalábbis – nem akartak az intézményen belüliek számára nyilvánvalóan előnyösebb nagy hitvitákon részt venni. A helyzetre igen jellemző, hogy Dávidék egyik polemikus műve (*Responsio ministrorum*) nem más, mint ennek a szándéknak a leleplezése, hiszen a két fél téziseinek napra pontos dokumentálásával azt akarják igazolni, hogy ők kezdettől fogva készek voltak a vitára, Kálmáncsehiék azonban nem mertek kiállni ellenük, hanem az ő megkerülésükkel próbálták híveket szerezni. (Jelenlegi tudásunk szerint egyébként egyetlen nyilvános vita zajlott le Kálmáncsehi és Dávid között Kolozsvárott, több főúr jelenlétében. Az evangélikus források persze arról számolnak be, hogy Dávid főlényes győzelmet aratott.)

Mivel az e vita során született dokumentumok csupán későbbi, 18. századi kéziratos másolatokban maradtak ránk, nem dönthető el egyértelműen, hogy ki nyomtatott vagy kéziratos szövegekről van-e szó. Az összecsapások hevességére vall ugyanakkor, hogy megjelentek a propaganda olyan fogásai is, amelyekre korábban nem rendelkezünk forrásokkal. Így a *Protestatio ministrorum* című műben

azt olvashatjuk, hogy ezt Kálmáncsehi követője, Szegedi Lajos rendhagyó prédikációjára („concio extraordinaria”) válaszul írták meg, s még ugyanazon a napon kifüggesztették a volt dominikánus templom kapujára. Másfelől az is nyilvánvaló, hogy a felforgatónak ítélt tanok ellenében Dávid nem habozott a város világi vezetőinek segítségére támaszkodni. A kolozsvári városi tanács 1557 végén és 1558 nyarán hozott határozata egyaránt arról szól, hogy magának a plébánosnak a kezdeményezésére intézkednek arról, hogy neki kell mérlegre tennie azokat a teológiai nézeteket, amelyekkel bizonyos újító kedvű emberek rendre fellépnek, s az ő véleménye alapján kell aztán a város bírójának intézkednie a szakramentárius tanok terjesztőinek megbüntetéséről. Dávid a magisztrátussal való együttműködésre utal a Stancaro ellenében írott újabb munkájában (*Apologia adversus maledicentiam et calumnias Francisci Stancari*). Kifejezetten hangsúlyozza, hogy nagy tekintélyű férfiak készítésére és a kolozsvári tanács belegyezésével vett részt a hitvitán Károlyi Sebestyén és Szentersébeti Márton tordai lelkész és további lelkészek társaságában azért, hogy meggyötört hazáját („afflicta patria”) megóvja az ilyen veszedelmes tévtanoktól. Ilyen támogatással jelent meg az első összejövetelen 1557 decemberének utolsó napján, s nyilvánvalóan ez is szerepet játszhatott abban, hogy Stancaro hamarosan elhagyta Kolozsvárt.

Mivel Petrovics Péter 1557 októberében meghalt s a kibontakozó politikai küzdelemben Stancaro és Kálmáncsehi elvesztette további befolyásos támogatóit is, átalakultak azok a nagypolitikai viszonyok is, amelyek között a magyar egyházak püspökének és Kolozsvár plébánosának meg kellett találnia a helyét. Ezt jelentősen megkönnyítette Izabella királynő reálpolitikai megfontolásokból táplálkozó valláspolitikája, aki ugyan élete végig katolikus maradt, de kijelentette, hogy országa minden más felekezethez tartozó tagjai patronusának is tekinti magát. Megszűnt tehát a radikális protestantizmus és a Habsburg-ellenesség összefonódása, s Dávid reagált is ezekre a fejleményekre. A Stancaro elleni műben a János Zsigmondhoz, Magyarországot választott királyához intézett ajánlás bevezető disztichonja regisztrálja azt a tényt, hogy Dávid olyan országban él, amelynek uralkodója pártfogásába veszi az igazakat. Úgy értelmezi tehát a helyzetet, hogy az uralkodó által vállalt patronátus kiteljesedése lesz, ha a protestáns gyülekezetek atyjává és őrzőjévé („pater et custos”) válik, hiszen nem kisebb dolog az igaz tan megvédelmzése, mint fegyverrel győzedelmeskedni a géták felett. Ha csupán ezt a szöveget ismernénk, talán még azt is mondhatnánk, hogy nagyon rafinált kritika is meghúzódhat e sorok mögött. Ha azonban emlékezetünkbe idézzük, azt is, hogy milyen hevesen kelt ki a kassaiaknak küldött levélben azok ellen, akik akár csak egy szót mertek mondani a géták védelmében, akkor világossá válik, hogy komolyan átalakultak politikai nézetei – és a teológiaiak is. Most először figyelhetjük meg pályáján azt a később még ismétlődő jelenséget, hogy a felszínen megmutatkozó heves polémikus indulatban egy teológiai nézet látszólag magabiztos elutasítása rejtett, de annál mélyebb belső teológiai reflexió-

val párosul. Így történhetett meg, hogy az az ember, akinek meghatározó szerepe volt abban, hogy 1557 júniusában egy lutheránus szellemű iratban demonstrálják az erdélyi protestánsok egységét, 1559 tavaszán felhagyott a lutheranizmus védelmével s egy, a Kálvinéhoz nagyon közel álló úrvacsora-tant kezdett hirdetni. Roppant jellemző ugyanakkor, hogy e váltás utáni első ránk maradt megnyilatkozásában (*Defensio othodoxae sententiae*) két mozzanat kap feltűnően nagy hangsúlyt. Egyrészt arról beszél, hogy legfőbb célja az erdélyi egyházak egységének megteremtése, másrészt álláspontját szinte a régi folytatásaként tünteti fel, amikor úgy fogalmaz, hogy ő és társai azon a véleményen vannak, amelyet Isten Melanchton, Kálvin és Petrus Martyr műveiben nyilvánított ki, s egy hajszálnyira sem térnek el attól, amit a szász egyházak nevében 1551-ben a tridenti zsinat elé terjesztettek, amit a legszeretettebb tanítómester („amantissimus praeceptor noster”), Melanchton 1557-ben megküldött az erdélyi egyházaknak.

Dávidnak ez a lépése természetesen újabb vitahullám nyitánya lett. Ez nem volt kevésbé szenvedélyes, mint az eddigiek, bár kétségtelen, hogy személyeskedő, s erkölcsi ítéletek, kirohanások főleg a lutheránusok részéről hangoztak el. Egykori lutheránus harcostársai nem haboztak őt legnagyobb tekintélyű társával, Heltai Gáspárral együtt árulónak tekinteni, s az őt egykor istenítő Schaeseus tollán már ekkor megfogalmazódott az a vádlista, amelyből előszeretettel merítettek aztán a 17–18. századi szász történétírók és polemikusok: egyesek szerint pénzért és befolyásért cselekedett, míg mások a dicsőségvágyról beszéltek, vagy az újjításban megnyugodni sohasem képes természetét kárhoztatták. (Schaeseus egyébiránt Janus Pannonius egy verse alapján Lorenzo Vallához hasonlította.)

Némileg átalakított formában megjelentek aztán ezek a toposzok a modern szakirodalomban is. A tárgyyszerűbb megközelítések közül pedig a legmeggyőzőbbnek azok érvelése látszik, akik Dávid önreflexiójának valamelyest hitelt adva az egyházpolitikai mozzanatok fontosságát hangsúlyozzák. Adolf Schuller fogalmazta meg a leghatározottabban, hogy a fő motívum a magyarok és a szászok egyesítése lehetett. Az az egyházakat egységesítő törekvés munkált tehát továbbra is benne, amellyel annak idején Wittenbergbe érkezett, s amely jól megragadható a folytonosság fent említett hangsúlyozásában. Immár olyan egységről volt azonban szó, amelynek teológiai kimunkálói a Melanchtonból is építkező svájci teológusok voltak, magyarországi és erdélyi alkalmazói pedig a debreceni Melius Péter és persze a kolozsvári központ munkásai, azaz ő maga és Heltai Gáspár. Rendkívül fontos e törekvés nemzetközi dimenzióinak hangsúlyozása, hiszen az egyre inkább protestánsná váló országban valóságos verseny indult meg a protestáns csoportok között a nemzetközi elismerésért és támogatásért. Bár Petrovics politikai hatalmának csúcspontján született olyan országgyűlési határozat, amely teret adott a szakramentáriusoknak is, törvények révén tartósabban legitímált vallásnak a katolikus mellett az evangélikus számított, s ennek teológusai kiadványaikkal rendre demonstrálták, hogy Wittenbergtől Rostockon át az Odera

melletti Frankfurtig nagy szellemi és politikai központok támogatását élvezik. A nemzetközi háttér megteremtésére ugyanilyen erőteljes kísérleteket tettek a szakramentáriusok is. Ennek legfontosabb dokumentuma *Az Urnak vacsorájáról való közönséges keresztyéni vallás* című munka, amelyet hosszú ideig, tévesen, Dávidnak tulajdonítottak. Ma a kutatók úgy látják, hogy a magyar szöveget Melius fogalmazta meg, de nagyon valószínű, hogy a Heidelbergben megjelent német kiadás már Dávid Ferenc munkája volt.

Mindkét fél a nemzetközi tekintélyek felsorakoztatásával akarta tehát eldönteni azt a küzdelmet, amelyben Dávid célja jól kivehetően egy olyan egységes protestáns egyház megteremtése volt, amely képes lett volna összefogni az új ország lakosainak nagy részét. Az ehhez való csatlakozás ugyanakkor a Habsburg fennhatóság alatt élőkkel való egyházi közösség megőrzését is jelentette volna, hiszen hasonló dogmatikai erjedés zajlott le ott is, s bár a két ország közötti politikai határok az erőviszonyoktól függően változtak, a középkori tradíció folytatásaként Melius debreceni püspöksége olyan egyházakat is felölelt, amelyek a Habsburg fennhatóság alatt működő másik országhoz tartoztak. Az újabb összecsapások sorozatában azonban meg kellett tapasztalnia, hogy a helvét úrvacsoratan elfogadására nem tudja magával ragadni a szász náció gyülekezeteinek többségét, s így az egység megteremtése illúzió marad. Mindenképpen rendhagyó, s ugyanakkor az egyházi hierarchia föltétlen tiszteletéről tanúskodó lépése volt, hogy 1559-ben, e küzdelem elején, amikor még erdélyi magyar egyházak között is kisebbségben volt álláspontjával, lemondott a püspöki címről.

Az egyházi hierarchia tiszteletben tartásával és persze nagyon szívós térítő munkával próbált tehát híveket szerezni álláspontjának, hosszú ideig a fejedelmi hatalom ellenében munkálkodva, hiszen 1564-ig János Zsigmond katolikus maradt, s a protestáns felekezetek közül egyedül az evangélikusokat tartotta elfogadhatóknak. A helyzet 1564 táján változott meg gyökeresen. A helvét tábor fokozatos gyarapodása ekkorra vezetett el odáig, hogy immár megkerülhetlenné vált helyzetük rendezése. Mindebben meghatározó szerepet játszott az is, hogy Erdélybe érkezett és a fejedelem udvari orvosa és tanácsosa lett az a Giorgio Biandrata, aki a megelőző években döntő hatást gyakorolt a lengyel protestantizmus fejlődésére is. Bár az események legfőbb forrása egy nyilvánvalóan elfogult szász, evangélikus mű, minden jel arra mutat, hogy ez nem túloz, amikor Biandratát és Dávidot szerepelteti az események fő mozgatóiként. Ők járták ki a fejedelemnél 1564 elején, hogy rendezzen országos hitvitát, majd az áprilisban létrejött összejövetelnek ők lettek a kulcsfigurái. Biandrata jelentette be még a zsinat megkezdése előtt, hogy a király Dionysius Alesius megfosztotta a magyar egyházak püspöke címétől, majd az ő előterjesztésére választották meg Dávid Ferencet. Felolvasták a király őt támogató levelét, majd maga Dávid olvasta fel a király levelét is, amely Biandratát az összejövetel moderátorává nevezte ki, türelmes és az egyetértést kereső vitatkozásra szólította fel a feleket, s megfogalmaz-

ta a legfontosabb vitakérdéseket is. A királyi előterjesztésből is világos, hogy az uralkodó már számolt a megegyezés lehetetlenségével, és Medgyesen s azt követő országgyűlésen valójában az mondatott ki hivatalosan is, hogy Erdélyben két törvényesen elismert felekezet van: a szebeni vallásnak nevezett evangélikus és a kolozsvárinak nevezett református.

Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy a szász forrásokban démonizált páros mindkét tagját azonos megfontolások vezették a helvét úrvacsora-tan elfogad(tat)ásában. Az egészen bizonyos, hogy az olasz orvos a helvét dogmatika meghonosítását csupán átmeneti, megkerülhetetlen állomásnak szánta a Bibliában nem szereplő dogmatikai formulák kiiktatásáig vezető úton. A Kálvinnal már 1556-ban Genfben vitába keveredő Biandrata régóta ilyennek tartotta a szentháromság hagyományos tanát, s 1558 és 1562 között Lengyelországban arról is bőséges tapasztalatokat szerzett, hogy ez a reformátorok biblicizmusára alapozó elképzelés igen hatásos kiindulópontja az antitrinitárius eszmék elterjesztésének. Nem tudjuk, Dávid esetében mennyire beszélhetünk ilyen mögöttes szándékról. Csak közvetett források beszélnek ugyanis arról, hogy 1564/65 táján már neki is kétségei lettek volna a szentháromságtan bibliai megalapozhatóságáról.

Másfelől tény, hogy 1566 elején a lengyelországi tapasztalatokat is hasznosítva lépett fel – Biandrata társaságában – a szentháromság-dogma bírálatával. Nem csupán kolozsvári prédikációkban tette meg ezt, hanem a magyar egyházak püspökeként országos fórumokon is. Az 1566 első hónapjaiban tartott hitvitákon és zsinatokon sikerült elismertetniük a reformátusokkal (magával Melius Péter debreceni református püspökkel is), hogy a szentháromság-dogma szakkifejezései nem bibliai eredetűek, s ennek eredményeképpen jelent meg a heidelbergi kátének egy teljesen egyedi, a hagyományos szentháromságtani terminusokat mellőző változata (*Catechismus ecclesiarum Dei*). Hamarosan kiderült persze, hogy ennek ezt az egyezséget lehetetlen betartani, s megindult az a szellemi küzdelem, amely egészen 1571-ig, János Zsigmond haláláig izgalomban tartotta a formálódó erdélyi fejedelemség életét, s amely a nagy, nyilvános, fejedelmi parancsra elrendelt hitvitákat éppúgy felölelte, mint latin, német és magyar nyelvű értekezések, vitairatok, esetenkénti irodalmi igényű paszkvillusok és dialógusok nyomtatott vagy kézíratos formában való terjesztését. Dávid Ferenc életének kétségtelenül ez volt a legtermékenyebb időszaka, hiszen János Zsigmond udvari prédikátorként (még 1564-ben kapta meg kinevezését) s e fentebb leírt egyházszervezeti egység püspökeként – de nem utolsósorban fontos művek megfogalmazójaként is – meghatározó szerepet játszott az unitárius felekezet kialakulásában.

A teljesítmény értékelését ugyanakkor megnehezíti, hogy adatok hiányában a részletkutatásoknak sem sikerült dönteniük a sok névtelenül ránk maradt latin nyelvű irat szerzőségének kérdésében. A magyar unitárius hagyomány őt tekinti ugyan e munkák szerzőjének, ám a 17. századi lengyel szociniánus egyháztörténet-írók s nyomukban a legtöbb modern lengyel és olasz kutató is inkább Biand-

rata szerzősége mellett kardoskodik. Ráadásul számolnunk kell az egészen sajátos erdélyi helyzet további konzekvenciájával is. Arról van szó, hogy az 1560-as évek második felében az Európa különböző területein elszórtan tevékenykedő szentháromságtagadók már *kizárólag* Erdélyben jelentethették meg műveiket, így sok esetben nehéz eldönteni, hogy egy-egy ránk maradt gyulafehérvári nyomtatvány valóban az erdélyieknek szólt-e vagy máshova szánták.

Másfelől mindez még élesebben rajzolja ki Dávid és az erdélyi antitrinitarizmus európai méretekben is jelentős művelődés- és eszmetörténeti jelentőségét. E szerep jórészt a másutt üldözött vallási útkeresők műveinek megőrzésében és újrakiadásában ragadható meg. Csak a leglátványosabb példákat előhozva is meg kell említenünk, hogy az 1569-ben megjelentetett *De regno Christi* című kiadványuk arra vállalkozott, hogy igen tekintélyes szövegegyeségeket tegyen közvé *Servet Restitutio Christianismi* című munkájából, amelyből közismert módon csupán három példány őrződött meg napjainkig. (Dávid és munkatársai nyilvánvalóan egy olyan példányból dolgoztak, amelyet Biandrata szerzett be svájci tartózkodása idején, s amelynek további sorsáról nincs tudomásunk.) Ugyanez a kiadvány a János Zsigmondhoz címzett ajánlásba szinte szó szerint átvett egy olyan szöveget, amely először Sebastian Castellio Biblia-kiadásának VI. Edvárd angol királyhoz címzett ajánlásaként jelent meg, majd bekerült a *De hereticis, an sint persequendi* című antológiába, s többször más formában is napvilágot látott. De nem hagyhatjuk ki a felsorolásból a *De falsa et vera unius Dei cognitione... libri duo* (*Két könyv az egy Isten igaz és hamis ismeretéről*) című művet sem, amely terjedelmes antológiája a szentháromság ügyében újítani akaró kortárs olasz és lengyel gondolkodók által írott szövegeknek. Az erdélyi munkatársak egyike egészen bizonyosan Dávid Ferenc volt, s ez a tény is jól mutatja, hogy az európai reformáció mély és részletes ismeretében fejtette ki tevékenységét.

A modern magyar unitárius egyháztörténet-írás a 20. században hosszú ideig teljesen elszigetelődött a nemzetközi tendenciáktól, s az erdélyi unitarizmust egy autochton erdélyi fejlődés, s azon belül Dávid kivételes géniusza szülöttének tekintette. Bár népszerűsítő jellegű kiadványokban még ma is előbukkan ez az álláspont, tudományos igényű közleményekben ma már senki sem képviseli. Nem kevésbé problematikus azonban a nemzetközi szakirodalomnak az a tendenciája, amely semmi eredetit nem észlel Dávid és környezete teljesítményében, és *Servet*, a *Sozzinnik* (Lelio és Fausto) vagy később *Palaeologus* és *Vehe-Glirius* gondolatainak pusztá propagandistájaként értelmezi. Műveinek alaposabb tanulmányozása után bizton állíthatjuk, hogy nem erről van szó. Dávid nem csupán recipiálta a felsorolt vallásújítók tanításait, hanem jelentősen módosított is rajtuk, s teljesítményének lényege egészen kivételes szintetizáló, a különféle felfogásokat összhangba hozni tudó képességében ragadható meg. Ehhez társult még az az adottsága, ahogyan a megtalált „igazságot” szélesebb körben is el tudta terjeszteni.

ni, s így az erdélyi magyarok közösségének tekintélyes részét magával tudta vinni az Isten ígéje és a ráció közötti összhang keresésének gyötrelmes útján.

Példa gyanánt idézzük fel, hogy ezek a tendenciák kivételes erővel vannak jelen már antitrinitárius időszakának két magyar nyelven írott korai művében, az 1567-ben megjelent *Rövid magyarázatban* és *Rövid útmutatásban* is. Az előbbi esetében egészen egyértelmű, hogy a *De falsa et vera...* című antológia különféle fejezeteinek latin szövegei alapján dolgozott, olyan textusokra támaszkodva, amelyeknek minden bizonnyal nem ő a szerzője. Ezek alapján azonban olyan változatot fogalmazott meg, amely képes volt az egyszerűbb emberek, az együgyű hívek számára is felfoghatóvá tenni az Isten igaz tudományának mibenlétét. A *Rövid magyarázatban* ez az alakuló antitrinitarizmus egyháztörténeti szerepének olyan kifejtését jelentette, amely a latintól eltérően egyszerű, de roppant szuggesztív számmisztikai elképzelésekkel hangsúlyozza az erdélyi antitrinitarizmus apokaliptikus keretbe illesztett kivételes egyháztörténelmi jelentőségét. A spekulációk egy része a munka megírására vonatkozik: 1517-hez, Luther fellépésének időpontjához éppen ötvenet kell hozzáadni, s „így teszen 1567 esztendőt, kiben mostan vagyunk. Mindezeknek penig az végében 7 szám vagyon, mely mindenkor szent volt...” Más részük azonban az Antikrisztus birodalma összeomlásának, s Krisztus országa kezdetének 1570-re való prognosztizálását célozza, amelyet a 70-es szám szent voltával és különféle további kombinációkkal indokol.

A *Rövid útmutatásban* is a reformátor szintetizáló képességét figyelhetjük meg, hiszen a mű a nemzetközi antitrinitarizmusban is egyedinek számító kísérlet Servet és a nagy hatású olasz vallási újító, Lelio Sozzini műveinek szintetizálására. Jól ismert, hogy ez utóbbi azt hirdette, hogy Krisztus *nem* létezett a Máriától való megszületése előtt. A platonikus filozófia hatása alatt álló Servet ugyanis úgy gondolta, hogy az öröktől fogva létező Logosz Krisztus első megjelenési formájának tekinthető, mivel az isteni bölcsesség érzékileg is megragadható formájaként magában hordozza minden létező dolog, így az ember Jézus Krisztus eszméjét is. Lelio Sozzini gyökeresen szakított ezekkel a platonikus spekulációkkal és azt hirdette, hogy János evangélista a Máriától született embert csupán metaforikusan nevezte Logosznak, mert Isten üzenetének szószólója volt. Ez az ember ugyanis csodálatos módon, az isteni erőnek és nem a szentháromság második személyének tekintett szentlélek által fogant és a bűntől teljesen mentesen élt. Másfelől isteni adottságokkal bőségesen ellátott emberről van szó, akit Isten mérték nélkül tüntetett ki ezekkel az adottságokkal, olyannyira, hogy e kapott hatalom és méltóság alapján szinte egyenlővé vált az Atyával. Miután az Atya fel támasztotta őt, maga mellé emelte, s teljes jogkörrel uralkodik a hívein jelenleg is, hogy aztán majd eljőjön a végső ítéletre. Dávid nem csupán átvette ennek a krisztológiának az alaptételeit, hanem szemléletes hasonlatok egész sorával kibővívte tálalta is fel olvasóinak. Másfelől azonban ez egyáltalán nem jelentette Servet koncepciójának mellőzését, hiszen az ő nagy művéből, a *Restitutio Christi-*

anismiből merítve fogalmazta meg morálteológiai gondolatait, olyannyira, hogy az írás jelentékeny és roppant szuggesztív részletei Servet szövegeinek fordításai, illetve parafrázisai.

A recepció gyakorlatiasabb mozzanatai ragadhatók meg abban, ahogyan Dávid az antitrinitarizmus olyan kísérőjelenségeihez viszonyult, amelyek másutt csaknem olyan fontosak voltak, mint maga a szentháromság-tagadás. Közülük legfontosabb az anabaptizmus sokszínű gondolatvilága volt, amellyel már csak azért is szembe kellett néznie, mert a lengyel antitrinitáriusok között hatalmas erővel jelentkezett, olyannyira, hogy még az ottani szentháromság-tagadóknak a nemességhez tartozó egyes képviselőit is magával ragadta. Erdélyben hasonló jelenségekről nem tudunk, s ennek magyarázatát nem kis mértékben az ő tevékenységében, illetve abban a módban kell keresnünk, ahogyan az antitrinitarizmus Kolozsvárott, illetve Erdély egészében kibontakozott. Az alábbiakban tehát kitérünk ennek legfontosabb mozzanataira, amit az is indokoltá tesz, hogy a 18–19. században olyan mítoszok és sztereotípiák alakultak ki erről, amelyek még napjainkban is hatnak.

Laurentius Filstich följegyzése szerint Dávid Ferenc 1566. január 20-án kezdte hirdetni az antitrinitarizmust a szószékről. A városi tanácsi jegyzőkönyvek határozataiból is kivehető, hogy fellépése vitákat váltott ki a prédikátorok között, hiszen voltak olyanok, akik ezeket a tanokat nem tudták elfogadni. Egészen bizonyosan ezek közé tartozott Heltai Gáspár, a város egykori plébánosa is. A határozatokból világosan kiderül, hogy ezek a viták a prédikátorok között zajlottak, s a városi tanács ezzel magyarázza azt is, hogy vakmerő elhatározásból halálos fenyegetés is elhangzott a plébános címére, s egyesek azt mondogatták, hogy két pártra szakadnak, és harcot hirdettek meg a plébános ellen. (Az események értelmezése szempontjából rendkívül fontos, hogy ezt a datálatlan határozatot Jakab Elek véleményétől eltérően és Pirnát évelését elfogadva 1566-ra tesszük. Pirnát a keltezés pontosításában abból indult ki, hogy a dokumentumon szerepel a *sabato postridie Luciae virginis* felirat. Megállapítható, hogy az 1560-as évek közül egyedül 1566-ban esett Luca napja szombatra.) Egyértelműen kivehető a határozatokból a magisztrátusnak az a szándéka is, hogy korlátozza ezeket a vitákat: megegyezésre biztatja a prédikátorokat, óv attól, hogy kivigyék e nézeteltéréseket a nép közé, arra ösztönzi őket, hogy egymás közötti megbeszéléseken jussanak egyezségekre. Roppant fontos hogy a prédikátorok körén kívüli emberek fellépéséről nem az antitrinitárius viták idejéről, hanem korábról van adatunk: 1565 decemberében kifejezetten a prédikátorok méltatlankodását akceptálva intézkedett úgy a városi tanács, hogy azokat, akik az Isten igéjével ellenkező hittételeket mérészelnek hirdetni kötelezzék arra, hogy a nyilvánosság előtt mérközzenek meg a prédikátorral, s ha vallásukat a szentírásból nem tudják bizonyítani, ingre és gatyára vetköztetve úzzék ki őket a városból. A szóhasználatból következően itt valószínűleg katolikus laikusokról lehetett szó, de bárkik voltak is ezek, egészen

nyilvánvaló, hogy másképpen viszonyult a magisztrátus hozzájuk, s a prédikátori renden belül fellépőkhöz. Másfelől az 1566-ból ránk maradt határozatokból egészen nyilvánvaló az óvatoskodás: a város vezetői egyfelől igazodni akarnak mindahhoz, ami a *Catechismus ecclesiarum Dei* fejedelmi jóváhagyással történő megjelenésével bezáróan országos szinten történt, másfelől azonban békíteni és időt nyerni akarnak, s kiemelkedően fontosnak kell tekintenünk, hogy már a szentháromságtani szakkifejezéseket nem használó káté megjelenése után – 1566. június 11-én – hoznak olyan határozatot, amely a plébánosnak és a vele vitában álló prédikátoroknak is megengedi, hogy fenntartsák addigi véleményüket.

Úgy tűnik, a protestantizmus különböző felfogású képviselői még hosszabb ideig helyet kaptak a városban, hiszen az iskola, a későbbi unitárius kollégium rektora 1567 második felében a református Szikszai Fabricius Balázs volt, majd a helyére az a Károlyi Péter került, aki Dávid Ferencék egyik legfelkészültebb ellenfele lett. Ő 1567 végén, 1568 elején elkerült ugyan Kolozsvárról, ám azt nem tudjuk, hogy 1568-ban ki volt az iskola rektora (csak az látszik bizonyosnak, hogy Gál Kelemen véleményétől eltérően ez nem lehetett az udvari prédikátori teendőket ellátó Dávid Ferenc), s még az sem kizárt, hogy az 1570/71-ben az iskolát rektorként irányító Félegyházi Tamás is református maradt, s nem bizonyos, hogy a kolozsvári kirándulás egyben azt is jelentette, hogy anititritáriussá kellett válnia, hogy aztán Debrecenbe visszatérve újra református legyen.

Az iskolát övező adatok bizonytalansága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a városi tanácsi határozatok manipulálásával Jakab Elek, majd Gál Kelemen nyomán az a kép alakuljon ki a szakirodalomban, hogy a Dávid által terjesztett unitárius tanokat a magyarok lelkesen, minden ellenállás nélkül magukévá tették, míg a szászok makacsul elleneztek azokat. Ez készítette aztán e koncepció szerint Kolozsvár nagy reformátorát arra, hogy szász voltát megtagadva magyarrá váljon. A dokumentumok sorrendjében haladva a manipuláció első mozzanata az 1568. január 2-i határozat olyan kiegészítése volt, amely szerint a prédikátori állásáról lemondott Heltai Gáspár helyére két magyar prédikátor felfogadásáról intézkedtek volna. A *magyar* szó beiktatásával Gál Kelemen itt egyszerűen megtoldotta a szöveget, ahol csupán a *predicatoribus duobus* kifejezés szerepel, vagyis arról történhetett intézkedés, hogy a bevett gyakorlatnak megfelelően a Heltai lemondása következtében fennmaradó pénzüsszeget a két szász prédikátor, azaz Georg Katzer és Johann Eppel között kívánták felosztani. A második mozzanat a fentebb idézet *sabato postridie Luciae virginis* felirat alatt szereplő határozat 1568 februárjára történő datálása volt, amelyet Jakab Elek követett el, s ő látta el olyan kommentárral a szöveget, hogy a Heltai lemondása következtében feldühödött szász lutheránusok fenyegették meg halállal a hozzájuk vallási és nemzeti szempontból egyaránt hűtlen Dávid Ferencet. Ennek az értelmezésnek a harmadik mozzanata annak a vitának az ily módon kirajzolódó összefüggésrendszerbe illesztése volt, amely 1568 tavaszán alakult ki a város szász és magyar közössége

között, s amelynek kezdeményezői azok a magyar polgárok voltak, akik állítólag nem bírták elviselni azokat a megkülönböztető intézkedéseket, amelyekkel a szászok sújtották őket, s amelyek háttérében ott állott volna a felekezeti különbség, vagyis az, hogy a magyarok unitáriusok lettek.

Nincs mód arra, hogy részletesen elemezzük ezt a vitát, amelynek során a kolozsvári magyarok a fejedelmi tábla elé tárt iratukban a nemesi nyelvhasználat elemeiből is építkezve tárták elő sérelmeiket, s amelynek végső eredménye az lett, hogy a fejedelmi határozat a város középkorból örökölt kiegyensúlyozott intézményrendszerét kiterjesztette az egyházi szférára is, vagyis ettől kezdve már nem csupán a szászok közül kerülhetett ki a város plébánosa, hanem a magyarok közül is, s magyar bíró idején őket illette meg a nagytemplom használata is. Ehhez járult még, hogy az iskola élén is bevezették a váltógazdálkodást: elrendelték, hogy magyar rector után németet kell választani, a lector pedig mindig az ellenkező nemzetiségből kerüljön ki, mint a rector. Részletes elemzés helyett csupán egyet hangsúlyoznánk: ahhoz, hogy ezt a vitát a fenti összefüggésbe lehessen rántani, el kellett hallgatni, hogy Dávid Ferenc Heltai Gáspárral együtt a városon belüli *natio saxonica* tagjaként a szászok oldalán vett részt ebben a küzdelemben, ami azt jelentette, hogy fejedelmi prédikátorként Gyulafehérvárral csatlakozott a delegációhoz. Ebben az összefüggésben persze azt is el kellett hallgatni, hogy a szász plébános azonnali leváltása Dávid Ferenc eltávolítását jelentette volna. Nem tartható tehát az az elképzelés, hogy a nemzetiségi ellentétek hirtelen fellobbanásának oka az lett volna, hogy a magyarok már unitárius hitre tértek, a szászok pedig a korábbi szakramentárius, esetleg evangélikus tanokhoz ragaszkodtak. Ellenkezőleg: éppen az lehet feltűnő, hogy az egymást egyáltalán nem kímélő magyar illetőleg szász beadványokban mennyire hiányzik a felekezeti szempont, s ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy felekezeti megosztott volt mindkét közösség, amit – bár részletes elemzés nem készült a város társadalmáról – alátámasztanak az ismertebb világi és egyházi személyiségekről ránk maradt adatok is.

Mindez persze azt is jelenti, hogy a legendák világába kell száműzni azt az elképzelést, hogy a második gyulafehérvári hitvitáról 1568 márciusában hazatérő Dávid Ferenc egy kerek köre felállva olyan nagy hatású beszédet tartott, hogy a város teljes lakossága unitárius lett. Az unitárius egyház által a mai napig megőrzött és nagy becsben tartott kerek köhöz hasonlóan ez a történet is jóval később keletkezett. A város tehát másképpen lett unitáriussá 1570 tájára, ám ennek részleteiről s Dávid szerepéről keveset tudunk. Bizonyos, hogy udvari prédikátorrá történő kinevezése után jóval kevesebbet tartózkodott itt, de nem mernék azt állítani, hogy csupán szimbolikusan volt a város vezető lelkésze, plébánosa. Láthattuk, hogy a jegyzőkönyvek tanulsága szerint meghatározó volt a jelenléte 1566 első felében, s bár a 60-as évek második felében nyomtatványait zömmel Gyulafehérvárról datálja, egyáltalán nem bizonyos, hogy kolozsvári szerepe

csupán a beosztott prédikátorai ügyében meghozott intézkedésekre, vagy a város vezetőivel való tárgyalásokra korlátozódott. Mivel az 1571. február 5-i városi tanácsi határozat külön is említi, hogy mivel a fejedelem mellett kell lennie, nem prédikálhat, következtethetünk talán arra is, hogy korábban bizonyos időszakokban tarthatott prédikációkat a városban is. Amikor János Zsigmond halála után el kellett hagynia az udvart s végleg hazatért Kolozsvárra, természetesen az vetődött fel, hogy a szászok egyik prédikátorának feladatát is elláthatja, tehát ekkor bizonyosan németül hirdette az igét, ám ez nem jelenti azt, hogy a város vezető papjaként ne tarthatott volna magyar prédikációkat korábban is. Ne feledjük, hogy 1569-es prédikációs kötete olyan magyar nyelvű szövegeket tartalmaz, amelyekről szerzőjük azt állítja, hogy el is hangzottak, s mivel a szöveg rendre megszólít egy közösséget, odafordul az egyszerű hívekhez, egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy ez csak Gyulafehérvárott történhetett meg.

Az erdélyi magyarok egyházának püspökeként természetesen fő feladata mégis az egyházi élet megszervezése, s nem utolsó sorban annak a dogmatikának a kidolgozása volt, amely egyesíteni tudta volna a szász területeken kívül élő protestánsok egészét. Ez rendkívül intenzív tevékenység volt, s a szorosabban vett antitrinitarizmus szélesebb körben való propagálása mellett ennek legfontosabb mozzanata az anabaptisztikus-spiritualisztikus tradícióhoz való viszony kialakítása volt. Dávid nagy szellemi teljesítményének tarthatjuk, hogy az 1560-as évek második felében folyamatosan életben tudott tartani egy olyan viszonyulást, amelyben az elutasítás és elfogadás elemei egyaránt szerepet kaptak. Így egészen bizonyosan az ő tudtával távolították el Erdélyből az őskeresztény kommunisztikus ideálok Kolozsvárott fellépő képviselőit, de nem engedett teret azoknak a spiritualisztikus tendenciáknak sem, amelyek a szentírás betűjét félretolva a különleges isteni kinyilatkoztatásokra hivatkozva prédikáltak a gyökeres megújulás szükségességéről, megkérdőjelezve mindenféle egyházszervezet szükségességét. Nyilvánvalóan szerepe volt továbbá abban, hogy későbbi vejének, Johann Sommernek a *communis prophetia*-tant nagyon radikális formában hirdető munkája (Acontius, *De Satanae strategematibus* című iratának átdolgozása) ne jelenjék meg nyomtatásban. Másfelől azonban, nem titkolta, hogy a gyermekkereszteletést nem tartja bibliailag megalapozhatónak (téziseket fogalmazott meg erről, sőt egy flamand szerző német nyelven kezébe került ilyen tárgyú munkáját magyarul is megjelentette), de ezt a tant szigorúan elválasztotta az anabaptisztikus fogantatású szociáletikai nézetektől. A legizgalmasabbnak azonban azt tarthatjuk, hogy bár a helvét örökségből továbbra is ragaszkodott a peresdestináció-tanhoz és tagadta, hogy az ember szabad akaratral rendelkezne, Servetből és az anabaptisztikus-spiritualisztikus tradícióból merítve olyan morális teológiát alakított ki, amelynek középpontjában az Ó-val szembeállított Újtestamentum állt, s amely egy szociális érzékenységet mutató *imitatio Christi*-tan mentén rendeződött el. Ennek legszuggesztívebb teoretikus összefoglalását az a tizenöt tétele adja (*No-*

tae membrorum regni Christi), amely a *De regno Christi* című műben olvasható, de újabban az derült ki, hogy az élete végén újra közvetlen munkatársává vált Heltai közreműködésével gyakorlatiasabb formában is megfogalmazódtak ennek posztulátumai. Heltai egyetlen példányban megjelent imádságos könyve ugyanis arról tanúskodik, hogy ez a spiritualitás az unitárius kegyesség egészét áthatotta.

A püspök és udvari prédikátor gondolatvilágában természetesen mindez politikai reflexiókkal is társult. Az 1558 táján megfigyelt tendencia kiteljesedéseként és módosulásaként most már a fejedelem és Erdély különleges történeti, s üdvtörténeti szerepére utaló megfontolások is megjelennek műveiben. Első rendben ez annak öntudatos hangsúlyozását jelentette, hogy olyan uralkodó alatt élnek, akitől idegen a vallás tüzzel-vassal történő terjesztése. A vallási tolerancia tehát a hatalom legitimációs argumentumává vált. A váradi hitvita jegyzőkönyve szerint a fejedelem ugyanazokkal a szavakkal szolt erről 1569 októberében, mint az a Dávid Ferenc, aki Stancaró ellenében annak idején még azt szorgalmazta, hogy a magisztrátusnak meg kell őt büntetnie. Most már nem győzi hangsúlyozni, hogy ő nem követelik a hitben tévelygők megbüntetését. E gyakran ismételt nyilatkozatok persze az ő esetében a tanbeli igazság melletti argumentumok is lettek, és azt az időnként ki is mondott tanulságot sugallták, hogy szelíd és türelmes voltuk is bizonyíték igazuk mellett.

Mindez nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy Erdély a vallási tolerancia klasszikus földjévé váljék, jóllehet Dávid szerepét nyilvánvalóan nem annak a közismert romantikus festménynek a módján kell elképzelnünk, amelyen a fejedelem és a rendek csodálatteljes elismeréssel nézik, hogy a profetikusan elragadtatottságban fellépő prédikátor 1568 januárjában kihirdeti a tordai országgyűlésen a vallásszabadságot. A fejedelem udvari prédikátoraként nyilvánvalóan ott volt ezen az országgyűlésen, de az eseményről csak határozatok maradtak ránk, s így szerepléséről sem tudhatunk semmi bizonyosat. (Mint ismeretes, ez az országgyűlés mondta ki, hogy a prédikátorok tetszésük szerint szabadon hirdessék az evangéliumot, s a község döntse el, hogy kinek az „értelme” tetszik neki.)

További roppant érdekes mozzanat, hogy a vallásszabadságnak ez az apoteózis mind Dávidnál, mind a fejedelemnél kezdett olyan elképzeléssel is társulni, hogy az isteni gondviselés Erdélynek különösen fontos szerepet jelölt ki az európai protestantizmus történetében. Dávid a legrészletesebben erről a *De falsa et vera...* Erzsébet angol királynőhöz címzett ajánlásában szól, ahol a királynő magasztalása átme gy testvérének, a korán elhunyt VI. Edwardnak a dicséretébe, akivel párhuzamba állítja Erdély mostani uralkodóját, János Zsigmondot, hiszen mindketten az üldözött protestánsok menedékhelyévé tették országukat. Másrészt úgy mutatja be az erdélyi antitrinitáriusokat, mint akik a legkövetkezetesebben küzdenek a római Antikrisztus ellen, s skolasztikus tévtanok radikális elutasításával éppen ő k teremthetik meg a protestánsok egységének teológiai alapjait is. Ugyanezt figyelhetjük meg a fejedelem másik váradi megnyilatkozásában is,

amikor arra biztatja Melius Pétert, a tisztántúli református egyházkerület püspökét, hogy a kívánatos egység megteremtése érdekében hozza el hitvitára országába a kor vezető református teológusait, Theodorus Bezát és Josias Simlert.

Ezek között a keretek között fejtette ki Dávid Ferenc tevékenységét János Zsigmond fejedelem 1571 márciusában bekövetkezett haláláig, ám a katolikus Báthori István fejedelemmé választása a radikális változásokat hozott életében. A történészek úgy látják, ebben a csaknem teljes egészében protestánsná lett országban éppen azért kerülhetett sor a megingás nélkül Habsburg-ellenes politika vonal roppant tekintélyes személyiségének trónra ültetésére, mert a protestánsok diadalukkal egyszer és mindenkorra elintézettnek vélték a vallás ügyét, s semmi kockázatot nem láttak ebben. A rendíthetetlenül katolikus fejedelem azonban nem így gondolta, hanem az örökölt vallásügyi törvények ugyan betartva roppant szívós és állhatatos lépéseket tett az örökölt egyházi viszonyok átalakítására. A protestánsok egészét érintő, de leginkább mégis az unitáriusokat korlátozó intézkedései a következők voltak: Dávid Ferencet menesztette udvari állásából, cenzúrendeletet léptetett életbe, 1572-től kezdődően szinte évenként megismételt országgyűlési törvénybe iktatta a további vallási újítások megtiltását, Kolozsvárra és Tordára korlátozta az unitáriusok zsinattartási jogát. Korlátozni igyekezett Dávid Ferenc hatáskörét, s ennek legfontosabb következménye az lett, hogy felbomlott az egyházszerkezeti struktúra, amelyet a fentiekben bemutattunk, így a történeti Erdély területén lakó magyarok közös egyháza szétvált, s létrejött az önálló református és az unitárius egyház. Ennek a folyamatnak nem minden epizódja ismert, és zárókövének azt az 1576 januárjában hozott országgyűlési végzést tekintik, amely megengedi: Dávid Ferenc legyen a püspöke mindazoknak, akik az ő „vallásán vagynak.” A Kénosi–Uzoni-féle *Unitario ecclesiastica historia* egy adata alapján azonban arra is gondolhatunk, hogy ez már három esztendővel korábban, 1573 januárjában megtörtént. A mondott mű ugyanis idéz egy olyan, mára elveszett kéziratból, ahol „az 1573. január 6-án tartott országgyűlés cikkelyeinek kivonatában az unitáriusok Dávid Ferenc vallásán valóknak vannak nevezve, s meghatalmazást nyernek, hogy őt püspöküknek tartsák, halála után pedig teljes joguk legyen más püspököt választaniok.” Bármikor történt is ez, világos, hogy ettől az időponttól kezdődően Dávid megszűnt az erdélyi magyar egyházak püspökének lenni. Bizonyos tekintetben persze a konfesszionalizálódás kikerülhetetlen következményének is tekinthetjük ezt, de az uralkodó tendenciáról sokat elárul az 1577 októberében meghozott országgyűlési határozat, amely szerint Thorday Sándor András református püspök a magyarok lakta területeken bárhol vizitálhat és taníthat az országban, míg Dávid Ferencet a leghatározottabban eltiltják ettől, kompetenciáját legszigorúbban csak az övéire korlátozzák.

Az első következmény tehát az volt, hogy Dávidnak vissza kellett települnie Kolozsvárra, s hozzá kellett látnia ottani élete megszervezéséhez. A városi tanácsi határozatokból jól kivehető, hogy ezt szinte kicsinyeskedő akribiával tette meg,

s hosszú időbe telt, míg megszületett a megegyezés megfelelő javadalmazásáról, amit aztán még 1577-ben majd újra napirendre tűzött. A dokumentumokból ugyanakkor nem csupán az vehető ki, hogy szinte a végsőig feszítette a húrt az anyagi természetű vitákban, hanem az is, hogy ennek ellenére nagy tekintélynek örvendett. Nyilvánvaló, hogy már az állandó fizikai jelenlét következtében is jóval nagyobb hatással volt az egyházi élet mindennapjaira is, mint korábban. Mivel nincsenek pontos listáink a prédikátorokról, nem tudjuk, mennyi ideig látott el ilyen feladatokat is az egyik és a másik nációban, de mindennél beszédesebb, hogy az 1573. február 17-i tanácsi határozat szerint volt olyan időszak, amikor a szász és a magyar közösségekben is ellátott prédikatori feladatokat, tehát mindkét nyelven prédikált is. Mivel a város működési rendje szerint ő kellett hogy asztalt adjon az iskola rektorának, nyilvánvalóan a mindennapi problémáig lemenően kellett foglalkoznia az iskola mindennapjaival is. Egészen bizonyosan szerepet vállalt az iskolához érkezett tanárokról való gondoskodásban, hiszen nem csupán arra van adatunk, hogy életének utolsó, drámai időszakában az ő házában lakott Fausto Sozzini és Matthias Vehe-Glirius, de – egy ideig legalábbis – ez megtörtént már 1573-ban Niccolo Parutával is. Ugyanakkor a város erkölcsi és szokásrendjét is formálni kívánta, hiszen az 1573. január 13-i határozat szerint egy olyan írást terjesztett elő a tanácsnak, amelyben szigorú intézkedéseket sürgetett a mulatozás ellenében.

A döntő persze az volt, hogy a korábbiaknál szűkebb hatáskörrel rendelkező püspök dogmatikai nyitottságával nagy hatást gyakorolt az unitárius közösség egészének sorsára is. Az erdélyi reformátor ugyanis nem csupán arra volt képes, hogy szintézist teremtsen a különféle antitrinitárius felfogások között, hanem arra is, hogy sohase szűnjék meg töprengeni mindenkori álláspontja koherens voltán, s unitárius korszakában már rendre az is fölmerült, hogy összhangban vannak e tanai a rációval és a szentírással is. A szüntelen reflexióra talán a folytonos viták is rákényszerítették, de tény, hogy miközben látszólag nagy magabiztossággal verte vissza református ellenfelei érveit, 1570. november 29-én egy Jacobus Palaeologushoz írott magánlevélben őszintén feltárta felfogásának ellentmondásait. A kínzó dilemmák őszinte feltárása egészen szokatlan a 16. századi magabiztos hittvitázók világában, s következményei hamarosan megmutatkoztak az erdélyi antitrinitarizmusban is. A megoldás állhatatos keresésével magyarázhatjuk ugyanis azt, hogy Dávid városa kollégiumában helyet adott számos, Európa más országából kiüldözött gondolkodónak, s ezáltal Kolozsvár az 1570-es években a vallási másképp-gondolkodás egyik legfontosabb centrumává vált. A menekültek között talán a legjelentősebb az iménti levél címzettje, Jacobus Palaeologus az antitrinitarizmus egy egészen újszerű változatával kínált választ Dávid dilemmáira. Nincs módunk itt arra, hogy összefoglaljuk ennek a zsidó, muszlim és keresztény vallások egységesítésére vállalkozó koncepciónak a legfontosabb téziseit, csupán a Dávid számára nyilvánvalóan fontossá vált, szorosabban vett krisztológia

vonatkozásairól szólunk. E koncepció kiindulópontja szerint a Máriától született, korábban nem létezett ember Jézust Isten nem azért küldte el, hogy megváltsa az emberiséget bűneitől. Erre nem is volt szükség, mivel Palaeologus szerint áteredő bűn nem létezik. Ádám ugyanis csak személyében vétkezett, s Istenhez méltatlan lenne arról beszélni, hogy ez a bűn megrontotta az emberi természetet. Jézusnak tehát eredetileg kizárólag az volt a küldetése, hogy itt, a földön a zsidók királya legyen és hatalmát a világ minden népére kiterjessze. Vele akarta ugyanis beteljesíteni Isten azt az Ábrahámnak tett ígérését, hogy „magvát” a világ örökösévé teszi. A zsidók azonban nem fogadták el királyuknak és megölték, ezért Isten választott néppé tette mindazokat a pogányokat és ivadékaikat is, akik hitték, hogy Jézus a Messiás. Mindez azonban csak az üdvözülés lehetőségét jelenti a tévedésüket belátó és más Messiást nem váró zsidók (Palaeologus semmi egyebet nem követelt tőlük!), illetőleg a megtért pogányok és utódaik számára, a továbbiakban minden ember saját dolga, hogy kiérdemli-e az üdvösséget a tízparancsolatban megfogalmazott erkölcsi törvények betartásával. A koncepcióból logikusan következően Palaeologus az érdemeiért a mennybe fölemelt ember Jézus Krisztusnak csak a mennyei uralkodást tartotta fenn, s megtagadta tőle a részvételt a világ kormányzásában. Jézus tehát a földön élők felett nem uralkodik, őt segítségül hívni fölösleges, imádni pedig nem is szabad, mert Jézus nem Isten, és a Teremtő a maga méltóságát soha senkivel nem osztja meg.

Dávid számára kezdetben elfogadhatatlanok voltak ezek a tételek. Az 1573 februárjára datált kéziratban ránk maradt művekből jól látszik, hogy az ebben az időben tartott kolozsvári zsinaton Niccolo Parutával együtt főleg a megigazulástán reformátori örökségének radikális félretolása ellen tiltakoztak. Indulatos vitára utal, hogy az egyik tézissor megfogalmazóját, Johann Sommert az egyház felforgatójának nevezte. Egy újabb reflexív periódus után azonban elfogadta, legalábbis a görög krisztológiáját. A jelek szerint a '70-es évek második felében már úgy vélte, Palaeologus elfogadható magyarázatot adott arra, miért nevezi a szentírás Istennek Jézust. Azért, mert az Ószövetségben az *Elohim* istennév, az Újszövetségben pedig a *Theos* főnév névelő nélküli alakja valójában urat, fejedelmet, világi vezetőt jelent, s ily módon ő is Krisztus szerepének további lefokozásában látta az egyszerre biblikus és logikus megoldást a krisztológiai dilemmákra. Így jutott el az ún. nonadorantizmus tanának (vagyis Krisztus nem-imádhátóságának) meghirdetéséig. Ugyanakkor Palaeologus a *Catechesis christiana* című művében egy olyan *Pastort* léptet fel, aki a leírás szerint Dávid Ferenczel azonosítható, sőt az ugyancsak fiktív *Disputatio scholasticá*ban az ő neve alatt lép fel a legtudósabb prédikátor, aki Palaeologus nézeteit az erdélyi unitárius egyház dogmatikájaként mutatja be. Mivel a '70-es évek derekáról egyetlen sor sem maradt ránk tőle, nem tudhatjuk, ez mennyire felel meg a valóságnak. Illetőleg a rendelkezésünkre álló kevés adat alapján azt is bátran állíthatjuk, hogy a még mindig forrongásban lévő felekezetnek nem volt a tagok mindegyike számára kötelező dogmatikája.

Ennek a különös képződménynek a kialakulása is Dávid Ferenc érdeme, s úgy tűnik, ebben a közösségben változatlan nagy tekintéllyel rendelkezett élete végéig. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a '70-es derekától, s különösen az 1576 januárjában kimondott válást követően a más felekezetekhez tartozók megnyilatkozásaiban rendre felbukkan, hogy közösségében is tekintélyét veszített, erkölcséből kivetkőzött személyiségről van szó. Sokan a legkülönbözőbb mendemondák társaságában idézték azt az állítólag Báthori Istvántól származó maximát, hogy aki nem tud feje lenni házának, az valójában nem lehetne feje egyháznak sem, s így egyházát – s persze annak tanrendszerét is – minősíti, hogy milyen ember áll az élén.

Valójában persze magánéletéről nagyon keveset tudunk. Ezt a keveset itt összefoglalva csak azt mondhatjuk egészen bizonyosként, hogy 1576-ban elvált a szász nemzetiségű Baráth István egykori főbíró lányától, Baráth Katától. Egy református teológus, Paksi Mihály 1572. április 10-én ugyanakkor arról tájékoztatja Johann Wolfot, hogy azt beszélik: az erdélyi eretnek első felesége halála után egy gazdag ifjú nőt vett feleségül. Ha itt többről van szó, mint mendemondáról, akkor az a legvalószínűbb, hogy volt egy számunkra teljességgel ismeretlen első felsége (öt persze a magyar egyháztörténészek szívesen képzeltek el magyar nemzetiségű asszonynak), akitől négy gyermeke született. Közülük kettő az ismét Hertel családnevet viselő Dávid és János. Az utóbbi Páduában híressé vált tudós botanikus lett, de szerepet vállalt atyja eszmei örökségének ápolásában is, s 1592-ben a szászok jelölték kolozsvári plébánosnak, amikor ismét rájuk került a vezető lelkészi állás betöltésének sora. Két leánya közül a névről is ismert Kata Trauzner Lukácsnak lett a felesége, míg a másik Johann Sommerhez ment férjhez. Ha tehát Paksi információja helytálló, akkor nem 1557-ben vette feleségül Barát Katát, mint Jakab Elek egy olyan dokumentum alapján gondolta, amely azokat az ajándékokat sorolja fel, amelyekkel egy Barát-lányt tisztelték meg a céhek esküvője alkalmából. Az sem kizárt ugyanakkor, hogy harmadszor is megházasodott, hiszen Biandrata azt írja 1578. augusztus 3-án, hogy a betegeskedő Dávid neje lelkéért aggódik, akinek anyja gutaütésben meghalt. Nem tartom azonban azt sem kizártnak, hogy itt az olasz orvos a püspök hajdani második feleségéről beszél. Erre utalna az anyós fölemlítése, aki az 1576-os válóperben az ügy egyik mozgatója volt, s mindenképpen gyanús, hogy az 1578/79-es drámai események során Dávid több családtagja előkerül, de az új nejről, aki tehát a harmadik lenne, hallgatnak a dokumentumok.

Bárhogyan volt is, annyi bizonyos, hogy az 1576-os válóper a fejedelem „vastagon” felhasználta az unitárius püspök tekintélyének rombolására. Aligha lehetett ugyanis másnak tekinteni, hogy a püspök többszöri kérése ellenére olyan zsinat tárgyalta ügyét, amelyen csak az erdélyi szász és magyar evangélikusok vettek részt. (A zsinati határozat ily módon bekerült a szász zsinatokat megőrkítő összefoglalásokba, s rendre ott olvasható a 18. századi másolatokban is.) Talán

túlzás lenne azt állítani, hogy ez az 1578/79-es események nyitánya volt, de az kétségtelenül megmutatkozott, hogy Dávid semmiféle kíméletre nem számíthat a fejedelmi hatalom részéről.

Mindazonáltal az a per, amelynek végén 1579 júniusában a halálát jelentő börtönbüntetésre ítélték, rendkívüli és szokatlan esemény volt Erdélyben. Heves indulatokat váltott ki. Az országgyűlési és zsinati akták pusztulása megnehezíti a történetek tisztázását, s a végső okokat illetően a szakirodalom nem is jutott egységes álláspontra. Az alábbiakban csak a legfontosabb mozzanatokot idézem fel, s természetesen utalok a modern interpretációk lényeges eltéréseire.

Abban egyetértés van a szakirodalomban, hogy 1578 tavaszán tartott tordai zsinat tekinthető az események nyitányának, ahol Dávid kezdeményezésére elfogadták a *communis prophetia* intézményét, megalkottak egy hitvallást, s határozatot hoztak a gyermekek keresztelese megszüntetésére. Dávid egy évvel későbbi ugyancsak Tordán előterjesztett tézisei alapján azt gondolhatjuk, hogy a határozatokat nem tartották ellentéteseknek a vallásújítást tiltó törvénnyel, hiszen úgy vélték: csak azon az alapon építkeznek tovább, amelyet már jó régen megvetettek. Fontos ugyanakkor hangsúlyoznunk, hogy a *communis prophetia* nem olyan kiterjesztéséről volt itt szó, mint például 1570 táján Rakówban, tehát nem a hívők mindegyikének, hanem kifejezetten a papoknak (*ministri*) adatik meg az igazság folytonos keresésének szabadsága. Erre látszik utalni a történetekre hamarosan elítélően reagáló országgyűlési határozat is, amely az innovátorokat a funkciójuktól való megfosztással és további büntetéssel fenyegeti, s csak mintegy mellékesen szól azokról, akik nem lévén vocatióban nem foszthatók meg funkciójuktól. Magát a hitvallást nem ismerjük, de minden bizonnyal nonadorantista jellegű volt, s a gyermekek keresztelese megszüntetése nem az anabaptisták, hanem Palaeologus szellemében történhetett, aki szerint a keresztény szülőknek teljesen fölösleges gyermekeiket megkereszteltetniük, mivel szüleik jogán tagjai annak a közösségnek, ahonnan az üdvözlésre jogosultak kikerülhetnek. Hogy Dávid kinek a műveiből merített e határozatokat, majd pedig az ugyanez év nyarán megfogalmazott tézisek (*Theses tres*) és a Biandrata kifogásaira írott válasz (*Libellus parvus*) során, nem tudhatjuk pontosan. Palaeologus szövegei persze bizonyosan a kezében voltak, ám fontos rögzítenünk, hogy Dán Róbert felfedezése és kutatásai eredményeképpen tudjuk, hogy ekkor már Kolozsvárott tartózkodott Matthias Vehe-Glirius is. Az már jóval régebb óta ismert, hogy miután Biandratának nem sikerült a püspököt hallgatásra bírnia, Erdélybe hívatta Fausto Sozzinit, aki 1579 novemberétől 1579 áprilisáig szinte együtt élt Dáviddal. A vitatkozás dokumentumai közül ránk maradt Dávid kifejezetten az adoráció és invocáció kérdéskörére koncentráló négy tézise, Fausto Sozzini válasza, s az a válasz, amelyet erre Dávid Ferenc írt. Ez azért érdemes különleges figyelmünkre, mert 1573 óta ez az első terjedelmesebb értekezés, amely ránk maradt tőle, s amelyben a tézisek teológiai háttérét is megfogalmazza. Erről meg tudtuk állapítani: a roppant erőteljes

és logikus gondolatmenet legfőbb forrásai Palaeologus *Catechesis Christiana* és Vehe-Girius *Mattanjah* című műve. Ez figyelmessé tehet bennünket arra, hogy a fentebb említett *Theses tres* és a *Libellus parvus* olyan kérdésekkel foglalkozik igen hangsúlyosan, amelyek nem csupán Palaeologus műveiben szerepelnek, hanem jóval kihegyezettebben jönnek elő Glirius munkáiban. Emlékeztetnék arra, hogy egy külön *Declamanticulája* van a szabad akaratról Kálvin ellenében, a *Mattanjah* pedig részletesen foglalkozik a Krisztus országára vonatkozó különféle elképzelésekkel.

Mivel a további szűkebb körben tartott megbeszéléseken sem sikerült kompromisszumra jutni, a vitatkozó felek megegyeztek abban, hogy kikérik a lengyel egyházak véleményét, ám közben Dávid – mintegy előre menekülve – 1579. február 24-re zsinatra hívta össze papjait, ahol az igazságkeresés szenvedélyétől hajtott, emelkedett téziseket terjesztett elő, s egyben paráznasággal vádolt papok kizárásával is tanúbizonyossági próbált tenni arról, hogy a tan és az erkölcs egyformán fontos számára. Nem kevésbé volt célzatos az alattvalói hűség és engedelmesség kinyilatkoztatása, amelyet a tézisek összhangba igyekeznek hozni a menyei tudomány megalkuvás nélküli kutatásának követelményével.

Szorosabban vett krisztológiai tételeket nem tartalmaz ez az előterjesztés, és zsinati jegyzőkönyv híján nem tudjuk, mi történt magán az összejövetelen. A per egész történetének kulcsmozzanata ugyanakkor, hogy miképpen vélekedünk azokról a tételekről, amelyeket Biandrata csatolt ahhoz a zsinatot összehívó levélhez, amelyet 1579. április 7-én küldött szét, s amely felsorolja azokat a tételeket, amelyekről szerinte Dávid környezetében folyamatosan tárgyaltak. Akik úgy gondolták, hogy a püspököt kizárólag nonadorantista tanításaiért ítélték el (a régebbi szakirodalom ezt szerette tiszta unitarizmusnak nevezni) nem adtak hitelt ezeknek, s Biandrata és társai koholmányáról beszéltek. A vértanú püspök egyházának mindenkori történészei tehát szükségesnek tartották hangsúlyozni, hogy Dávid nem lépett a szombatossághoz vezető útra. A más felekezethez tartozók közül a reformátusok ugyanakkor szívesen demonstrálták ezzel a példával is, hogy a minden korlátot elvető racionalisztikus dogmakritika elkerülhetetlenül a szektássághoz vezet, s így hitelt adtak a tételsornak.

A *Mattanjah* szövegének előkerülésével azonban új helyzet állt elő, amelyben világossá vált: Biandrata tézisei nem fantáziaszülemények, hiszen egy kivétellel Vehe-Girius művének egy-egy gondolatmenetét foglalják össze. Vehe-Gliriusnál nem szerepel az első ún. jozefinista tétel, amely szerint Jézus József magvából született. (Az antititritáriusok közül egyébként a litváni Szymon Budny volt ennek a felfogásnak a híve.) Mindez arra készítette Pirnátot, hogy korábbi elképzelését megváltoztatva hitelt adjon a tételeknek, s új koncepciót dolgozzon ki. Ezek szerint az országgyűlés nem azért ítélte el Dávidot, mert Palaeologus merész dogmatikai rendszerét el akarta fogadtatni az unitárius közösség egészével, hanem a politikai szempontokra roppant érzékeny Biandrata ezzel azt

kívánta megakadályozni, hogy az unitarizmus életképtelen és a vezető rétegek számára elfogadhatatlan szektává váljék.

Úgy gondolom, Pirnát túlságosan könnyen siklik át a jozefinista tétel fölött, márpedig ha ebben nyilvánvalóan a befeketés eszközével élt Biandrata, akkor ez nem elképzelhetetlen a tételsor egészére vonatkozóan sem. Ezért nem merném állítani, hogy a tételeket valóban Dávid Ferenc fogalmazta meg. Jelentőségük azonban ennek ellenére aligha tagadható. Ha maga Dávid nem hirdette is ezeket, roppant fontos, hogy nem az olasz orvos fantáziájának eredményeiről van szó, hanem egy fizikailag is jelenlévő vallásújító vállalt gondolatairól, akiről a források hallgatása ellenére nehéz elképzelni, hogy ne próbálta volna meg terjeszteni tanításait. Mindez az eddigieknél érthetőbbé teszi Biandrata motivációját, s azt is, miért éppen 1578 tavaszán gyorsultak fel az események.

S persze érthetőbbé válik az a kérlelhetetlen elszántság is, amellyel a Biandrata úgymond „végigcsinálta” a történetet: még az áprilisi országgyűlés előtt háziörizetet rendeltetett el a püspök felett, majd miután az országgyűlés elhalasztotta a döntést, még szigorúbb őrizet alá helyeztette, hogy aztán sor kerüljön a júniusi országgyűlésre, ahol a már mozogni és beszélni sem tudó ember felett kimondták az ítéletet. Valószínűleg a már az udvarban jelen lévő jezsuiták tanácsára semmiféle hitvitát nem tartottak, csupán azt állapították meg, hogy Dávid megszegte a vallásújításra vonatkozó törvényt. Valójában tehát nem tudhatjuk, mit vallott utolsó napjaiban. Az a hitvallás mindenestre, amelyet áprilisi lefogatása után Tordán fogalmazott meg, s amelyet később Vehe-Glirius közzétett a *Refutatio scripti Petri Caroli* előszavában, a Sozzininak adott válaszhoz hasonlóan arról tanúskodik, hogy életének utolsó szakaszában sem volt mechanikus recipiálója sem Palaeologus, sem Vehe-Glirius gondolatainak. Mindkét irat megengedi, hogy a Krisztus országára vonatkozólag többféle vélemény is megfogalmazódjék, s szóba sem kerül a *Mattanjah*, a későbbi szombatosok kiindulópontot jelentő újszerű gondolata. Nem szerepel tehát Dávidnál az az elképzelés, hogy mivel Jézus semmit sem módosított az ótestamentumi törvényen, Isten törvényeit megismerni és helyesen értelmezni egyedül az Ótestamentum alapján lehet, s mivel pedig az embernek nincs joga arra, hogy önkényesen válogasson a törvények között, a „hívó pogányoknak” (a bizonyíthatóan csak a zsidóknak szánt körülmetélkedés kivételével) az ótestamentum rituális törvényeit is be kell tartaniuk. Dávid az Istennek tetsző, kegyes élet fontosságát állandóan hangsúlyozva nem erről, hanem Krisztus utánzásáról beszél. De a fő gondolat kétségtelenül a nonadorantizmus védelme, állandó ismétlése annak, hogy Krisztust nem imádhathatjuk, s nem hívhatjuk segítségül, mert ha ebben engedményt teszünk, akkor óhatatlanul visszazuhanunk abba a pápista többistenhitbe, amelynek megszüntetése számára a reformáció legnagyobb vívmánya és értelme volt.

Nem állíthatjuk, hogy városának minden polgára vagy akár csak magisztrátusának minden tagja átlátta e teológiai testamentum mibenlétét. Hatalmas tekin-

télyről tanúskodik ugyanakkor, s szinte meghatónak is tarthatjuk, hogy e szűkebb közösség rendre intézkedéseket próbált foganatosítani legalább helyzete enyhítésére: a városi iratok egyszer Biandrata lefizetésének kísérletét dokumentálják, máskor azt a próbálkozást, hogy legalább meghalni engedjék haza. Még ez sem adatott azonban meg neki: a dévai vár börtönéből nem volt szabadulás. A jezsuita források tudni vélik, hogy életének utolsó napjaiban a démonokkal viaskodott. De ha csak a testi kínokkal is, az sem tartott sokáig, hiszen 1579. november 15-én elhunyt.

KOVÁCS SÁNDOR

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT JOHN PAGET, ERDÉLY MAGYAR HONPOLGÁRA

Borbély István irodalomtörténész egyik 1926-ban kelt tanulmányában az unitárius egyháztörténet-írás kegyeletteljes kötelességévé tette John Paget életrajzának megírását.¹ Több mint kilencven év telt el a jámbor óhaj megfogalmazása óta, de az unitárius Paget-monográfia még mindig nem készült el. Születése kétszázadik, főműve megjelenésének 169. évfordulóján² emlékezzünk arra, *akinek hazája lett Magyarország*.³ Jósika Miklós 1844-ben *Az élet útjai*, Jókai Mór 1877-ben az *Egy az Isten* című regényében rajzolta meg John Paget alakját; de ki olvas manapság Jósikát és Jókait?! – tehető fel az akár jogosnak is minősíthető kérdés. Ha olvasni nincs is idő, tévézni alkalmyszerűen mégiscsak szoktunk. A magyar filmművészet szerelmeseinek hívjuk fel figyelmét arra, hogy John Paget és Weselényi Polixéna életéről *Polixéna szerelmei* címen Kovács András rendezésében hamarosan elkészül az a játékfilm, amelynek 57 perces dokumentumfilm-változatát 2007-ben mutatták be *Polixéna és John – Kettős portré háttérrel* címen.⁴

Magyarországon az utóbbi években is jelentek meg Pagetről szóló rövidebb-hosszabb írások, legutóbb Ambrus Lajos elevenítette fel a borász Paget János emlékét.⁵ Szűk pátriánkban 2004. július 8-án idézték fel Paget emlékét az *Új Magyar Szóban Egy angol, aki először keltette jó hírét a paprikás csirkének* címen. A kolozsvári *Szabadság* 2000. február 3-i számában *John Paget Jánosról* olvashattunk egy tárgyí tévedésektől sem mentes rövid cikket.

A román újságírók is felfigyeltek a kivételes életpályára. Legutóbb 2008 februárjában Daniel Iftene *Ardelean de Manchester* címen közölt szellemes cikket az egyik kolozsvári lapban.⁶ Az erdélyi román tudományosság képviselői

-
- 1 Borbály István, *Simén Domokos és kora*, KerMagv, LVIII., 1926, 111.
  - 2 *Hungary and Transylvania with Remarks on their Condition Social, Political and Economical*, London, 1839. Magyarul megjelent válogatás: *Magyarország és Erdély*, Helikon kiadó é. n. [1987] Válogatta, szerkesztette, a szó- és névmagyarázásokat és a tanulmányt írta Maller Sándor. Fordította Rakovszky Zsuzsa
  - 3 Török Tamás ezen a címen írt rövid ismertetőt 1987-ben a Maller Sándor gondozásában megjelent fordításról. Lásd. *Unitárius Élet*, 1987, július-október, 4-5. sz. 9.
  - 4 Váczy András: „*A falak néha távolabb, néha közelebb voltak.*” (beszélgetés Kovács András filmrendezővel). *Árgus*, 2004/10 (október).
  - 5 Ambrus Lajos, *Paget Magyar Nemzet* 2005. július 30. és 2005. szeptember 10. Pagetről, a borászról lásd még: Ambrus Lajos, *Az én szőlőhegyem*, B. K. L. Kiadó, Szombathely, 2005.
  - 6 Lásd: Foaia Transilvană 2008. február 7.

már évtizedekkel ezelőtt ízelítőt adtak Paget művéből, könyvének különösképpen az itt lakó románok bemutatását tárgyaló fejezeteiből fordítottak le néhány részletet.⁷

E rövid kitekintő után térjünk vissza a 19. század kolozsvári polgáraihoz, hiszen ők voltak azok, akik az English Conversation Clubban 1892 után is kegyelettel ápolták az örökös tag és pártfogó John Paget emlékét. Nem véletlen, hogy első életrajzírója, a kolozsvári Angol Klub elnöke, Kovács János az unitárius kollégium igazgató-tanára volt.⁸ *In memoriam John Paget* című emlékezésédét 1893. február 23-án olvasta fel a kolozsvári Angol Társalgó Körben.⁹ De nemcsak felolvasások és könyvek porosodó lapjai, hanem két emléktábla is – az egyik Balatonfüreden, a másik Thorpe Satchville-ben – hirdeti: él még az angolmagyar patrióta tisztelői emlékezetében.¹⁰ Az Unitárius Egyház kissé lemaradt a tiszteletadásban, pedig Kovács János révén egykor első volt a Paget név megörökítői sorában, de – mint oly sokszor a történelem során – a pénztelenség és kényszerű takarékoság szárnyát szegte. 1901-ben készült el a kolozsvári unitárius kollégium új épülete, ennek dísztermében szerettek volna Paget Jánosnak dom-

7 A fontosabb román bibliográfiák közül Pagetre vonatkozóan lásd: NICOLAE Iorga, *Istoria românilor prin cãlători*, București, 1929, vol. IV, 163-165.; *Cãlători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă vol. III (1831-1840) vol. îngrijit de Paul Cernăvodenu, Georgeta Filitti, Daniela Busă... București: Editura Academiei Române, 2006, 836-845.; Weber Peter, *Români din Transilvania și Ungaria la mijlocul secolului alXIX-lea în impresiile de călătorie ale lui John Paget = Anuarul Institutului de Istorie G. Bariț din Cluj-Napoca*, tom. XLIV. 2005, 51–59. Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Dacia, 2003, 126-129, 171-173, 258-260, 326-331.

8 Kovács János, *Paget János Esq. életirata*, KerMagv, 1893, 90-103.

9 *In Memoriam John Paget Esq.*, Kolozsvár, 1893. (An Oration in Memory of the Late John Paget Esq. Honorary Member of the „Kolozsvár English Conversation Club”, delivered by prof. John Kovács, president, at the Anniversary Held on the 23-d of February 1893 in Kolozsvár)

10 A Thorpe Satchville-i emléktábla Német Kálmán szobrász, keramikus alkotása, és a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal ajándékként került a Thope Satchville-i templom falára. Az emléktáblát Halász András, Magyarország londoni kultúrattaséja, Burhop professzor, a Brit-Magyar Baráti Társaság elnöke és Zákonyi Ferenc, Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője jelenlétében leplezték le, 1969. február 23-án. lásd. Honti József, *John Paget angol orvos kapcsolata Magyarországgal* in: Orvosi Hetilap 110. évf. 1969. 28. szám. 1633.; Bebrits Anna, *Emléktábla a magyar szabadságharc angol katonájának* in: Népszabadság XXVII. évf. 46. szám. (1969. február. 25.)

A balatonfüredi szívkórház panteonjában a következő kétnyelvű márványtábla hirdeti emlékét: „To the proud memory of the patriot of both his native England and adopted Hungary. Soldier, traveller and writer of the first account in English of the festive Balatonfüred „Anna Bál. // Emléklül az utazónak, utleírónak(sic!) és katonának, aki szülőhazájában Angliában és fogadott hazájában Magyarországon egyaránt jó hazafinak bizonyult és könyvében először adott leírást a füredi Anna-bálról angol nyelven.” Az 1964. augusztus 8-án felavatott emléktáblán Paget bronz domborműve Weeber Klára szobrászművész alkotása.

borművet állíttatni. Kozma Erzsébet szobrászművész el is készült a tizenöt domborművel, amelyek ma is az unitárius kollégium imatermének díszai, Paget arcma az azonban nincs közöttük. Az egyházalapító Dávid Ferencnek és az első erdélyi fejedelemnek, János Zsigmondnak a kollégiumépület frontján kiképzett szoborfülkékben akart emléket állíttatni a vallásközösség, de a terv anyagi okokból csak terv maradt, a szobrok szerény domborművé zsugorodtak, és akaratlanul is kiszorították az angol és amerikai jótevőket az immár csak magyar pantheonból.¹¹ Sovány vigasz, hogy Paget fiának, a Garibaldi seregében is vitézkedő, de fiatalon elhunyt Paget Olivérnek életnagyságú, igen-igen megrongálódott képét őrzi még az unitárius kollégium.¹²

A 20. században Paget alakját Fest Sándor és Tonelli Sándor¹³ próbálta meg előcsalogatni a feledés homályából, de csak 1939-ben Gál István majd Balogh József írásai nyomán figyeltek fel újból a kivételes életpályára.¹⁴

John Paget János életrajzi adatai

Paget születési helyét az újabban megjelenő munkák is Thorpe Satchville-lel azonosítják – tévesen.¹⁵ Pedig az *Unitárius Közlöny* hasábjain megjelent nekrológban John Fretwell, honfitársa már 1892-ben tisztázta származási helyét.

-
- 11 „Az új kollégium homlokzatára a Magyar utca felől helyeztessen négy szobor um. a János Zsigmond, Dávid Ferenc, Brassai Sámuel és Berde Mózes szobrai. A Berde utca felőli homlokzatra helyeztessék két szobor az Augusztinovich Pál és a Suki László szobra. A díszterem belsejébe helyeztessék 15 dombormű; P. Horváth Ferenc, Szentábrahámi Mihály, Lázár István, Koncz János, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Mikó Lőrinc, Ar. Székely Sándor, Körmöczi János, Daniel Elek, Ferencz József, Jakab Elek, Nagy Elek, Paget János és Kelemen Benő jeleseinkről készítendő domborművek.” Építési Jegyzőkönyv 1900. május 29.
- 12 A képet az édesanyja, Wesselényi Polixéna festette, Olivért ábrázolja „Garibaldi” öltözetben. Valaha a kép jobb sarkában e felirat volt olvasható: „Paget Olivér, szül. Kolozsvárt, 1841. szeptember 5-én. Tizenkilenc éves korában, a szabadság ügyéért lelkesülve, a londoni Kings College-ből Sziciliába sietett Garibaldi lobogói alá; közvitéz lón a magyar légióban; a voltornói csatában, mint alhadnagy, kis csapatával nyolc ágyút foglalt el az ellenségtől. Türr tábornok ott a csataterén megölelte és azt mondta: hazája és szülői büszkének lehetnek rá. Garibaldi főhadnagynak nevezte ki. Öt hónapi szolgálat után a piemonti hadseregbe kapitánynak neveztetett, és érdemjellel díszített fel. Gyermeki kötelességérzetből lelépett fényes pályájáról, visszament a londoni egyetembe. A svájci ifjúság egy pár revolvért küldött neki ily felirattal: „a Deréknek”. Megházasodott 1861-ben; visszatért hazájába, gazda lett; egy leánya született 1862-ben. Meghalt 1863-ban október 19-én.”
- 13 Fest Sándor, *Angolok Magyarországon a reformkorszakban 1825-48*, Bp., Franklin Társulat é. n.
- 14 Gál István, *Paget, Erdély angol honpolgára*, Páztortűz, 1939, XXV. 9, 309-402; BALOGH József, *John Paget (1808-1892)*, *The Hungarian Quarterly*, vol. 5, 1939, nr. 4, 610-632, vol. 6, 1940, nr. 1, 65-81.
- 15 Cs. Lingvay Klára 2006-ban közzé tett Wesselényi Polixéna *Olaszthoni és Schweizeri utazás 1842* bevezető tanulmányában, Torpe Satchville-ből származtatja Pagetet.

Paget Loughborough-ban született 1808. április 18-án. Apja jómódú csipke- és kötöttárugyáros a Joseph and Sons családi vállalkozás irányítója, anyja, Anne Paget (1789–1811) John Hunt Loughborough-i kirurgus leánya volt. Id. John Paget (1773–1833) az unitárius egyházközségben is köztisztelet övezte. Az unitarizmus iránti elkötelezettsége már akkor megmutatkozott, amikor ifjú éveiben levelet küldött kora legnagyobb tudósának, a híres Joseph Priestley (1733–1804) lelkésznek.¹⁶ A jómódban élő család 1821-ben költözött Thorpe Satchville-be, s innen származtatják – tévesen – Paget Jánost is.

Ifj. John Paget Arthur öccsével együtt Leicester-ben, Charles Berry (1783–1877)¹⁷ unitárius lelkész irányítása mellett kezdte el tanulmányait, hogy később az ugyancsak unitárius lelkész John Kenrick (1788–1877)¹⁸ felügyelete alatt folytassa a yorki Manchester College-ban. 1823 és 1826 között ugyanebben az intézetben tanult James Martineau és Robert Brook Aspland¹⁹ – mindketten fontos szerepet játszottak az erdélyi–angol unitárius kapcsolatok kialakításában. Yorki tanulmányai után Paget követte a családi hagyományt és anyai nagyapjához, illetve apai nagybátyjához, Thomas Pagethez hasonlóan orvosnak készült. 1827-ben beiratkozott a dublini Trinity College-ba, de nem itt, hanem Edinburgh-ben szerzett orvosdoktori diplomát 1831-ben a szívbetegségekről írott disszertációjával. Soha nem volt gyakorló orvos, és doktori címét sem használta, noha pályázatot nyert orvosi szakdolgozatait szakmai körökben általános elismerés övezte.

Apja halála után (1833) John Paget Arthur öccsére bízta a birtok igazgatását és 1833-tól 1837-ig az utazásnak és tanulásnak szentelte életét. Rövid párizsi tartózkodás után egy angol barátja társaságában Belgiumba ment, majd Köln, Frankfurt és Heidelberg következett. Ez utóbbi városban hosszabb időt szándékozott tölteni, de a tananyag messze elmaradt elvárásaitól, ezért az amerikai nagykövet társaságában továbbutazott Berlinig. De itt sem állt meg: Lipcse, Drezda, Salzburg, Tirol érintésével Innsbruckba érkezett. 1834 szeptemberében Münchenből azt írta öccsének, hogy olaszul tanul, és a telet Velencében tölti.²⁰ Olaszországi tartózkodása első hónapjairól nem sokat tudunk; 1835 farsangján Rómában megismerkedett jövődöbéli feleségével, báró Bánffy Lászlóné Wesselényi Polixénával, aki válságba került házassága elől menekült Itáliába. (A baronesse 1836-ban

---

16 David L. Wykes: *John Paget, M.D., of Transylvania (1808-1892)*, Transactions of the Unitarian Historical Society for the Years 1979-1982, XVII., 54.

17 Uo.

18 David L. Wykes, *Kenrick, John (1788-1877)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [http://www.oxforddnb.com/view/article/15414]

19 Ralph Waller, *Martineau, James (1805-1900)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [http://www.oxforddnb.com/view/article/18229]

R.K. Webb, *Aspland, Robert (1782-1845)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [http://www.oxforddnb.com/view/article/805]

20 *Magyarország és Erdély*, 331.

vált el férjétől és Czigány Lóránt szerint ugyanez év november 15-én házasságot kötött Pagettel.²¹ Maller Sándor tanulmányában azt írja, hogy a házasságkötésre 1837-ben került sor, Rómában.) Paget 1835 júniusában barátai, William Sandford (1806–1882) újságíró és George Edward Hering (1805–1879) tájképfestő társaságában Magyarország felé vette útját, és beutazta a hajdani magyar birodalmat. A felső-magyarországi bányavárosoktól a Vaskapuig, a Balatontól Temesvárig, a pusztától Torockóig, Kolozsvártól a Székelyföldre mindent bebarangolt, jegyzeteket készített, majd tapasztalatait *Hungary and Transylvania with Remarks on their Condition Social, Political and Economical* című munkájában örökítette meg. A címlapon Dante *Isteni színjáték*ából választott, megszívlelendő mottó áll: „Beata Ungheria! se non si lascia piu malmenare.” (Babits Mihály fordításában: „Óh boldog Magyarország! csak ne hagyja magát félrevezetni már!” Réti György fordításában pedig: „Ó, Te boldog Magyarország, ha nem bánt többé a kórság!”)

Teljes magyar fordítás a két kötetes műről nem készült, az 1987-ben megjelent, mindmáig legbővebb fordítás szerkesztője, Maller Sándor szerint: „mindmáig a legszebb és legalaposabb angol nyelvű munka a százötven évvel ezelőtti Magyarországról és Erdélyről. Nem véletlen, hogy jól kelt, s Londonban, a szabadságharc alatt (1849), egy évre rá új, kissé változtatott kiadásban harmadszor, s 1855-ben negyedszer is megjelent. Amerikában 1850-ben, Kossuth odaérkezését megelőzően először, legutóbb 1971-ben másodszor volt rá olvasói igény. Hírünket a világban sokak előtt ismertté tette, az akkori valóságot bármely, rólunk szóló könyvnel hívebben tükrözte. 1868-ban ennek alapján választották Pagetet a Magyar Történelmi Társaság tagjai közé.”²²

A *Hungary and Transylvania* nem szokványos útleírás, hanem alapos társadalmi, politikai, vallási, gazdasági szempontú ismertetése az országnak. Paget nemzetünknek óriásai szolgálatot tett azzal, hogy közel kilencszáz oldalon keresztül bemutatta a reformkori Magyarországot, hibáival és erényeivel együtt. Könyve előszavában így vall: „Nem szeretném olvasóimat bármiben is készakarva félrevezetni. Magyarország boldogulásának ügyét őszintén a szívemen viselem, s úgy gondolom, nagyban előmozdítaná ezt, ha Nyugat-Európában, és különösen Angliában többet tudnának róla. S bár természetesen szeretném olvasóimban is felkelteni az érdeklődést Magyarország iránt, melyet magam is érzek, mégsem tartanám helyes vagy bölcs dolognak, ha elkendőznék vagy eltitkolnék bármely hibát, amelyre az országban, intézményeiben vagy lakóiban leltem.”²³ 1839-ben megjelent művét Paget feleségének ajánlta: „Szeretetem és becsülé-

21 Czigány Lóránt, *Paget, John (1808-1892)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [<http://www.oxforddnb.com/view/article/21115>]

22 *Magyarország és Erdély* 339.

23 Uo. 5

sem jeléül ajánlom e munkát annak, kinek kedvéért nekiláttam, megírásában mósolya bátorított, s most az ő kívánságára teszem közzé.”²⁴

Ki is volt az a rendkívüli asszony, akinek Paget a könyvét ajánlotta? Jékely Zoltán *A XIX. század Murányi Vénusza* című esszéjében énekelte meg Polixéna alakját.²⁵ Az erdélyi nemesasszony 1801-ben született, apja báró Wesselényi József, anyja Kendeffy Mária volt. Polixéna 1823-ban ment férjhez báró Bánffy Lászlóhoz, házasságukból egy leány, Jozefa született. Itáliai útjára férje beleegyezésével indult. Cs. Lingvay Klára szerint Bánffy abban reménykedett, hogy felesége a hosszú utazás után megtér hozzá.²⁶ A válságba jutott házasság 1836-ban válással végződött. Polixéna másodszor is férjhez ment, mintegy ezzel is igazolva Paget észrevételét a magyar és erdélyi hölgyekkel kapcsolatosan: „A válás korántsem szokatlan jelenség az erdélyi protestánsok között, ha csak botrányos házasságtörés nem kerül napvilágra, a törvény is, a szokás is inkább szerencsétlenségnek, semmint szégyennek tekinti. [...] Érdekes, ritkán esik meg, hogy az elvált nők ne mennének másodszor is férjhez, s többnyire ugyanolyan jól, mint az első alkalommal.”²⁷ Paget hevesen visszautasította a kortárs angol utazóknak a magyar nőkről alkotott véleményét, és elítélte Michael Joseph Quin²⁸ elhamarkodott nyilatkozatait: „Biztosíthatom, Mr. Quin, a magyar hölgyek valamennyien jól tudnak németül, legtöbbjük franciául, sokuk még angolul és olaszul is, amellett, hogy használnak néhány olyan nyelvet, amelyeket Mr. Quin nyilván civilizálatlannak ítélné, mint például a magyart, a szlovákot és az oláhot.”²⁹

A házassága révén magyarrá lett angol Aranyosgyéresen telepedett meg. Birtoka a modern mezőgazdaság mintapéldája lett és nagyon fontos szerepet játszott a magyar szőlészet és borászat 19. századi fellendülésében. De mindezeknél talán fontosabb az, hogy Pagetéak aranyosgyéresi és kolozsvári háza az angol és amerikai utazók kedvelt találkozóhelye volt.

Polixéna 1841. szeptember 5-én ikerfiúkkal ajándékozta meg férjét, sajnos mindkét fiú fiatalon halt meg. Arthurt tizenkét évesen, Olivért pedig huszonkét évesen ragadta el a halál, így a Paget–Wesselényi frigy vér szerinti fiú utód nélkül maradt. Olivér második unokatestvérével, Charles Paget Ellen nevű lányával kötött házasságából egy leány, Ilona (1862–1932) született, aki Claude L. Mackenzievel kötött első házasságát felbontotta és férjhez ment gróf Teleki Lászlóhoz.

24 Uo.

25 <http://www.irodalmiakademia.hu/dia/diat/muvek/html/JEKELY/jekely00873b/jekely00873b.html>

26 Wesselényi Polixéna, *Olaszhoni és schweizi utazás 1842*, közléteszi, bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Cs. Lingvay Klára, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár é. n. [2006] 9.

27 *Magyarország és Erdély*, 252.

28 Michael Joseph Quin, *A Steam-Voyage down the Danube. With Sketces of Hungary, Wallachia, Servia and Turkey I-II.*, London, 1835

29 *Magyarország és Erdély*, 281.

E házasságból egy fiú – Teleki Mihály, Magyarország későbbi földművelésügyi minisztere – és három lány született.

A Paget család, Edmond Arthur, John Paget testvére ágán Erdélyben is tovább élt. Arthur fia, Olivér 1877-ben Aranyosgyéresre költözött, 1881-től 1883-ig a kolozsvári unitárius gimnáziumban folytatott tanulmányokat. Kalandos, regénybe illő életpálya végén, 1927-ben halt meg Marosugrán.³⁰ Második házasságából származó leányát, Paget Erzsébet Fereginetát 2007-ben unitárius szerződés szerint temették el Radnóton. A Pagetek angliai és magyarországi oldalági leszármazottai ma is élnek.

A család emlékét az unitárius kollégiumban is hűségesen ápolták. Az angol nyelvoktatás előmozdításáért 1869. augusztus 27-én Paget Olivér emlékére alapítványt létesítettek, és 1872-től a kolozsvári kollégium mindenkorai angol nyelvtanárnak és legjobb három diákjának az alapítvány kamatját szétosztották. Az 1910-es évek közepétől az alapítvány kezelését átírányították a teológia hatáskörébe. Évente írás- és szóbeli versenyvizsga alapján három pénzbeli díjat osztottak a legjobb angol tudóknak.³¹

Paget Magyarországon és Erdélyben

Paget 1835. június 20-án érkezett meg barátai, Sandford és Hering társaságában Pozsonyba, ahol javában tartott a diéta. Itt ismerkedett meg Széchenyivel és Wesselényivel is, útja során mindkettőjük birtokát felkereste – Széchenyi bemutatására egész fejezetet szentelt. Paget magyarországi és erdélyi utazásainak nyomvonalát műve alapján nem lehet pontosan megrajzolni. Dolgozatunkban először Erdélyről és az itt élő unitáriusokról alkotott véleményét igyekszünk bemutatni. Erdélyről és lakóiról a *Hungary and Transylvania* második kötetében, a kilencedik fejezettel kezdődően ír: „Milyen különös ország ez az Erdély! Az olvasó talán még a nevét sem hallotta idáig, holott néhány száz évvel ezelőtt szoros szövetség fűzte Angliához. Amikor nálunk még nem is álmodtak vallásszabadságról, évenkénti parlamenti ülésekről, képviselői fizetésről és választható előljárókról, Erdélynek már egy ünnepélyes chartában biztosította mindezt fejedelme és az osztrák császár. Ez az ország az európai civilizáció legszélén helyezkedik

30 Paget Arthur életútját Ruffy Péter mutatta be az erdélyi Pagetekről írott négyrészes riportorozatában. Lásd: Ruffy Péter, *Paget Claudenál, III. Eduárd király erdélyi leszármazottjánál*, Brassói Lapok, 1939, XLV., 256., 257., 259., 260. szám, november 5., 6., 9.

31 Kovács János, *i.m.*, KerMagv, 1893, 100. Lásd még: Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György, *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből*, Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2007, 181.

el, de olyan intézményekkel és jogrendszerrel rendelkezi, amelyenekre még a legfejlettebb népeket sem ítélték mind ez idáig elég érettnak uralkodóik.”³²

Pageték Vajdahunyad irányából, Déva érintésével, a Maros völgyén át érkeztek meg Erdély fővárosába, Kolozsvárra. Innen az Aranyos völgyét, majd Észak-Erdély fontosabb településeit, elsősorban a Wesselényi-birtokot járták be, majd a telet Kolozsváron töltötték. Az Aranyos völgyében megállhatott az idő, mert a 170 évvel ezelőtt írottak, az utak állapotát illetően máig érvényesek. „Torockó felé egymást érték a dombok – írja, az út sok helyütt olyan rossz állapotban volt, hogy csak lépésben lehetett hajtani.”³³ Az erdélyi utak gyalázatos állapotáról másutt is megemlékezett, de angol úriemberhez méltón, csupán egy bekezdést szentelt leírásukra: „Ha mindentről, amit utazásaim során tapasztaltam, hűen kívánnék beszámolni olvasóimnak, akkor legkevesebb két oldalt kellene szentelnem az erdélyi utak gyalázatos állapotának. Különböznél, hogyan is érzékeltethetném, mit szenvedtünk, amíg végigvándorogtunk, bár mondhatnám úgy is, amíg átgázoltunk rajtuk? Nehogy azonban az olvasó, éppúgy belefáradjon a róluk szóló sirámokba, mint a rajtuk való utazásba, megkímélem ettől a megpróbáltatástól, s beérem annyival, hogy közöljem: ezúttal talán három nap alatt, ha sikerült annyi utat megtennünk, amennyihez nyáron egy is elég lett volna.”³⁴ Az utaknál jobb véleménnyel volt az erdélyi városokról. Kolozsvárról elragadtatással írt, a várost nem tartotta ugyan európai fővárosnak, de szép házait megdicsérette, ugyanakkor nem hallgatta el a Felek oldalába vándorló cigányputrik nyomorúságát sem. A 170 évvel ezelőtti Kolozsvárról írja: „Szép kis város a Szamos völgyében, minden oldalról hegyekkel körülvéve, lehet vagy huszonötezer lakosa. [...] Bár általában nem szokás Kolozsvárt az európai fővárosok közé sorolni, van benne néhány ház, amely Londonnak vagy Párizsnak is díszére válna.”³⁵ Marosvásárhelyről nincs a legkedvezőbb véleménnyel, elismeréssel említette meg viszont a két kollégiumot, a Teleki-tékát és a kaszinót, amely „virágzó és hozzáértéssel irányított intézménynek tűnt”. Székelyudvarhelyről egyetlen dicsérő szava sincs, a várost nem találta vonzósnak, ráadásul olyan nyomorúságos fogadóban kellett volna megszállnia, hogy jobbnak látta tovább utazni.³⁶

Paget erdélyi útja során megismerkedett az itt élő különféle nemzetiségekkel és felekezetekkel, unitárius hitközségeiről különös szeretettel emlékezett meg. Adatait az Angliát is megjárt Székely Miklós kollégiumi tanártól kapta: „Az erdélyi unitáriusok körülbelül negyvenhét ezren lehetnek – írta. A kollégiumban

---

32 *Magyarország és Erdély*, 176.

33 Uo., 204.

34 Uo., 185.

35 Uo., 231.

36 Uo., 219, Vö. Pál Judit, *Városok, városkép a Székelyföldön a 18. század vége és a 20. század eleje között*, Limes, 2004, 1., 31-47.

kétszázharminc diák tanul: száz togati, azaz magasabb évfolyamok hallgatói, a többiek classisten, kik még csak afféle iskolásgyerekek. A tanári kar egy matematika-, filozófia-, történelem- és teológiaprofesszorból, valamint az alájuk rendelt hat preceptorból áll. A kolozsvárin kívül unitárius gimnázium van még Tordán és Keresztúron. Felkerestük a kollégiumot és a templomot, ez utóbbi igen szép épület, s remekül rendben is tartják.”³⁷ Ezután az unitarizmus erdélyi meghonosodásáról és viszontagságos körülményeiről írt, majd így folytatta: „Azt mondják, hogy az itteni unitáriusok is, akárcsak más országbeli hitsorsosaik, a politikában józanságukkal és mértékletességükkel, a magánéletben iparkodásukkal és jó erkölcsükkel tűnnek ki, s azzal, hogy általában műveltebbek, mint a velük azonos társadalmi osztályba tartozók legtöbbje”.³⁸ A hitrokonok iránti szeretet olvasható ki Homoródalmásról írott soraiból is. Az almási barlang felfedezésére induló természettudóst kellemesen lepte meg a falu rendezettsége és tisztasága. „Áthadtunk Homoródalmáson, ez volt az egyik legnagyobb és legvirágzóbb az Erdélyben látott falvak közül. Az ember azt hinné, ennél egészségesebb környezet nem is képzelhető: a falu körül a vidék gyönyörű, teli van gyümölcsfákkal, mint ha egyetlen nagy kert lenne az egész, a lakók szemlátomást jómódúak, a házak tágasak és levegősek.”³⁹ Az almási barlang és a hozzá kapcsolódó legendák első angol leírása Paget tollából származik, és ha hinni lehet a barlangászoknak, akkor kézjegye ma is látható a Medvetemetővel szembeni falon.

Az erdélyi unitarizmusról szóló első angol egyháztörténeti ismertetőt is Pagetnek köszönhetjük. J. R. Beard angol lelkész a maga rendjén könyvet készült kiadni a világon élő unitáriusokról, és a magyar unitáriusok történetéhez Pagettől kért adatokat. Az angol nemes úr Nagyajtai Kovács Istvánt kérte fel a magyar unitarizmus történetének megírására, majd azt gondosan lefordította angolra. A könyv 1846-ban *Unitarianism Exhibited in its Actual Condition* címen látott napvilágot.⁴⁰ A fordítás szöveghű, Paget csak egy-két esetben rövidített a szerző hosszúra sikeredett körmondatain. Feltűnő, hogy a saját érdemeit ecsetelő részt az angol nemes nem fordította le, mégis érdemesnek találjuk ennek közlését.

„Midőn az erdélyi mostani unitáriusokról és ezek kebelébe tartozó írókról emlékezünk, nem lehet említést nem tennünk még egy férfiúról. Paget János, Angolhon szülöttje is Erdélyben él most, mint második honában. Mind személyes tulajdonai, mind a *Hungary and Transylvania*, London 1839 című munkája által megnyervén és bírva ott minden rangúak és hitvallásúak közszeretétét és tisztele-

37 *Magyarország és Erdély*, 248.

38 Uo.

39 Uo.

40 *Unitarianism Exhibited in its Actual Condition*. Edited by the Rev. J.R. Beard, D. D. London. Simpkin, Marschall, and Co., Ave Maria Lane. 1846. 296-315.

tét. Unitárius hitsorsosaira nézve, azok fő jóltevői sorában áll ő, és azok különös örömüknek tartják, hogy őt övéik közé számolhatják.”⁴¹

Paget János részvétele az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban

Életrajzírói megegyeznek abban, hogy Paget „tollal és karddal” részt vett a szabadságharcban. Fennmaradt, dokumentum értékű naplója is ezt igazolja. A nyomtatásban is megjelent részlet⁴² 1849. június 13-tól augusztus 27-ig tartó esemény-beszámoló a „világ csoda utolsó három hónapját a valósággal ostromálapotban élő Kolozsvárból nézve”.⁴³ A nyomtatásban megjelent töredék annak a hosszabb naplónak lehetett a része, amelyet a szerző angliai bujdosása idején szerkesztett és a jelek szerint kiadásra szánt.⁴⁴ A bukaresti Akadémiai Könyvtár 1953-ban megvásárolt példánya a kiadásra előkészített *Napló*, amely a XIII. fejezettel, a 113. lappal, 1848 szeptemberével kezdődik, és a XXVII. fejezettel az 517. lapnál, a világosi fegyverletétellel ér véget. A *Napló*hoz tartozik az a számozatlan, 38 oldalas függelék is, amely időrendi sorrendben ismerteti az 1849. január 1-je és szeptember 27-e között történeteket. A *Napló* fejezet- és címbeosztása: XIII. *Az élet Kolozsváron 1848 szeptember végétől november 10-ig*; XIV-XV. *Kolozsvár ostroma; Visszavonulás Bánfihunyadra*; XVI. *Visszavonulás Kolozsvárról*; XVII. *Az erdélyi hadjárat*; XVIII. *Enyed*; XVIII. -; XIX. *A szebeni ütközet*; XX. *Szelindek (Stolzenburg)*; XXI. *Visszavonulás Debrecenbe*; (A számozásban a XXV. fejezet következik) *Kolozsvár*; XXVI. *Utazás Pestre*; XXVII. *Orosz meg szállás*.

A mindmáig kiadatlan *Napló* tükrében megállapítható, hogy Paget 1848 októbere és 1849. január 30-a közti időszakban vett részt a magyar szabadságharcban. 1849. február 1-jétől a világosi fegyverletételig Kolozsvár védelmében több alkalommal is őrszolgálatot teljesített, de fegyveres alakulatban nem harcolt. Ennél sokkal jelentősebb azonban politikai síkon vállalt szerepe, erre a későbbiek során részletesen kitérünk.

Hol volt és mit tett Paget 1848 októberéig? Egészen bizonyos, hogy a legnagyobb figyelemmel követte az eseményeket, de aranyosgyéresi birtokát nem hagyta el, és családja is vele maradt. Ebből az időből fennmaradt Polixéna két,

41 Nagyajtai Kovács István, *Az erdélyi unitáriusok rövid története hiteles kútfők után*, MsU 1179/40, 28.

42 *A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. Paget János feljegyzései 1849. június 13 - augusztus 27.* Közli: dr. Horváth Jenő in. *Hadtörténelmi Közlemények* Bp. 1928. XXIX. k. Ennek angol eredetije jelent meg a *The Slavonic Year Book 1938-as számába*

43 *Magyarország és Erdély* 344.

44 Cornelia C. Bodea, *Revoluția din 1848-1849 în Transilvania și Ungaria văzută de John Paget*, in: *Studii și materiale de istorie modernă* Vol.II. Ed. Academiei Republicii Populare Romine 1960.

Nagyajtai Kovács Istvánhoz küldött levele, ezekből értesülünk az 1848-as, viszonylag nyugodt aranyosgyéresi állapotokról. Polixéna május 14-én bosszúsan panasolta Kovács Istvánnak, hogy „mióta itt vagyok, még egy újságot sem kaptam. Kérem, menjen el maga a postára és beszéljen Bogdánfival, mert csak szörnyűség ebben az időben nem tudni, mi történik, s azt mind szenvedni egy rongyos postamester hanyagságáért. Bár csak hagyták volna, hogy a deákok jól meghusángolják. Ocsaival is igazítsa el, hogy a *Hiradót* ide küldje nekem, úgy a *Vasárnapi*[Újságot] és a *Természetbarátot* is. Ezeket én felejtettem el rendelni.

Itt mi olyan csendben élünk, mintha az özönvíz óta semmi változáson nem ment volna a föld át. Hanem nekünk is valami rongyos őrségünk gyűlt egybe, botokkal gyakorolnak, mert fegyvere senkinek sincs; s egész nap reggeltől estig tokálnak és dobolnak, talán, hogy a veszélyt tőlünk elhárítsák, mint mikor a sáskákat üzték el a határról. Tegnap úgy hallám, hogy Tordán Kemény Farkas egy néhány oláh papot, ki Balázsfalvára készült, visszautasított. Ott már 400-ból álló őrség állott egybe, fegyver nem lévén, dsidákat készíttetnek a lakatosokkal. Azokkal bizony fel lehet az oláhokat spékelní, de azok szegények ott olyan csendesek, és úgy félnek, s azt sem tudják mitől. Egyik fél, fél a másiktól, minden ember fél, egy közönséges megszeppenésbe estek anélkül, hogy okát tudják, miért. Azt hiszem, nagyobb részint mindenütt úgy van. Írjon újságot. Alázatos szolgálója, Pagetné.”⁴⁵

Az elkövetkező események meggyőzték Pagetéket is arról, hogy van mitől félni, ezért szeptemberben, miután a magyar csapatok Enyed alá vonultak, családotól Kolozsvárra költöztek. Paget nem nézhette tétlenül az eseményeket, beállt nemzetörnek. Október végén huszár bajtársaival együtt Feketetónál fogadta a Kolozsvár védelmére küldött ágyúkat.

1848. november 17. után Kolozsvár feladását követően családjával együtt Debrecenbe menekült, ahonnan, december 26-án sógorával, Wesselényi Ferencsel Bem felszabadító seregéhez csatlakozott. Szeretett városa, Kolozsvár visszafoglalása után Czecz János ezredes parancsnoksága alatt szolgált, a *Naplója* szerint Gyulafehérvárt védték az „oláh hordák” rajtaütésszerű támadásaitól. Kihasználva a viszonylagos nyugalmat arra is jutott ideje, hogy hazalátogasson kifosztott és tönkretett aranyosgyéresi birtokára. A pusztulás nyomai láttán nagyon elkeseredett; Cornelia Bodea szerint még tovább fokozódott a román parasztek ellen táplált sovén előítélete és dühe. Tordán értesült a nagyenyedi pusztításról. Perczi Péter százados parancsnoksága alatt, az olasz önkéntesekből álló csapatuk élén azonnal a menekültek segítségére siettek. Ezt a „hőstettet” örökítette meg Jókai Mór az *Egy az Isten* című regényében,⁴⁶ a szemtanú Kemény István *Das schwarze Buch*-ja alapján: „Az enyedi menekültek közül több százan az er-

45 Borbély I., i.m. 112.

46 Jókai Mór, *Egy az Isten*, Szépirodalmi könyvkiadó, 1979, 370.

dőkön rejtőznek, az éhhalállal és megfagyással küzdve, az én vezérletem alatt kirendeltek Tordáról tizenhárom lovast, két honvéd szakaszt, s néhány aranyos-széki nemzetőrt, kikhez még négy úrlovas csatlakozott, Paget János, báró Wesselényi Ferenc, Szilvási Miklós és gróf Toldy Lajos. Felvinctől Enyedig már minden lépten-nyomon találkoztunk menekülők hulláival az utcán, amiket a hollók, farkasok és kóbor ebek marcangoltak. Előcsapatunk, mely tíz lovasból és húsz honvédból állt, hirtelen egy jól felfegyverzett oláh seregre bukkant, mely éppen Torockó elpusztítására indult. Perczi százados Szilvásival és a tíz lovassal minden tétovázás nélkül középük rohant s szerteszét verte őket. Ezzel beszállásoltuk magunkat Enyedbe, én az embereimet az erdőkre küldém a menekülőket összeszedni. Ez éjszakán hétszázat mentettek meg. [...] A megmentettek, kik maguk nem mehettek, hetven szekerre ültetve, korán reggel megindultak Vinc felé. Itt a lesben álló oláhok megrohanták előcsapatunkat. Benn, Vincben hadrendben felállított sereget találtunk, míg több oldalról vágató lovasok közelítettek felénk. [...] Hála Perczi kapitány rettenthetetlenségének és célirányos intézkedéseinek, hála honvédeink bátorságának, hála Paget János buzdításának, de leginkább a Mindenhatónak, a győzelem részünkre dőlt el.”⁴⁷

A sikeres huszárbravúr után a kegyetlen tél viszontagságaival is meg kellett hogy küzdjön a kis csapat ahhoz, hogy Balázsfalva, „a román ellenállás tűzfészke” felé tartó Czecc csapataival újból egyesülhessenek. A hóvihar s az igen nehéz terepviszonyok miatt csak Szancsal határában érték utol Czecc derékhadát. Az egyesült hadtest január 18-án bevonult a román csapatok által feladott Balázsfalvára. Bem parancsának megfelelően a Czecc vezette hadtestnek Vízaknát kellett elfoglalnia, hogy elvágja az ellenség esetleges visszavonulási útját, csakhogy a január 21-i szebeni ütközet Bem vereségével végződött. Czecc, új parancsot várva, Pagetet Bemhez, a Szelindekre visszavonult csapathoz küldte. A találkozás a lengyel és angol hadfi között a főhadiszállássá átalakított csárdában zajlott, s mondhatni nem valami barátságos légkörben. Bem keményen megdorgálta Czecc csapatainak késése miatt, őket okolván a szebeni vereségért is, majd parancsba adta, hogy azonnal induljanak csapataikkal Szelindekre. A Czecc vezette sereg morálja mélyponton volt, teljesen kimerülve egynapos kényszerpihenőt voltak kénytelenek tartani, s csak másnap hajnalban indultak Szelindekre. A bevonulás Paget szerint nem hadseregre, hanem „rendetlen medvék bevonulására” hasonlított. A Czecc-Bem találkozás sem vezetett eredményre, ezért Czecc hadai Nagyselykre vonultak vissza, a lengyel tábornokra hártva Szelindek védelmét. Medgyes felé vezető útjukban találkoztak a Bem segítségére igyekvő honvéd-seregekkel, s köztük Petőfi Sándorral, „Magyarország legnépszerűbb és legtehetségesebb fiatal poétájával” – jegyezte fel naplójában Paget. Marosvásárhelyen egy

---

47 Uo. 534

napot sógornője, báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa házában töltött, majd 1849. január 30-án betegen bevonult Kolozsvárra. Ezután minden gondja arra irányult, hogy Debrecenben maradt családját Angliába menekíthesse. Az osztrákok bevonulása előtt, február 9-én Bánffyhunyad–Nagyvárad útvonalon elhagyta Erdélyt, s február 13-án Debrecenbe érkezett, és itt maradt 1849 májusáig. Csak miután családját Angliába küldte, tért vissza Kolozsvárra, és itt is maradt, rövid pesti látogatását leszámítva a világosi fegyverletételig.

Paget diplomáciai közvetítő szerepére utalnak Robert Colquhounnak és Sandfordnak küldött levelei. Nemcsak kardját, de tollát is a magyar haza szolgálatába állította, úgy, ahogyan arra nyílt felszólítást is kapott, 1848. október 6-án⁴⁸: „Egy nagy s nemes misszióra szólítom föl önt: Hírünkért s becsületünkért kell küzdenie; de nem a test, hanem a lélek fegyvereivel: ha beletekintünk a külföldi, de különösen az angol hírlapokba, elborul lelkünk azon ocsmány rágalmak olvasásán, melyet azokban találunk. Ügyünk el van ferdítve, s azon néhány cikkből, mely Magyarországról szól, többnyire tudatlanság, vagy ezzel párosult rossz akarat tűnik ki; a legszentebb cél félremagyarázatik, s a legkiáltóbb bűn mentségre talál. Hányszor a Times vagy Galignani's Messenger-t kezembe vettem, többnyire égő harag fogott el a ferde cikkíró iránt, s mind csak azon gondolkoztam, hogy miként lehetne orvosolni e bajon. [...] Ragadja fel ön újból azon tollat, mely egykor annyi ügyességgel leplezte föl hazánkat a civilizált világ előtt, s nyissa föl Európa szemét! [...] Mutassa meg, hogy azon nemzet, mely Ázsiából jött ki, hű és igazságos, hogy féltékeny szabadságára, de nem sóvárog más nemzetiségek eltörléséért; tárja fel továbbá egy gaz kamarilla fondorkodásait s mutassa meg, hogy annyi hálátlan törekvés, annyi önkény dacára sem vehettek ki a törvényes vágásból, hogy a magyar pietásban megtört a fondorkodók cselszövénye, hogy még most is rendületlenül és szilárdul állunk, a törvény és igazság útján.”

A felhívás nem maradt eredmény nélkül, Paget minden ismeretségét felhasználta, hogy Anglia közbenjárását kérje a Magyarország és Ausztria közötti megegyezés elősegítéséhez. Sir Robert Colquhoun bukaresti angol konzulhoz írott levele Was Sámuel közvetítésével eljutott, Sir Stratford Canning konstantinápolyi angol követhoz, hogy végül Henry John Temple Palmerston külügyminiszter a „tegye hivatalossá!” megjegyzésével együtt fiókjába süllyessze.⁴⁹ Hiábavaló volt Paget Sandford által 1849. augusztus 2-án Henry Unwin Addington külügyi államtitkárhoz továbbított levele is,⁵⁰ „a brit kormány csak figyelője volt az osztrák–magyar eseményeknek, még bírāja sem akart lenni, nemhogy részese, főleg észak kolossza ellenében nem.”⁵¹ A cári csapatok kolozsvári bevonulása és

48 *Barátságos felszólítás* Paget Jánoshoz, Ellenőr 1848. okt. 26. Csütörtök

49 Haraszti Éva, *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*, Budapest, 1951, 165.

50 Uo. 245.

51 *Magyarország és Erdély*, 343.

a világsi katasztrófa után Paget Angliába menekült, itt politikai és sajtó körökben mindent megtett azért, „hogy az angolul beszélő világot megismertesse Magyarországgal.”⁵² 1850–1851-ben ebből a megfontolásból fogott hozza *Naplója* kiadási előkészületeihez, ezt igazolja Sandfordnak Pulszky Ferenchez írott 1850. február 21-én kelt levele is. „Paget most egy kötetten dolgozik, ami a közelmúlt eseményeiről fog szólni”⁵³, a kötet töredék maradt, a kiadók nem vállalták, helyette inkább *Magyarország és Erdély* második kiadását (1851) készítették elő.⁵⁴ Úgy gondoljuk, hogy a „Leicesterben őrzött 69 lapnyi kézirat” átdolgozott, kiadásra kész változata visszatért Pagettel Erdélybe, s ez került 1953-ba a Bukaresti Akadémiai Könyvtár tulajdonába.

A három éves angol emigrációt követően Paget 1852-ben családotól Drezdába költözött, majd két éves nizzai tartózkodás után az angol kormány közbenjárására hazatérhetett Kolozsvárra és Aranyosgyéresre.⁵⁵ Birtokát kifosztották, lovait ellopták, értékes könyvtárát a halastóba dobták. 1855-től gazdasága helyreállítására és az angol–magyar unitárius kapcsolatok kiépítésére szentelte minden idejét.

Paget János és az Erdélyi Unitárius Egyház

Az erdélyi unitáriusok már 1842-ben felismerték Pagetben a jövő emberét, és azon esztendő márciusában egyházi tanácsossá választották.⁵⁶ Ebben a minőségében élete végéig részt vett az egyház igazgatásában, soha nem szegte meg 1842. március 2-án ünnepélyesen letett esküjét.

Bécs abszolutista-germanizáló politikája következtében az unitárius egyházi oktatási intézményeket osztrák mintára teljesen át kellett alakítani, és a fenntartásukhoz szükséges összeget kimutatni. Az Egyházi Képviselő Tanács elkészítette a kért kimutatásokat, ugyanakkor képviselői, Székely Mózes és Kriza János által felkérték Pagetet, hogy angol ismerőseinél járjon közben érdekükben. Paget a részletes tájékoztatás és az egyház anyagi helyzetét kimutató statisztikák áttanulmányozása után 1857. március 4-én segélykérő levelet írt hajdani tanárának, John Kenricknek. Tulajdonképpen tanácsot kért egykori professzorától, Kenrick

52 Jeszenszky Géza, *Az elvesztett Presztízs*, Magyar Szemle Könyvek, 1994, 93.

53 *Magyarország és Erdély* 344.

54 Paget Pulszky Ferencnek írja 1851. január 3-án: „I had already spoken to both Longman and Murry before your note reached me. Longman positievly declines this book and Murray’s headman said though. Murry would write to him at Oxford and let me know on Friday morning. I doubt much Murray’s taking it, but in any case do not let that interfer with Bentley if he will take it, Kemény’s mss are quite at your service.” Cornelia Bodea, i.m. 202.

55 David Wykes, i.m. 63.

56 *Képviselő-Főtanácsi és zsinati jegyzőkönyv 1841-1843*, 177. Kézirat az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (EUEGyLt).

azonban bölcs belátással a teljes levél szövegét közzétette a *Christian Register*-ben, és ezzel az erdélyi oktatásügy javára általános gyűjtési akciót indított el.⁵⁷ Kenrick 1857. március 26-án Pagethez írott leveléből tudjuk, hogy a British and Foreign Unitarian Assotiation (BFUA) tanácsa azonnal 100 font sterling segélyt szavazott meg, és intézkedett a segélykérő levél kinyomtatásáról és köröztetéséről. Kenrick levelével egy időben a társulat titkára, Edward Tagart is írt Pagetnek.⁵⁸ A korabeli magyar fordításban fennmaradt levelek fényt derítenek a BFUA kezdeményezte sikeres gyűjtésre. Tagart rendkívül jó szervezőképességről tett tanúbizonyságot, hiszen nemcsak az angliai, de az amerikai unitáriusokat is bevonta az akcióba. A gazdasági válság miatt az amerikaiak tevőlegesen nem vehettek részt a gyűjtésben, de rokonszenvükről biztosították erdélyi testvéreiket. Tagart pontosan akart tájékozódni a begyűjtendő segély felhasználásáról, és a BFUA választmánya nevében is a következő kérdéseket intézte Pagethez, illetve a magyar unitáriusokhoz: „Kívánatos volna tudni: hogy a netalán begyűlendő pénz mi módon fog beruháztatni (invested); kik lesznek azon vagyonnak gondviselői; minő biztosítás van arra nézve, hogy a jövedelem vagy kamat éppen a meghatározott célra fog fordíttatni, ti. a tanári fizetések nevelésére vagy a tanárok számának szaporítására; s vajon fogja-e az biztosítani a végcél, úgy mint az erdélyi unitáriusok vallási intézeteinek s nevelési alapítványainak a kormány beléavatkozásától való függetlenséget? Nem lehet-e attól tartani, hogy amely mértékben tesznek eleget az unitáriusok az osztrák követeléseknek, a kormány abban a mértékben fogja a követeléseket változtatni vagy feljebb fokozni oly célból, hogy minden tudományossági s protestánszerű érdek elnyomjon vagy absorbáljon?”⁵⁹ Az 1857. június 3-án tartott közgyűlésén arról számoltak be, hogy a tanács rendkívüli segélyén kívül még 500 fontot gyűjtöttek az erdélyi unitárius oktatásügy megmentése érdekében.⁶⁰ Ma már lehetetlen nyomára lelmi annak, hány angol unitárius közösségben gyűjtöttek az erdélyi hittestvérek javára, tény, hogy Paget segélykiáltása után tekintélyes lelkészek emelték fel szavukat az erdélyi unitáriusok érdekében. 1858. május 26-án a BFUA tanácsa arról számolt be, hogy 1220 fontot, 10 shillinget és két pennyt gyűjtöttek. A BFUA erdélyi referense Paget volt, vele tartották a kapcsolatot, minden Kolozsvárt érintő ügyben tanácsára hallgattak. A levelezés nem volt zavartalan, valószínűleg az osztrák titkosrendőrség számlájára írandó a kézbesítetlen levelek nagy száma. Paget 1857 után a BFUA-nak küldött leveleit nem kézbesítették, és csak az 1858. március 28-án keltezett levél érkezett meg rendeltetési helyére. Ebben arról tudósít, hogy az erőszakos németesítés

57 *Letter of John Paget, esq. to the Rev John Kenrick*, *Christian Register*, 1857, 301–304.

58 EUEGYLt, Angliai levelezés 1827–1925/1857. Tagart–Pagetnek, London (Hampstead), 1857. március 25.

59 Uo.

60 *Report of the BFUA*, London, 1857, 8–9.

első veszélye elmúlt, és az osztrák kormány tudomásul vette az iskolafenntartásra gyűjtött alapot, az egyház pedig kész végrehajtani a kormány által megkövetelt átalakításokat. Az Angliában gyűjtött összeg elküldésével kapcsolatban Kriza János tanácsát követték, egy londoni bankba Paget nevére 1000 fontot helyeztek letétbe, melyet az angol nemes a kollégium kuratóriumára testált át. Levelében Paget a BFUA elnökségét biztosította a kuratórium szakértelméről és az összeg rendeltetésszerű felhasználásáról. Végül arra a kérdésre, hogy a feltételek teljesítése után az osztrák kormány nem támaszt-e újabb követeléseket, Paget azt válaszolta, hogy az abszolutista kormány sem szegülhet szembe büntetlenül a közvéleménnyel.

Szólnunk kell az 1876-ban Paget kezdeményezte és Kovács János, Péterfi Dénes alapította English Conversation Clubról is, melynek 2000 kötetet ajándékozott⁶¹ könyvtárából. A klub az előzőleg már működő Reading Clubnak volt folytatása, és Kolozsváron nagy népszerűségnek örvendett. Történetét, könyvtárát egy következő dolgozatunkban ismertetjük.

Paget János 1892. április 10-én „du. 2 órakor, életének 84-ik évében, néhány napig tartott tüdőgyulladás következtében bevégezte közhasznú munkás és nemes életét”. Koporsóját Aranyosgyéresről Kolozsvárra szállították, s a Házsongárdi temetőben, családi sírboltjában helyezték örök nyugalomra. Az erdélyi unitárius egyház egyik legbuzgóbb támogatóját veszítette el benne, s a magyar haza kiváló közéleti személyt, a haladás apostolát gyászolta elvesztésekor.

---

61 KerMagv 1887, 77. Az *Újabbkori Ismeretek Tárában* az adománnyal kapcsolatosan a következő megállapítás áll: „(...) Az egyleteknek is buzgó tagja volt, sőt maga is egy angol olvasó egyletet alapított, melynek könyvei az Erdélyi Múzeumra voltak szállandók”.

DR. REZI ELEK

BALÁZS FERENC HIT- ÉS ÉLETFELFOGÁSA KÉT KÉZIRATÁNAK TÜKRÉBEN

1. Balázs Ferenc gazdag életműve és életművének több irányú értékelése első látszatra azt a benyomást kelti, hogy hit- és életfelfogásának irányvonalait könnyű behatárolni. Ez azonban korántsincs így, mert mind hitéletét, mind életfelfogását (s itt most értsünk rajta világnézetet!) folyamatos változás jellemezte. Kereső, kutató nyugtalan lélekkel élte meg vallását és figyelte a körülötte zajló életfolyamatok lényegét, okát, értelmét és célját. Mintha érezte volna, hogy sietnie kell. Nem volt szándékában olyan megállapításokat tenni, amelyek örökérvényűek maradnak, egy adott időben tett megállapításait újból és újból felülvizsgálta, és ha úgy látta elfogadhatónak, újabb megállapítást vont le. Ezt így fejezte ki: „A szokatlannak, az »igazságtalannak« a vizsgálata az embert átvezetheti a lényegbe vágó dolgoknak, a lényegnek, a létezésnek, a létezés módjainak a vizsgálatára, az általános tapasztalatok szerint azonban az emberek többségének az érdeklődési köre, tehát vallása, bölcelete, ügye, világnézete megmarad az eredetileg történetesen vagy körülményei kényszerítése következtében feltűnő és szokatlan kérdések köré kristályosodva. Egyetemes és lényeg szerinti állásfoglalással sohasem válik.”¹

Az alábbi dolgozat célja az, hogy Balázs Ferenc két kéziratának bemutatása és értékelése alapján közvonalazzuk hit- és életfelfogását. Az egyik kézirat az *Új ember vallása*, amely bár ismert a tudományos világ előtt, mégis elég szűkszavúan hivatkoznak rá. A másik kézírata a *Kiteljesedő világ* címet viseli (angol nyelvű), amely teljesen ismeretlen, és amelynek tartalmára és szellemiségére csak következtetni tudunk.

2. Az *Új ember vallása* című kézirat munkájának történetéről a következőket mondhatjuk:

A kézirat Balázs Ferenc Mészkön maradt könyveivel, kézírataival együtt Tanka Károlyhoz, az aranyosszéki unitárius egyházkör volt felügyelő gondnokához került megőrzés végett. Tanka Károly tordai lakásán őrizte, és az volt a szándéka, hogy majd elhelyezi az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet által felállítandó emlékmúzeumban. A múzeum megalapítására azonban nem került sor. Tanka Károly a második világháború idején Kolozsvárra költözött, és ott is halt

1 Balázs Ferenc: *Új ember vallása* (1917–1937). Torda, 1937. január 6. 34.

meg 1942-ben. Özvegye, illetve lánya, Sípos Jánosé Tanka Gizella őrizték tovább a kéziratot. 1981-ben egyházunk kérésére az eredeti példányt (a *Versék* című kézirattal együtt – 44 vers), azzal a kikötéssel adták át az egyháznak, hogy a másolás után az eredeti példányt az egyház szolgáltatassa vissza. Minden a megállapodás szerint történt, és az eredeti példányt az egyház visszaadta Tanka Károly örökösének², de sajnos nem tudjuk, hogy a kézirat napjainkban kinél és hol található.

Az Erdélyi Unitárius Egyház Könyvtárában található bekötött gépelt példány tudatos szerkesztés nyomait mutatja. A tényleges szöveg előtt bővített tartalomjegyzék, ún. „tartalommutató” áll. A tartalommutatónak római és arab számozása is van, ami kétféle számozást eredményezett a főszövegben (mi a folyamatos arab számozásra hivatkozunk). A lapok terjedelme különböző méretű és minőségű. A gépelt példány szövegállapota megfelelő (hiszen 1981-ben gépelték).

Az *Új ember vallása* című munka valószínűleg röviddel Balázs Ferenc halála előtt, 1937. január 6-án készült el. Terjedelme 216 gépelt oldal, és a következő fejezeteket tartalmazza: *Megkötöttség és Szabadakarát; A nyilvánvaló Isten; A kiteljesedő világ; A vallás és szomszédai; Szabadság, szeretet; Erkölcs és állam* (ez utóbbi fejezetet súlyosbodó betegsége miatt nem tudta kidolgozni.) A gépelt példány alfejezetekre való felosztása Imreh Lajostól, a szórványos jegyzetanyag elkészítése valószínűleg Erdő Jánostól származik.³

Balázs Ferenc az Előszóban megállapítja az *Új ember vallása* műfaját: „A szerző az *Új ember vallása* cím alatt *gondolatai önéletrajzát* szándékozik a művelt közönség számára adni. Ezt a megoldást választva elkerüli, hogy a szakírók őt így kontárnak nevezhessék; a gondolatainak azonban mégis alkalmat nyújt arra, hogy saját lelkén kívül is éljenek, hassanak, építsenek, s a maguk esetleges értékük szerint az emberiség közkincsévé válhassanak.”⁴ Ez a sajátos műfaj, a „gondolati önéletrajz” teremti meg számára azt a lehetőséget, hogy nem szakmai kérdésekben is véleményt formálhasson, mert a „szakíróknál” a szerző – ahogy ő mondja – „kevesebb is meg több is, tudniillik élő ember”. Véleménye szerint „élő ember az, aki az élettel mindig kapcsolatban állott. Élő ember az, aki egy kicsit költő, üzletember, művész, társadalmi szervező, játszótárs, élettárs, muzsikus, gondolkozó, szónok, szóval egy kicsit minden, amint az az életnek a természetében rejlik. Élő ember, akinek szerencsére semmi külön dologhoz olyan ki-

2 Imreh Lajos: *Újabb adatok Balázs Ferenc szellemi hagyatékához*. Keresztény Magvető 81 (1981) 214–215.; Rezi Elek: *Balázs Ferenc teológiája*. In. *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. Népfőiskolai Füzetek. EMKE és a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság. Kolozsvár 1997. 9–10. Közlöm az akkor ismert örökös: Sípos Jánosné, született Tanka Gizella (1981-ben Krasznán lakott).

3 A kéziratban található cetlin Erdő Jánosnak egy rövid kérése is olvasható: „Balázs Ferenc kéziratot munkájáról 2 xerox példányt kérek. Hálás köszönettel” (és következik kézzel az aláírása). Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy Erdő mikor, kitől és milyen céllal kért két példányt?

4 Balázs Ferenc: I. m. 17.

tornyosuló tehetsége nem adatott, hogy miatta a többi dologtól, az élet termékeny, százszerű tágas mezejétől a figyelmét elfordítsa, s legyen csak egy valami csupán, talán költő, vagy bölcsészeti író, esetleg politikus. Esetleg ettől saját okosága is megóvta. Esetleg a szerző már eleve tisztában volt azzal, hogy az emberi élet tökéletes, teljes kifejlesztése fontosabb feladat, mint tökéletes melléktermékek létrehozása. Az ember több annál, mint amit az ember alkotni tud.”⁵

A *Megkötöttség és szabadakarat* című fejezetben saját élethelyzetével magyarázza meg a munka megírásának körülményeit: „Húsz éve, hogy komolyan foglalkoztam az élet nagy kérdéseivel. Húsz éve, vagyis tizenhat éves koromtól fogva. A tizenhat éves Balázs Ferenc írt ugyan verseket, sőt kilenc éves korától fogva lapokat is szerkesztett, de ez semmit sem jelent. Az életnek csak részeivel álltam szembe, egy szomorúfüzfával, amelyről első kétsoros versem szólt, vagy az iskolában tanult hősökkel, akik rímbe kíváncsiak. Az a bizonyos »miért?«, a gondolkodás kezdete, amikor az ember, ha gyermek is, az egyes dolgokat már a dolgok egyetemes rendszerében kívánja megérteni, az a bizonyos »miért?« csak akkor tolult elémbe, amikor már egy esztendeje ágyhoz, heverőszékhez nyűgözött a korán fellépő tüdőbetegség. Ez a hosszú egyedüllét magamra utalt, nem egészen ugyan, közben ráértem arra is, hogy szerelmes legyek, meg csalódjam is szerelmemben. Már a második nyarat töltöttem annál a kedves családnál, egy Kolozs megyei uradalom erdész-ispánjánál. Reggel kihurcolták a heverőszékeket a szérűskertbe, az étkezésekre bejártam a házhoz, este bevonultam a szobámba, hogy korán lefeküdjem. Magamban voltam a nyár minden napján.”⁶ Ebben a magányban kezdett először foglalkozni az igazságosság kérdésével, kezdetben erkölcsi, majd bölcséleti és vallási szempontok alapján. Ez a kérdés vezette el a szabad akarat nagy kérdésének tanulmányozásához. Kezdetben azon az állásponton volt, hogy szabad akarat nincs, ám hamarosan kétségei támadtak. Rádöbrent arra, hogy a szabad akarat hiánya kizárja a nevelés lehetőségét. Ez vezette arra a felismerésre, hogy a szabad akaratnak „mégis lennie kell.”

3. Az *Új ember vallása* részben tartalmazza annak a kéziratának a lényegét, amelyekről az utalásokon kívül alig tudunk valamit, és amelyek kutatásra ösztönöznek.

A munkának *A kiteljesedő világ* címet adta, amelyet bevallása szerint Amerikában írt és rendezett sajtó alá.⁷ A mű⁸ kiadására azonban nem került sor. Úgy

---

5 Uo. 15.

6 Uo. 18–19.

7 Uo. 81. *The World Towards Completion*. Berkley, 1926.

8 A munka anyagának gyűjtése oxfordi tanulmányútjára is visszanyúlik, Vö. Erdő János: *A Manchester College története és kapcsolata az erdélyi unitárius egyházzal*. Keresztény Magvető 92 (1986) 145.

látta: „földrengéses vidéken éltem, reményeim a sors mihamar megingatta. A kéziratot gyors egymásutánban két kiadó vállalat is visszaküldte.”⁹ Arra gyanakodott, hogy az elutasítás oka a „ki nem elégtő angolság” (nyelvtudás), de az is felöltött benne, hogy talán nem ütötte meg a tudományos mértéket. A munkát íróasztala fiókjába süllyesztette, majd hazahozta Erdélybe, ahol meg akarta valószínűsíteni régi tervét, „odabújni a rög alá, vállalni népem sorsát, életén segíteni próbálni.”¹⁰

A kézirat további sorsáról így ír: „Tíz esztendeig hagytam a kéziratokat nyugodni, szakállat eresztetni, megkomolyodni, ha arra valók. Ez alatt az idő alatt csak egyszer jutott eszembe, hogy talán mégis kellene szakítanom időt, át kellene fordítani magyarra a szegény magyaroknak, ők hátha gyöngyszemeket fognak látni abban, amit az amerikai olyan büszkén elvetett magától. A tervet azonban hamar elvettem.”¹¹ A megvalósítás elődázásának két okát említette. Az egyik az volt, hogy megkezdte lelkészi szolgálatát. „Időm nem volt az eféle dolgokra, ez az igazság. Cséplőgép s tejszövetkezetek alakításával bíbelődtem. Bennünket, új nemzedékű, külföldet járt ifjú unitárius lelkészeket a legodaadóbb szellemi munkában eltöltött főiskolai évek után idehaza, az erdélyi parlagon jobban érdekelt, jobban lefoglalt népünk helyzete, az érette vállalt kötelesség, a kicsinyes, hálátlan, de mindennél égetőbbben szükséges »gyakorlati« munka, mint az elméleti kérdések megoldása: könyvírás, a szakírói cikkezés.”¹² A másik ok az a szándéka volt, hogy a kézirat tartalmát újraértékeli, újabb szempontokat is beledolgoz. Felismerte, hogy a könyv túl elméleti síkon mozog, és a gyakorlati megvalósítás lehetősége távol esik a mindennapi élettől. „A kézirat átfordítása és átfésülése azért maradt el, mert huszonnyolc évi előkészület után mint lelkész végre megkezdhettem az életet, része lehettem a dolgok és emberek egyetemes valóságának s hamar megéreztem, hogy az elméleteknek, világnézeteknek, akadémikus fejtegetéseknek semmiféle értékük nincs, ha az életet termékennyé, áldottá tenni nem tudják.”¹³

Márpedig a gyakorlati alkalmazhatóság nélküli elméleti fejtegetés „legfeljebb akadémiai tanári széket szerez az embernek, jótevővé azonban sohasem teszi. Tisztán állt előttem az igazi cél. Könyvemben nem a tudásnak pusztá rendszere, nem egyszerű megértést kell nyújtanom, ez nem elégséges, nem kielégítő, hanem vallást, vagyis valami olyast, ami mindenesetre az is, meg más is, de legfőképpen: a valóságos életet igazabbá, termékenyebbé tevő erőt.”¹⁴

---

9 Uo. 117.

10 Uo. 117–118.

11 Uo. 118.

12 Uo. 118.

13 Uo. 118.

14 Uo. 118–119.

Az igazsághoz tartozik, hogy a munka valóban nagyon elméleti síkon mozgott. A szokásostól éppen eltérően fogalmazta meg gondolatainak menetét és lényegét. Az erkölcsi kérdések tanulmányozásától indul el, azonban hamarosan felhagy azokkal és a metafizika területére siklik át. „Egy idő után abbahagytam az erkölcsi kérdések vizsgálatát és minden erőmmel a fejlődéstudomány tanulmányozására vettem magamat, hogy ezt a következtetések útján kialakított elméletet, amelyet legszívesebben »célirányos (purposive) fejlődésnek« neveztem, alaposan kidolgozhassam.”¹⁵

A munka körülményeinek érdekességéhez tartozik, hogy kevéssel munkája elkészülte után jelent meg az angol Lloyd Morgan *Emergent Evolution*¹⁶ című munkája¹⁷, amely hasonló elméletet állított fel a fejlődésről. Balázs Ferenc először csodálkozott a munkák hasonlóságán, elismerte, hogy Morgan elmélete alaposabban, részletesebben van kidolgozva, de az elmélet felállításának elsőbbségét nem adta fel. „Morgan könyve természetesen kész, befejezett mű, tudományos a maga teljességében, a tárgykör egész területét kimeríti, kitölt minden részletet. Az én tanulmányom pedig még a szakkifejezések valódi jelentésével sincsen minding tisztában, sőtét, föl nem kutatott területek feltájtásával teleházolt, kezdetleges térkép, meg se gondolnám, hogy a nyilvánosság előtt számára elsőbbséget követeljek. A megírása s az aradi Kölcsey Egyesület levéltárába való helyezése, igaz, egy teljes esztendővel megelőzte Morgan könyvének megjelenését s ez elégséges az igazolásra.”¹⁸

A célját úgy határozza meg, hogy „a darwini elméleteken túl akar jutni, a fejlődést a véletlenek pusztja mechanikai elvek összejátszásának nem tudja fel-fogni.”¹⁹ Balázs apologetikus hangvétele csendül ki, amikor határozottan elutasítja a fejlődés darwini értelmezésének formáját: „A fejlődést a mai kor tudósai már nem tudják a „létért való küzdelemmel” alátámasztani, ha annak szerepét, a maga helyén továbbra is el kell hogy ismerjék. Ha egyebet nem is, azt tehát mindenestre állíthatjuk, hogy a világfolyamat saját léte fönntartásán kívül a bonyolodottabbság, illetve az ennek működésileg megfelelő magasabb életformák elérését is célul mutatja.”²⁰

---

15 Uo. 74.

16 A 19. század második felében népszerűségnek örvendő „Emergent evolution” elméletének jelentősebb képviselői közül megemlíthetjük: George Lewis: *Problems of Life and Mind* (1875), Henri Bergson: *Creative Evolution* (1907), Samuel Alexander: *Space, Time and Deity* (1920).

17 C. Lloyd Morgan: *Emergent Evolution*, 1923.

18 Uo. 75. Az aradi Kölcsey Egyesület 1882-ben alakult meg, a város kulturális egyesülete volt, amelynek felolvasó üléseit meglehetősen érdeklődés kísérte. A kézirat remélhetőleg az aradi volt Kölcsey Egyesület levéltárából kerülhet elő, amelynek a sorsáról egyelőre nincsen ismeretem.

19 Uo. 75–76.

20 Uo. 130.

A fejlődésnek egy sajátos elképzelése volt az *emergent*- (felötlés, felbukkanás, kialakulás) elmélet. Maga Balázs Ferenc fogalmazta meg: „A fejlődésnek ezt az elképzelését, amely szerint az „élet” az „anyagból” jött létre, éppen úgy, mint az „elme” az „életből”, anélkül azonban, hogy a lelki és élettani tevékenységek az anyagi törvényszerűségek alapján teljesen megérthetőek volnának, amely tehát az anyagi–élettani–lelki egymásból fejlődöttségét állítja anélkül, hogy azokat, mint a materializmus, azonosoknak tartaná Lloyd Morgan *emergence*-nek, vagyis felötlésnek, kibukkanásnak, kialakulásnak nevezi.”²¹ Vannak Balázs és Morgan között némi értelmezésbeli különbségek, de szerzőnk leszögezi: „Egyébként azonban ő is három réteget, viszonyulást (*relatedness*) különböztet meg, mint én (anyag, élet, elme), s e három egymáshoz való viszonyát ő is úgy látja, mint én, hogy tudniillik azok egymáshoz való hozzáadások, az élet anyag is lévén, az elme pedig mind a három.”²²

A célirányos fejlődéselmélet részletes bemutatásától természetesen eltekinünk, de meg kell említenünk még, hogy Balázs Ferenc munkája elkészítésekor nemcsak a témával kapcsolatos teológiai, bölcseleti munkákat, hanem nagyon sok természettudományos munkát is áttanulmányozott.²³

Bátorkodom kijelenteni, hogy a munka alapos áttanulmányozása és kiértékelése Balázs Ferenc szellemi arcának egy olyan oldalát mutatná fel, amely a bölcselet felé nézne, és talán mint egzisztenciális filozófus is ismerté válna. Ennek érdekében szükséges a munka felkutatása és értékelése.

4. A kéziratok tartalmának értékelése arra enged következtetni, hogy Balázs Ferenc hit- és eszmevilágát nem akarta rendszerbe foglalni, viszont néhány következtetést levonhatunk.

A vallás Balázs Ferenc számára az emberiség magasabb céljainak megvalósításához szükséges alkalmazható jószág. A vallásnak nem a transzcendentális, hanem az immanens vetülete ragadja meg. Kéziratában megemlíti, hogy „egy angolkönyvben olvastam a forrás megjelölése nélkül azt a sokat jelentő mondást, hogy „szent az, aki a jószágot vonzóvá tudja tenni. Hát igen, ez az! Én ebben az értelemben, valami ilyen értelemben, gondoltam a vallásra, amikor hat-hét évvel ezelőtt a kiteljesedő világról szóló két angol nyelvű kéziratomat szépen össze-

21 Uo. 80.

22 Uo. 80–81.

23 Az általános tájékozódás és a további tanulmányozás érdekében közlöm azokat a hivatkozásait, amelyeket a forrásirodalomra tett, zárójelben a kéziratban feltalálható oldalszámot is megadom: J. A. Thomson: *Outline of Science*. 1932. (82) (ez volt a fizikai, biológiai ismeretek szerzésének egyik fő forrása); Julien Huxley: *Biology* (88); G. Herrick: *Introduction to Neurology* (89); G. H. Parker: *The Elementary Nervous System*. London, 1918 (90); Romanes: *Animal Intelligence*. (108); N. E. Kellicott: *The social direction of human evolution*. 1911. (109); Henri Bergson: *Creative Evolution*. 1911 (115); *The Fitness of Environment* (115).

csomagoltam s magamban elhatároztam: várnom kell, míg tapasztalatból fogom tudni, mi a vallás, míg akármit írok fejlődésről, szabad akaratról, a tudás lehetőségéről, ez mind egyfelé fog mutatni: az igazi, isteni élet megvalósítása felé.”²⁴

Bár sokszor hadakozott az intézményes egyházzal, annak képviselőivel, vallását, hitelményét mégis úgy tekintette, mint amely hozzásegíti az emberközi kapcsolatok szeretetben történő megélésére: „A vallás, ha némelykor eltorzított, fojtott és kifosztott formában is, mégis, mint mindenkor, az emberiség legmagasabb törekvéseinek letéteményese.”²⁵ És mivel „Isten a világ teljessége, az Istent meglátni és szeretni csak egy világot magába foglalni tudó szív képes. Az új vallás miszticizmusa az egész világot magához ölelő szeretet.”²⁶

Világértelmezéséből következik világszemléleti, világnézeti felfogása is. A fejlődést célirányosnak fogta fel, ezért világszemléletéből kicsendül a bizakodás a fejlődés célirányos megvalósíthatóságában. Világszemléletében nem annyira a részletek, mint inkább az általános elvek foglalkoztatták: „A világfolyamatnak nem a részletes, legkisebb eseményre kiterjedő történelme, hanem az általános irányelvei vannak meghatározva.”²⁷ Bizakodó, mert a világ eléri a célját: „A célját elérő világfolyamat pedig: a kiteljesedő világ.”²⁸

Balázs Ferenc lelki gazdagsága tükröződik abban a felismerésében, hogy a fejlődés mozgatórugója a szeretet: „A dolgok lényege ez: a szeretet a világfejlődés sarkalatos, magasabbrendű céljának hordozója, s így behatolás az erkölcsbe, amelyet vallásos színezetűvé tesz.”²⁹

Befejezésül fenntartom azt a korábbi megállapításomat³⁰, hogy „Balázs Ferenc hit- és életszemléletének vizsgálata előnkbe állítja azt a 20. század eleji unitárius teológust, aki a vallás és a tudomány, a hit és az értelem, az elmélet és a gyakorlat harmóniáját kereste az általa sajátosan értelmezett Isten országa megvalósítása érdekében.”³¹

---

24 Uo. 119.

25 Uo. 46.

26 Uo. 117.

27 Uo. 33.

28 Uo. 72.

29 Uo. 193.

30 Balázs Ferenc halálának 60. évfordulója alkalmából rendezett tudományos szimpózium, Kolozsváron, 1997. A szimpóziumot az Erdélyi Unitárius Egyház, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, és a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság szervezte.

31 Rezi Elek: *Balázs Ferenc teológiája*. In. *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. EMKE, Kolozsvár, 1997. 15.

CSEKE PÉTER

ERDÉLYI CSILLAGUNK, BALÁZS FERENC
(1901–1937)

I.

1. Abban az időben, amikor egyszerre kétszázezren hagyták el Erdély földjét, olyasmi is megesett, hogy ugyanazon családon belül különbözőképpen döntöttek: a hűségeskü letételének megtagadása miatt állását veszített apa áttelepülésre kényszerül – hogy apróbb gyermekei felneveléséhez megkereshesse a legszükségesebbeket –, miközben életbe induló, érettségizett fiai hallani sem akarnak arról, hogy elhagyják a szülőföldet, amely a főhatalom-változás következtében táj hazája lett a nemzetestről leválasztott magyar kisebbségnek. Dr. Balázs Ferenc postai fogalmazó 1921-ben kel útra családjá nagyobb részével, hogy előbb Püspökladányban, majd Miskolcon telepedjék meg. A már nagykorú fiúk viszont Kolozsváron maradnak: a gyakorlatias Ernő állást vállal és megnősül, Ferenc pedig folytatja 1919-ben elkezdett teológiai tanulmányait, jóllehet diákkorában gépészmérnök szeretett volna lenni. Egyéni és társadalmi kényszer egyaránt belejárszik döntésébe: hosszas tüdőbetegsége miatt az orvos faluhoz kötődő életpályát ajánl ugyan számára, de az még nagyobb súllyal esik a latba, hogy 1918 után az érettségizett magyar fiatalok vagy külföldön folytathatták tanulmányaikat (csak hogy az így szerzett diploma nosztrifikálása később gondot okozott), vagy pedig – minthogy az állam nyelvét még nem ismerték – beiratkoztak a teológiára, az egyetlen főiskolára, ahol anyanyelvükön tanulhattak. Balázs Ferenc nem érez különösebb elhivatottságot a papi pálya iránt – az unalmas előadások alatt kötetnyi mesét ír, szabad idejében lapot szerkeszt –, abban azonban kezdettől fogva bizonyos: magára maradt népe felemeléséért, megszervezéséért így legalább kedvére apostolkodhat.

Számtalan tanulmány és a róla szóló monográfia¹ után sem érezzük eléggé tisztázottnak: milyen felismerések, benső késztetések tették lehetővé, hogy a húszéves Balázs Ferenc ellen tudott állni a családját tovasodró történelmi szél-fúvásnak. Mindenekelőtt azt kell világosan látnunk, hogy szülőföldhöz való ragaszkodása nem labilis természetű érzelmi kötődésen alapult, hanem tudatos program szerint kialakított Erdély-ismereten. A Trianon előtti nyári vakációkban módszeresen bejárta a történelmi, néprajzi, népköltészeti értékek felfedezésére

1 Mikó Imre, Kicsi Antal és Horváth Sz. István munkáját 1983-ban jelentette meg a Kriterion Könyvkiadó.

csábító tájegységeket (nem csak a Székelyföldet!), és bőséges szellemi poggyással indult mindig barangoló útra (akárcsak korábban Orbán Balázs vagy később a helytörténész Borbáth Károly, az író-szociográfus Beke György). Kiemelendő, hogy eszmélésének időpontjában tapasztalhatta a történelmi sorsfordulót átélő-megszenvedő népe irányvesztettségét. Szerencsére nemcsak a civilizációs elmaradottságot, a nép vegetatív létviszonyait látja; felfedezi a faluközösségek megtartó erejét s azt a népi értékvilágot, amely a közösségi tudatot táplálja.

Bármennyire érzékenyen érintette is családjának áttelepedése, Balázs Ferencet az 1921-es esztendő nem csak veszteségtudattal töltötte el. (Kortársainak egybehangzó véleménye szerint különben is csak átmenetinek tekintette ezt az állapotot, amiképpen a középírást sem hitték véglegesnek a trianoni döntéseket; ezért az illúzióért, mint ismeretes, a romániai magyarság súlyos árat fizetett.) Az új helyzetben elsőként a polgári demokraták és a népi radikálisok hallatták a történelmi józanság kiáltó szavát, és az ő erkölcsi példájuk erősítette az értelmiségi pályára készülő népi származású fiatalok népsorsot vigyázó felelősségérzetét, helytállás-erkölcsét.

Gondoljunk mindenekelőtt Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István máig visszhangzó röpiratára, az 1921. január 24-én megjelent *Kiáltó szóra*, amely önszervezésre, munkára, építésre szólította fel a sorscsapástól bénult, tulajdon cselekvésképtelenségének és tájékozatlanságának is kiszolgáltatott erdélyi magyarság tömegeit. És ne feledkezzünk meg az 1921 nyarán kisbaconi birtokára véglegesen hazatelepülő Benedek Elekről, aki – ha személyes példájával nem is tudott gátat vetni a Magyarországra tartók áradatának – egyetlen tanácsot adott mindenkinek: „Dolgozzatok, dolgozzatok!” A munkában persze maga jár elől: néplapot indít (előbb a *Vasárnap*, majd a *Vasárnapi Újság* főszerkesztője); vállára veszi a *Cimbora* című gyermeklap szerkesztésének és megjelentetésének gondját (egyik munkatársa épp Balázs Ferenc, akinek első könyve, a *Mesefolyam*, a gyermeklap kiadásaként jut el az olvasókhöz 1922 karácsonyán); amikor már nem áll a rendelkezésére újság, kalendáriumok hasábjain szól a néphez; és mindezeket túl haláláig megjelentet még vagy harminc önálló könyvet és füzetet. Benedek Elek törekvése világos volt mindenki előtt: tollával a gyermekek és a felnőttek öntudatát egyaránt erősítette, hogy az új helyzetben népe önmagára találását elősegíthesse; ezzel egy időben a lelkek békéjéért munkálkodott, hogy az együtt élő népek valóban együtt élhessenek, s ne egymás rovására, megmagyarázhatatlan hatalmi tébolyok kiszolgáltatva. Kós Károly előbb néppártot alapít, majd – miután a politikából kiszorul – a kisebbségi életkeret szellemi otthonteremtéséhez lát hozzá. Íróházaival és elvbarátaival megalapítja a két világháború közötti romániai magyar könyvkiadás legrangosabb műhelyét, az Erdélyi Szépművészek Céhet, amelynek eredményes működése aztán lehetővé teszi, hogy a helikoni munkaközösség életre hívhassa a regionalizmus távlatlanságán felülemelkedő, a sajátos értékeket az egyetemesség fényében szemlélő szépirodalmi folyóiratot, az *Erdélyi Helikont*.

2. A Németh László-centenárium (2001) Erdélyben újólag ráirányította a figyelmet az író 1935-ös romániai útinaplójára, a *Magyarok Romániában* korabeli fogadtatására és későbbi visszhangjára. A marosvásárhelyi Mentor Kiadónál – Nagy Pál gondozásában – megjelent kötet folytatja az 1937-es *Nem lehet*-vita reflexióival 1989-ben elkezdett kisebbségi létértelmezések sorát, s minden bizonynyal jótékonyan elősegíti az értelmiségi önvizsgálatot.

A tágabb időkeretben történő vizsgálódás több szempontból is kívánatosnak mutatkozik. Az erdélyi magyar értelmiség önértékelésébe már csak a személyes érintettség okán sem épülhettek be annak idején azok az értékprincípiumok, amelyek – lehangoló tapasztalatok alapján – kisebbségi értelmiség-tipológia felállítására készítették a magyar szellemi erők organizátorát. A kommunista diktatúra alatti évtizedek pedig egyáltalán nem kedveztek a kritikai igényű értelmiségi önreflexióknak. Az 1989 utáni politikai rendszerváltást követő években (amikor higgadtan lehetett volna értelmezni a kisebbségi értelmiség – két rendszert is túlélő! – magatartás-típusait) így állt elő az a fura helyzet, hogy az önmagukat mérvadónak tekintő értelmiségiek egy része már magát az „értelmiségi hivatástudatot” is vehemensen elutasította.

Holott Németh László épp ezt, az értelmiségi hivatástudatot akarta felerősíteni! Ismeretes, hogy rokonszenvét egyértelműen a népből kinőtt író (Tamási Áron) magatartása nyerte meg. Nem leplezte ellenérzését a minden sérelmet számon tartó *dohogóval*, illetve a feltétel nélküli kompromisszumokat kötő *lojálissal* szemben. Legférfiasabb típusnak a *szervezőt* tekintette, „aki föladta kezdeti íróálmaidat, s az omló part egy darabjának megkötésére szedi össze az erejét”. Veress Dániel – aki a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején tartalmas személyi és levelezői kapcsolatban állt Németh Lászlóval – úgy tudja, hogy a *dohogó* típusához Abafáy Gusztáv, a *lojális*hoz Szemlér Ferenc, a *szervezőhöz* pedig Kacsó Sándor szolgált mintaként.² Németh László mindhármukkal Brassóban ismerkedett meg. Önéletrajzi visszaemlékezéseinek második kötetében³ Kacsó Sándor szavá is teszi, hogy „magára ismert” a *szervezőben*. Ám Németh László nem személyeket akart megírni – útirajzában is típusalkotásra törekedett. A *Magyarok Romániában* szövegösszefüggéséből Balázs Ferenc és Jancsó Béla alakja is egyértelműen felsejlik. (Alighanem épp maga Kacsó beszélt róluk Németh Lászlónak, hiszen a *Tizenegyekbeli* – 1923-as – közös indulás óta mindkettőjükkel szoros baráti és munkatársi viszonyban állt...)

Érdemes eltöprengeni azon: ha Németh László élményközelből is megismerhette volna a világtávlatban gondolkodó Balázs Ferenc kisebbségi életstratégiáját, s nem az íróálmaidat feladó, „tejeskannácskák közt ténfergő” erdélyi Don Quijote

2 Veress Dániel: *Ami a Téli utazásból kimaradt*. In: *In memoriam Németh László*. Nagybánya, 1995. 13–31.

3 *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Kriterion Könyvkiadó, 1974.

hallomásbeli képét viszi magával, talán Jancsó Béla sem kér „perújrafelvételt” a *Magyarok Romániában* megjelenését követően. Igaz, Mészkö már csak azért sem kerülhetett be Németh Lászlóék úti programjába, mert Balázs Ferenc épp a debreceni klinikán feküdt. Amikor pedig pár órai munkaidőt engedélyezett számára az orvos, róttá *A rög alatt* árkusait, illetve – mulasztásait pótolandó – rengeteget olvasott. Akkor fedezi fel magának Németh Lászlót. A releváció erejével hat rá, hogy életfelfogásuk, gondolatviláguk, törekvésük mennyire hasonlatos. 1935. november 24-én kelt levelében arról tájékoztatja feleségét, Christine Frederik-sent: ha meggyógyul, feltétlenül megismerkedik a vele épp egyidős, „kitűnő emlékezőtehetségű” és „nagyon művelt” Németh Lászlóval, akinek a művei máris hozzásegítették őt ahhoz, hogy önmagát jobban értse, cselekedeteivel számot vessen. Ennek a felismerésnek pedig – úgy érezte, hogy ő „tipikus erdélyi ellentéte” Németh Lászlónak, „intuícióval, találékonysággal, de behatárolt tudással” – rendkívüli jelentősége volt a szavak és tettek azonosságára épülő művének, *A rög alatt*nak a genezisében.

3. Balázs Ferenc drámájában – ahogy Jancsó Béla leírja a *Magyarok Romániában* írójával vitázva⁴ – Németh László is a sajátjára ismerhetett: „Mikor Reymont világhíressé vált parasztrege nye megjelent, az akkor lengyel területeken lévő német megszálló parancsnokság rendeletileg olvastatta el azt minden német tiszttel, hogy belőle a lengyel népet megismerjék. Balázs Ferenc könyve irodalmilag bizonyára kevesebb a Reymonténál, nem is akar irodalom lenni. De aki az erdélyi faluval, életünk alapjával bármilyen formában foglalkozni kíván, annak számára ez a könyve nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen. A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely egész kisebbségi életünk szimbóluma is: a jóakarát és az önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtóztatós tehetetlenségi nyomatókaival.”

Az „új életre biztató építő akaratot” olvassa ki László Dezső is *A rög alatt*-ból: „Végre egy könyv, amelyik nem az elsodort faluról, hanem a megépülő faluról szól...” Amire László Dezső 1936 derekán felfigyel, az Balázs Ferenc halála után hetven évvel is érvényes.

a) *A rög alatt* nem csupán szociológia „helyzetfelvételt” nyújt, hanem *társadalomépítési modellt* is teremt;

b) szerzője *világtávlatból* tekint a megoldandó kisebbségi gondokra és nem valamely ideológia egyoldalú *propagandisztikus* célzatával;

c) munkája nem meríti ki ugyan valamely par excellence szépirodalmi műfaj – a regény – fogalmát, ám minden sorából kiérződik, hogy *írói kényszerből* született *alkotás*;

4 *Ahogy lehet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 109–110.

d) nem is kimondottan tudományos szempontokat érvényesítő mű, és mégis azt érezzük, hogy a szerző a világfolyamatok egyetemes összefüggésrendszerébe beágyazottan vizsgálja az általa is alakított „életdarabot”. Munkája ekképpen válik – alapvető céljainak megfelelően – jövőnek feszülő, korszerű életformát ki-munkáló, az értelemre és az érzelmekre egyaránt ható, zaklatóan meggondolkoz-tató írássá.⁵

II

1. Öt esztendővel azelőtt, hogy a Romániai Magyar Írók sorozatban könyv-spolcunkra helyezhettük a *Bejárom a kerek világot (1923–1928)* agyoncenzúrázott példányát⁶, szerkesztőségi kollégáimmal egyetemben a kibédi olvasókkal volt érdekes találkozónk. A falu gazdasági felemelkedésének esélyeit és módozata-it latolgtatva egyszer csak valaki „egy Balázs Ferenc-típusú” unitárius lelkész felől érdeklődött: várható-e még tőle – aki Böződi György emlékezete szerint a két világháború között a Nyikó menti Kadácsban „tyúkokkal prófétált” – újabb baromfityénysztési kézikönyv, s ha igen mikorra? Ez a kérdés vitt el hamarosan Ürmösre ahhoz a Lőrinczi Lászlóhoz, akit Balázs Ferenc amerikai útítársaként tartottak számon 1970-ben is a kibédiek.

Néhány mondat után kiderült: Balázs Ferenc személyisége nem is annyira a kolozsvári unitárius teológián keltette fel érdeklődését, ahol kollégák voltak, hanem 1926 nyarán, amikor Chicagóban egy hónapot együtt tölthettek – és reggeltől estig a rájuk váró erdélyi teendőket tárgyalták. Amherst városának gazdasági főiskolája ennek köszönhetően került be aztán Lőrinczi László életrajzába: missziós lelkési szolgálata leteltével és megtakarított pénzével ugyanis ebben a Massachussets állambeli intézményben készült fel arra, hogy – Balázs Ferenc kisebbségi társadalómépítői terveinek beavatottjaként – korszerű gazdasági ismeretekkel térhessen haza szülőföldjére.

Lokálpatrióta eszmélésemet ugyancsak táplálta, hogy Ürmösön azt is megtudtam: tizenegyezer kilométer távolságból Balázs Ferenc épp az én legfestőibbnek tartott homorórdmenti falumat, a regölés ősi – a kereszténység felvétele előtti idők világából is üzenő – szokásáról ma már az egész Kárpát-medencében ismert Kénost választotta volt szolgálata színhelyéül. Azóta is sokszor belém sajog a veszteségtudat fájdalma: mekkora kár érte ezt a Hargita alatti tájegységet azzal, hogy annak idején nem Kénosban ölthette magára a papi palástot Balázs Ferenc. Ennél is fájdalmasabb: világkörüli útja után egyházi elöljárói jó ideig megfigyelés alatt tartották. A székelykeresztúri unitárius kollégiumban kellett nevelősködni. Ma sem világos előttem: mivel zavarta meg annyira elöljáróinak biztonságérzetét?

5 László Dezső: *A rög alatt*. Erdélyi Fialok, 1936. II. 37–41.

6 Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Hiszen ő nem tekintette magát sem a teológiai professzori cím, sem a püspöki szék várományosának. Pedig a halála előtt írt, máig kiadatlan, 216 gépelt oldalt számláló *Új ember vallása* önmagában is azt tanúsítja: méltó volt mindkettőhöz. A leginkább pedig az egyházalapító Dávid Ferenc szelleméhez, akiről 1935-ben oly bensőséges képet rajzolt az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelent *Erdélyi csillagokban*, mint azóta senki más.⁷

2. *A rög alatt* ismeretében válik igazán szellemtörténeti fontosságúvá Balázs Ferenc hátrahagyott munkája. Hiszen aki tudatában van *erdélyi otthonirodal-munk* (Molter Károly telitalálat-értékű kifejezése) eme reprezentatív alkotásának értékeivel, az előtt nyilvánvaló: már a rendhagyó faluszociográfia alapvetéséül szolgáló ötéves mézskői társadalom-reformer kísérlet leírása is mindegyre valásbölcséleti és „végső kérdéseket” feszegető filozófiai megnyilatkozásokba torkollik. Alkotásszemléleti és alkotáslélektani törvényszerűséggel. Mivelhogy a nagyvilágból hozott és a megálmodott Isten völgyének kiépítésében szerzett Aranyos vidéki tapasztalatait íróként ekképpen tudta szervesíteni.

Tévednénk, ha azt hinnők, mindez elsődlegesen Balázs Ferenc teológiai műveltségével és lelkészi működésével függ össze. Elvégre már tizenöt-tizenhat éves korától kezdve – amikortól költői működését is számíthatjuk – komolyan foglalkozott az élet nagy kérdéseivel, és a *Tizenegyek* programadásában csakúgy, mint világ körüli útja során megerősödött erdélyi célkitűzéseiben a filozófiai (kezdetben óhatatlanul mitikus, majd szükségszerűen letisztult) szemléleten alapuló írói megközelítési és megjelenítési módot tartotta célravezetőnek. Egyértelműen megerősíti ezt *Megkötöttség és szabad akarat* című – halála után megjelent – valomásában: „Az a bizonyos *miért*, amikor az ember, ha gyermek is, az egyes dolgokat már a dolgok egyetemes rendszerében kívánja megérteni, az a bizonyos *miért* csak akkor tolul elémbé, amikor már egy esztendeje ágyhoz, heverőszékhez nyugózott a korán fellépő tüdőbetegség.”⁸

Amiként rövidre szabott élete alkonyán, amidőn a kényszerű távozás csilapíthatatlanul magas lázában égett. Amikor már csak az írás maradt számára az egyetlen cselekvési lehetőség.

7 Biztató jelnek tekinthetjük, hogy a rendszerváltás után, Balázs Ferenc halálának hatvanadik évfordulóján dr. Rezi Elek teológiai professzor, főszerkesztő „a vallás és a tudomány, a hit és az értelem, az elmélet és a gyakorlat harmóniáját kereső” lélek megkerülhetetlen teológiai munkásságára hívta fel a figyelmet. Ezeket a gondolatokat állította tágabb összefüggésrendszerbe a Lakitelki Unitárius Napon – 2008. április 8-án – megtartott, Balázs Ferenc hit- és életszemléletét kifejtő előadásában is. – lásd e lapszámunkban.

8 Erdélyi Helikon, 1937. 6. 395–404.

3. *A rög alatt*ből sugárzó, változtatást sürgető szelleme azonban nem csupán Aranyosszéken kelt új életre (az orvosként és költőként egyaránt nagyra becsült Vásárhelyi Géza „reanimátori” közreműködésével), hanem például a Nagy-Homoród mente apró falvaiban is, amelyek közül a tatárdúlást túlélte, diófák lomb-sátra alatt meghúzódó Kénos oly megejtően belopta volt magát Balázs Ferenc szívébe még diákkori vándorlásai idején – amikor Erdély tudatos megismerésének igényével járt vidékről vidékre –, hogy a felhőkarcolók árnyékából ide vágyódott haza. Nem csoda hát, hogy marosvásárhelyi meg kolozsvári festő barátaim 1979 májusában annyira „beleszerelmesedtek” Kénosba meg a vele „ikerszépségű” Gyepesbe, hogy azóta is minden évben visszakíváncsoznak arra a vidékre – állandó Homoródmenti Képtárt teremtő társaikkal egyetemben. Termékeny szellemi együttlétre, együttgondolkodásra csábítva egyszersmind írókat, költőket, a tájegység népének gondjain enyhíteni próbáló nagy tudású embereket. Valami hasonlóról álmodhatott Balázs Ferenc is, amikor Székelykeresztúrról átszekerezett a Homoród mentére, ahol Amerikából hozott vetítettképes sorozatokkal és világtágító gondolatokkal alakította az emberek jövőképét. Mindenesetre jelképes üzenete volt annak a ténynek, hogy az első tárlatmegnyitón Gellérd Imre, az 1956-os magyar forradalom eltiprása után súlyos börtönövekre ítélt homoródszentmártoni unitárius lelkész Balázs Ferenc emlékét idézte, félreérthetetlen célzással a művészi világteremtés „képfelmutatása” és az akkori idők politikai képmutatása közti különbségre.

Minden bizonnyal ez is oka lehetett annak, hogy a nyolcvanas években egyre keményebbé váló Ceaușescu-diktatúra Hargita alatti kiszolgálói mind nagyobb gyanakvással figyelték kezdeményezésünket, és jóval a rendszerváltás előtt persona non gratává nyilvánítottak szülőföldemen. Akkor éreztem meg voltaképpen a társadalmi önszerveződés igazi erejét, amire *A rög alatt* többszöri újraolvasása során már ráeszméltem. Örültem hát Kántor Lajos megtisztelő felkérésének, hogy a budapesti Héttorony Kiadónál megjelenő újabb *Erdélyi csillagok* számára Balázs Ferencről készítek szellemi „csillagképet”. Talán a kétharmadát ha papírra vettem az *Önszervező társadalom erdélyi építőjét* megidéző írásomnak, amikor – 1989. június 20-án – szokatlanul korai és erőszakos csengetés jelezte: amit raktam délig, leomlott estére. Jó időbe tellett, amíg Déva-váras romjaiból újraépíthettem a szöveget. Összetartó erejét Balázs Ferenc időszerűségének a relevanciája jelentette: a cselekvésképtelenség drámájából is erőt csiholó és hitet sugalló szellem – és a tőle elválaszthatatlan jellem – jelenléte.

4. Ez keríti hatalmába újságíró-jelölt tanítványaimat is, valahányszor a szociográfia erdélyi alapműveit elemezve *A rög alatt* írói attitűdjével szembesülnek. Ugyanolyan katarzist vált ki belőlük ez mű, mint a magyar vagy a világirodalom bármelyik emlékezetes alkotása. (Ez készítetett arra, hogy a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál a kötet újrakiadását szorgalmazzam – Böződi György méltán

híres könyvével, a *Székely bánjával* és Tamási Áron költői ragyogású szociográfiájával, a *Szülőföldemmel* egyetemben.) Hiszen vizsgálódásaik során nem csupán a műfaji ismérveket veszik számba, hanem *magukra* és *magunkra* vonatkoztatják a mészki kísérletek ma is zaklató kisebbségi drámáját. És – törvényszerűen – azt is mérlegelik: hasonló helyzetben ők vajon miként cselekednének?

Aligha véletlen, hogy azok a kilencvenes évek végén indult fiatal értelmiségiek, akikben – talán épp a harmadik kisebbségi életkezdés során megélt tapasztalatok alapján – érdeklődés támadt a maival sok tekintetben analóg két világháború közötti kisebbségi helyzet jelenségei iránt, nemcsak *A rög alatt* mához szóló üzenetével, hanem a mű gondolati előzményeivel, koncipiálásának előtörténetével, genezisével is foglalkoznak. Közéjük tartozik tartozik Vallasek Júlia is, aki már 1998-as államvizsga-dolgozatának (*Portré levelekben – Balázs Ferenc és Christine Frederiksen levelezése*) megírása előtt hozzálátott az értekezése alapjául szolgáló angol nyelvű levelezés lefordításához és feldolgozásához. Voltaképpen azt a periódust vizsgálja tüzetesebben, amelyikben Balázs Ferenc az átfogó kisebbségi társadalom-reformer tervezeték és próbálkozások szintjéről átlép a megvalósítások és kudarcok kezdeti szakaszába. Leginkább a kudarcok figyelmeztetik az írókat arra – érvel Vallasek Júlia –, hogy a meglelt, biztosnak és megdönthetetlennek mutakozó igazság nem egyszer s mindenkorra zárja le a továbbgondolás útját. Amint a kinyilvánított igazság feltételrendszere vagy annak néhány eleme megváltozik, Balázs Ferencnél újra beindul az igazságkeresés folyamata, a helyes(ebb)nek ítélt megoldások kinyilvánításának és gyakorlati kivitelezésének igénye.

Mindez szorosan összefügg a rá jellemző, távlati összefüggésekben való organikus gondolkodással, amelynek során – miként a szóban forgó dolgozatban olvasható – „a legapróbb tett is beépül egy nagyobb szerkezetbe, s így jön létre az az organikus egész, amelyben a legkisebb részecskéje is önálló, de egyúttal szerves része az egésznek, azzal együtt működik...” E felismerés önérzetes vállalásának ekképpen ad hangot Balázs Ferenc: „Elmenni egy elmaradott marylandi faluba, s ott a legcsodálatosabbakat cselekedni, nem vonz engem, mert amit ott tehetek, nem egy nemzeti megváltás része, a társadalomnak csupán tíz százaléka vonatkozik. Azt hiszem, mindig is érezted, hogy Mészkiön keresztül egy egész népért cselekszem, sőt egész Kelet-Közép-Európáért és Ázsiáért! Ezért nemzeti (erdélyi) alaknak tekintenek, míg egy másik, aki megszervez és kézben tart négyöt szövetkezetet csak a saját falujának használva, nem több helyi hírességnél.”

III

1. Alapos filozófiai/teológiai műveltségének és világjáró útján megszerzett tapasztalatainak köszönhetően Balázs Ferencnek meggyőződésévé vált: mindenfajta megváltás esélye mibennünk rejlik, tőlünk függ. Ha nem is egyedül

üdvözítő módon, természetesen. Neki, aki világtávlatban, emberiségi méretekben gondolkodott, igazán elhithetjük: az emberiség – s benne a minden rendű és rangú kisebbségek – sokasodó gondjainak a megoldása érdekében globális és helyi szinten egyaránt cselekedni kell. Lehetőleg egy időben. Mivel a felülről elrendelt „világmegváltás” csak diktatúrával valósítható meg, az emberhez méltó életmód megteremtésének lehetőségét az alulról felfelé kiépülő civil társadalommodell érvényesítésében látta; az egyén, a család, az egymásból és egymásba épülő kisebb és nagyobb közösségek, valamint az állam(ok) viszonyrendszerének megnyugtató rendezésében; hogy sem az egyének, sem a közösségek ne legyenek, ne lehessenek kiszolgáltatottjai a mindenkori államhatalom/államhatalmak kényekedvének.

Ma is megszívlelendő felismerése: bizonyos dolgok csak az egyénre, mások meg kizárólag a közösségekre tartoznak; ismét mások a nemzetekre, az államokra, magára az emberiségre. Ha mindenik megtenné a maga helyén és a maga idejében azt, ami kizárólag tőle függ – egyből áttekinthetőbbé válnának az emberi(ségi) viszonylatok. Olyan helyi viszonyokat és globális viszonyrendszereket kell kialakítani – üzeni *A rög alatt*ban 21. századi olvasóinak –, amelyeket ő maga is befolyásolni képes.

Testamentumában úgy rendelkezett, hogy holta után is közhasznú lehessen. Szigorúan meghagyta, hogy minden írói járandósága *A rög alatt*ban olvasható víziójának, az *Isten völgye* fejezetben leírtaknak a megvalósítására fordíttassék. Ennek kapcsán fogalmazta meg Lászlóffy Aladár: „Legyen eszünk, ha már volt!”

2. Annak a magatartásnak az alapján, amit számunkra megtestesített, Erdély fényesen ragyogó szellemei közt Balázs Ferencnek ott a helye a Benedek Eleké, a Kós Károlyé mellett. Ha pedig a még távolabbi időben keressük a párhuzamot, akkor azt kell mondanunk, amit a népi írók mozgalmának tetőzése idején Darvas József is pontosan érzékelt: szellemi felmenői között ott találjuk az Apáczai Csere Jánosokat, a Dávid Ferenceket.

A mai olvasót persze az érdeklő elsősorban: mi az, amiben – mutatis mutandis – rajtuk túlmutat? Jövőt fürkésző tekintetünk számára mit sugallhat?

Szerencsésebb irodalmakban mások abban az életkorban lépnek nyilvánosság elé, akkor kezdik pályájukat, amikor ő – túlhajszott életritmusban – a sajátját rég befejezte. Szándékosan fogalmaztam ekképpen. Mert hát kímélhette volna-e magát tájainkon az a népe sorsáért lobogó írástudó, aki indulásakor nemcsak egy szerveződő írói nemzedéknek, nemcsak egy frontáttörésre készülődő irodalmi irányzatnak, hanem magának a születőben levő romániai magyar irodalomnak adott programot?! Hát a világmegváltás útjáról felkészült társadalomkutatóként és -szervezőként hazaérkező, modern életszemléletet sugárzó gondolkodó, akinek nem ötven, hanem mindössze öt esztendő állt a rendelkezésére, hogy kisebbségi

körülmények közepette az önszervező társadalom modelljét megteremtse?! Felépésének, irodalomteremtő heroizmusának minden bizonnyal kedvezett, hogy indulása egybeesett a trianoni traumából lassan ocsúdó nemzetrészt kényszerű önszermelésével, az új erdélyi életkezdés útkeresésével, a kisebbségi modus vivendi kialakításával. Társadalomreformer gondolatai számára viszont – amelyeket nem véletlenül a gazdasági világválság mélypontján, a kisebbségi létviszonyok első évtizedének végén próbált törekeny testtel, jóformán segítő kezek nélkül gyakorlatba ültetni, amikor a korábbi illúziók jórészt szertefoszlottak – alighanem a nyolcvanas évek második felétől kedvezőbb az idő, mely a reformgondolatok újabb kori reneszánszával jellemezhető.

Sokak számára meglepőnek tűnhet: íme, egy erdélyi író ember, akit nem ennek vagy annak a művének a maradandósága foglalkoztatott elsősorban, hanem emberformáló és társadalom-átalakító vállalkozásának jövőteremtő ereje. Holott nincs ebben semmi különös, ha már felismertük, hogy Balázs Ferenc az intenzíven megélt autentikus lét megszállottja volt, szavak és tettek azonosságának napjainkban ugyancsak ritkaságszámba menő embere, aki jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege. Márpedig ő nem kiemelkedni akart, nem tündökölni vágyott, hanem beépülni, használni. Lehetőleg azonnal. És ott, ahol élnie adatott.

Nem hőse kívánt lenni népének, hanem a maga korának alakítója, az ember cselekvési szabadságát szűkre szabó viszonyok közepette is az emberi teljességigény ébren tartója, tudatosítója. Hogy ez olykor áldozatot kíván, óhatatlanul áldozathozattal jár? Most látjuk igazán, hogy épp az emberi teljességigény és a kisebbségi létviszonyok drámája avatja őt felfedezésre váró, némethlászói hőssé. (Nem véletlen, hogy tragikus sorsa a fentebb már említett Vásárhelyi Gézátt ihlette drámáirásra...)

3. Balázs Ferenc alig múlt húszéves, amikor Kemény Jánossal társszerkesztésben, Jancsó Béla és Kacsó Sándor munkatársi közreműködésével fórumot teremtett nemzedékének. Bár az *Előre* című félhavi kolozsvári folyóiratnak mindössze kilenc száma jelent meg 1922 első felében, a legújabb kutatások e nemzedéki vállalkozástól számítják irodalmunk népi irányzatának jelentkezését, amelyet a következő évben a *Tizenegyek* antológiája tesz emlékezetessé. Ezek a fiatal írók olyan közös programot alakítanak ki Balázs Ferenc kezdeményezésére, amelyik a kisebbségi létkeretben fogalmazza újra az irodalom hivatását, s az új életkezdés belső (népi) erőtartálékaira irányítja a figyelmet. Az irányzat képviselői szembefordulnak a társadalmi haladást gátló maradisággal éppúgy, mint az irodalmi megújulást akadályozó konzervativizmussal; ugyanakkor a korabeli avantgárd törekvések és a népi világszemlélet égisze alatt létrejött értékek egyeztetése alapján kívánják megújítani az irodalmi műfajokat, kiaknázni, korszerű formanyelv részévé avatni a népi alkotószemlélet teremtő mozzanatait.

Bár már a kortársak egy része úgy érzékelt, hogy Balázs Ferenc az irodalomteremtés lázában a kelleténél jobban hangsúlyozta a partikularitás szerepét – attól a felismeréstől vezéreltetve, hogy a székely léleknek „a mélye ugyanaz, mint a mitológiákat teremtő görögöké és germánoké” –, figyelmünket ma nem kerülheti el, hogy a sajátosságoknak nem önmagukban, hanem az egyetemesség viszonylatában tulajdonított értékképző szerepet. Akárcsak az esszéíróként és kritikusként fellépő Jancsó Béla, aki az akkoriban jelentkező székely elbeszélők (Nyirő József, Tamási Áron, Kacsó Sándor) úttörésében látta bizonyítottnak a népi irányzat létjogosultságát. Úgy tűnik azonban, hogy könnyebb volt programot adni, mint a művészi alkotómunka gyakorlatában érvényt is szerezni annak. Nemcsak elszánás kérdése ugyanis, hogy az író bele tudja-e dobantani a világ szívébe az „Egyetemes Élet székely szavát”, hanem mindenekelőtt a tehetség és a művészi önfegyelemé. Vagyis: ahhoz, hogy ez az irodalom „a mi talajunkból messze nézővé nőtt virág” lehessen – Balázs Ferenc metaforája szerint –, önmagában nem volt elegendő a küldetéstudat, a székely író-fiakban duzzadó „hatalmas életakarat”.

A *Tizenegyek* tizenegyedik évfordulóján kiderül – szépen ír róla Jancsó Béla –, hogy akik közülük figyelemreméltót végeztek, azok időközben jórészt az irodalom-, művelődés-, ifjúság-és társadalomszervezés, valamint az újságírás és a népnevelés ügyének kötelezték el magukat elsődlegesen. Egyedül Tamási Áron vált kimondottan szépíróvá. Igaz, az antológiában szereplők közül senki sem folytatott olyan erőteljes – gyakorta kudarcokkal is szembenéző – művészi küzdelmet azért, hogy a maga pályáján maximálisan kiaknázhassa a népi irányzatban rejlő értékképző lehetőségeket. Romantikus kezdetektől, a székely mitológia-teremtés bűvöletétől vezetett írói útja – a regionalizmus meghaladása révén, hosszas letisztulási folyamat eredményeként – az össznépi-nemzeti-egyetemes szintézis felé.

4. És Balázs Ferenc? Úgy tűnik, hogy nemzedék- és irodalomszervező tevékenysége csupán előiskola volt számára későbbi társadalomreformeri munkájához. Világkörüli útja során ugyanis teljesen átértékelte az irodalomról vallott felfogását. „Olvasmányain, személyes tapasztalatain keresztül – állapítja meg László Dezső⁹ – nemcsak a magyar vagy az európai modern gondolatokat ismer-te meg, hanem meglátta a világ minden népének igazi modern szellemét. Ebből pedig nem következett semmiféle modernkedés vagy hóbort. Minden modern gondolatot egyetlen gyűjtőlencsébe tudott összefogni, és ez a lencse nem volt más, mint itteni életérdekünk öntudatos szolgálata.”

Erdély földjén persze nem Balázs Ferenc volt az egyetlen, aki ennyire „benne élt” a saját korában. Nemzedék- és kortársai, szellemi feigyvertársai között vi-

9 Balázs Ferenc a *transzszilvanizmus szolgálatában*. Erdélyi Fiatalok, 1938/2.

szont akadtak jó néhányan, akik a világnézeti harcok kiéleződése és a kisebbségi élet antinómiáinak a kiütközése idején (1932–1933) nemzetközi mozgalmak ideológiai petárdáival és szolampatronjaival léptek porondra, végzetesen megosztva a mi „itteni életérdekünk öntudatos szolgálatára” szegődött erőket. Balázs Ferenc, akinek megszenvedett tapasztalata, benső élménye volt a létérdekeink felismerését segítő világtávlatú gondolkodás, haláláig kitartott amellett: gondolkodásunk és életünk akkor lesz egészségesen fejlett, ha nem igazodunk kívülről vagy felülről ránk erőszakolt sémákhoz; ellenkezőleg: erdélyi szemmel, az erdélyi hagyományok szellemében magunk döntjük el, hogy a világ gondolatáramából mire van szükségünk, mit hasznosíthatunk.

Egyébként öt esztendei világjárás után, ha akarna, Balázs Ferenc akkor sem kezdhetne „székely mitológiába”. Alig várja, hogy nyomdába adhassa rendhagyó útinaplóját¹⁰, és hozzáláthasson gazdasági, társadalmi és közművelődési tervei megvalósításához. Ekkorra már – miként az *Erdélyi Helikon* 1930-as ankétjából kitűnik – éles romantika-ellenesség jellemzi, s fejtegetéseiben a tényirodalom előretörésének szükségességét hangsúlyozza.

Vajon induláskori avantgárd tájékozódásának milyen szerepe van abban, hogy végül is a tényirodalomban ismeri fel az alkatának leginkább megfelelő művészi szemléletmódot? Vagy pedig a körülmények készítették arra, hogy ebbe az irányba tájékozódjék? Amint jeleztük: indulása idején elméleti érdeklődésével tűnik ki; később társadalomtudományi és filozófiai alapvetésű műveltségével szerez magának híveket és ellenfeleket; kora uralkodó és a későbbi (világ) fejleményeket meghatározó eszmevilágában éppoly biztonsággal tájékozódik, miként a többnemzetiségű Erdély sokrétű társadalmában. Ifjúkori olvasmányai és főként világhatárúli útja jóvoltából bensőséges kapcsolatba kerül a két világháború közötti időszak haladó törekvéseinek számottevőbb képviselőivel. Természetes hát, hogy a minden jó hatást befogadó társadalomszervező mindent a gyakorlatban próbálna ki, ami népe gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedését szolgálhatja – még ha kezdetben csupán egyetlen falu nyújt is színteret számára a társadalmi érvényű cselekvésre.

Filozófia és tudomány határterületén, létevények, dokumentumok és férfias, kemény líra ötvözésével írja meg mészkiői éveinek tanulságát – *A rög alatt*-ot (Torda, 1936). Vége egy könyv – adta hírül nyomban László Dezső az *Erdélyi Fiatalok*ban –, amelyik nem az elsodort, hanem a megépülő faluról szól. Ez a könyv – tette hozzá – küldetést tölt be, és sorsot formál. És valóban egyik küldetése mindjárt az volt, hogy a fiatal erdélyi magyar falukutatók ezzel köszöntötték munkássága negyedszázados évfordulóján Dimitrie Gustit, a szociológia európai hírű bukaresti professzorát. Aki viszont nyomban helyet ad folyóiratában, a *So-*

¹⁰ *Bejárom a kerek világot*. Kolozsvár, 1929.

*ciologie românească*ban *A rög alatt* méltatásának. Egy sorban a magyarországi falukutatók legviszhangosabb – társadalmi és nemzeti felelősséget ébresztő – műveiről szóló írásokkal.

Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók kapcsolatának egyoldalú előtérbe állítása jó ideig nem tette lehetővé annak a tudatosítását, hogy Balázs Ferenc eredeti módon, Dimitrie Gustitól függetlenül jött rá az integrális falufejlesztésnek arra a rendszerére – és ezt Jancsó Béla már 1937-ben kifejtette –, amit a bukaresti szociológiai iskola dolgozott ki tudományos módszerességgel. Az *Erdélyi Fiatalok* falukutatói Balázs Ferenc koncepciója szerint látnak munkához 1930-ban, és ezt követően építik ki kapcsolatukat a kelet-európai rokon mozgalmakkal.

5. Miként a *Kis társadalmak önellátása* című tanulmányában kifejtette, Balázs Ferenc annak a közösségi eszmének volt a híve, amelyet nem felülről „lefelé akarnak reánk kényszeríteni, hanem amelyet alulról fölfelé magunk építünk ki”.¹¹ Erőteljesen hangsúlyozta, hogy Erdélyben csak olyan termelési csoportosulásra lehet rávenni a kiszegződés, amelyben ki-ki megőrizheti biztonságérzetét. Éppen ezért a közbirtokossági hagyományok továbbfejlesztését tartotta célravezetőnek, és nem a föld tulajdonjogának a megszüntetését. A két világháború között ugyanis Erdélyben még sok helyen éltek a hajdani földközösségi forma maradványai. „A community hosszú évszázadokon át lehetett vagyonszövetség, a falu lakója pedig – írja Imreh István – »a községi föld társtulajdonosa is volt«. Maga a faluközösség azonban szintén lehetett társtulajdonos. A törzsi, nemzetségi szervezet formáiból kibontakozó és széki, tehát territoriális, szomszédsági keretekben újjárendeződő népesség nem minden területet osztott meg a falvak között. Maradt olyan is, amelyhez minden egyes település jogot formálhatott. A Moldvával szomszédos határrészek, az elpusztult települések megművelhető területei szintén több falu vagy az egész szék tulajdonává váltak.”¹²

Érthető a demokratikus hagyományokat kereső Balázs Ferenc öröme, amikor az osztásos földközösségi rendszer maradványát Aranyosszéken is fellelte. Mészköi kísérlete is azon az elven alapszik, hogy senki a mások kárára előnyhöz ne juthasson. A zöldségtermesztésre kiválóan alkalmas Kopta-kert ugyanis a közösségé volt, amelynek megvolt a maga külön szervezete és demokratikusan választott vezetősége. A nyilatkozat szétosztó közgyűlésen mindenki egy szavazattal jelen lehetett. Erről mondta Balázs Ferenc, hogy „egyetemes szempontból más fölfogás helytálló, igazságosnak nem fogadható el”.

Ennyiből is kiderülhetett, hogy demokratikus közösségi hagyományokon alapuló, alulról felfelé építkező társadalommodell megteremtésén fáradozott. Ma is meg szívlelendő tétele, hogy bizonyos dolgok csak az egyénre, mások meg

11 Erdélyi Fiatalok, 1932/2.

12 *Székegyek a múlt időkben*. Budapest, 1987. 121.

kizárólag a közösségre tartoznak. Az *Aranyosszéki tervekben* (1933) kifejtette: „Ami az egyén dolga, az maradjon az övé. Ami a közösségé, a közösségeknek különböző fokaié, az ismét ne csússzék át a különálló egyének hatáskörébe. Mert abból kétségtelenül baj származik, ha az egyén olyan jogokat követel, amelyek őt nem illetik; vagy pedig ha a közösség, az állam vagy akármely más közösségi csoport mélyebben belenyúl az emberek életébe, mint amennyire ahhoz joga volna.” Ma úgy mondanók: egyén, közösség és hatalom viszonyát mérlegelte. Az egyéni és közösségi szabadságjogok biztosítását csak a tökéletes demokrácia működtetésével látta megvalósíthatónak.

Bár sokan bírálták Balázs Ferencnek a kisebbségi autarchiáról vallott nézeteit, meg kell mondanunk, hogy a gazdasági világválság idején tönkrement erdélyi falvak lényegében a szövetkezeti mozgalom kiépítésének, az ésszerű termelést meghonosító gazdakörök működésének köszönhetően álltak talpra az újjászervezett Erdélyi Gazdasági Egyesület irányítása alatt a harmincas évek második felében. A kérdés tüzetesebb vizsgálata gazdaságtörténészek dolga (lenne), ám így is nyilvánvaló, hogy a mészköi kísérlet, az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet kiépítése, működése termékeny hatásúnak bizonyult Erdély-szerte (gondoljunk csak a *Székely bánja* vonatkozó részleteire, a válság után megerősödött „szigetek” bemutatására). És még nagyobb lehetett volna az eredmény, ha nem vágja el az erőteljesebb kibontakozás útját a második világháború. Épp ezért érthetetlen, hogy a háború utáni demokratikus újrakezdésben nem kaptak kellő súlyt Balázs Ferenc elgondolásai. Annak pedig máig ható következményei vannak, hogy amikor elkezdődött a mezőgazdasági nagyüzemek szervezése, az erdélyi földközösségi és szövetkezeti hagyományok teljes mellőzésével kényszerítették falvainkra a bukaresti elképzeléseket.

6. Balázs Ferenc világtávlatokat átfogó szelleme persze nem csak az erdélyi „közösséges” dolgaink újragondolásához sugall termékenyítő impulzusokat. Hiszen mindig úgy írt az erdélyi létkérdésekről, hogy közben az ún. világ bajokat sem tévesztette szem elől. A kormányozhatatlanná növesztett birodalmak, az ésszerűtlen iparosítás, az egészségtelenül felduzzasztott városok stb. mind-mind azt a képzetet keltik benne, hogy az ember már képtelen áttekinteni a világ mamutszövevényét, képtelen a fejlődést kedvező irányba befolyásolni. Olyan viszonyokat és viszonyrendszereket kell kialakítani – üzeni *A rög alatt*ban a 21. század eleji emberiségnek –, amelyeket befolyásolni képes.

IV

1. A temetésén (1937. május 24.) elhangzott beszédek közül a Tamási Áronét szokták leggyakrabban idézni. Teljes joggal. De érdemes felfigyelnünk a László Dezsőre is – és nem csak azért, mert erre az egyre mondta azt Balázs Fe-

renc dán származású amerikai felesége, Christine Frederiksen, hogy „gyönyörű”. Az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőjének szavai ma is figyelmet kelthetnek. Balázs Ferenc jelentőségét ugyanis abban látta, hogy „amilyen mértékben követelte a nemzeti művelődés népi erők által való megújulását, épp olyan erősen harcolt azért is, hogy egész kisebbségi életünk szervesen, alulról felfelé, népi tömegeinken épüljön fel”.

Minthogy a kisebbségi modus vivendi kialakítására vonatkozó elképzelései már addig is beépültek az *Erdélyi Fiatalok* ideológiájába, érthető, hogy a lap hasábjain ennek a gondolatnak a továbbfejlesztésével foglalkoztak a leginkább. Ami nyilvánvalóan összefügg a történelmi helyzet kihívásával is, amely megkövetelte az ellentétéktől szabdalt kisebbségi társadalom belső erőinek tervszerű együttműködését.

2. Jelképeket és szimbólumokat keresve, analóg helyzetből világít ma is felénk Balázs Ferenc tiszta szelleme.

Jelképes értelmű az is, hogy Christine, miután kislányukkal, Enikő-Solvejggel visszatért Amerikába, minden erejével Balázs Ferenc szellemében dolgozott tovább. „Nálunk délen – számolt be Mikó Imrének¹³ – a faji elnyomás volt szembeötlő, s én nemsokára foglalkozni kezdtem a néger kérdéssel egy közeli elszegényedett, elszigetelt kollégiumban és az Isten háta mögötti elhanyagolt néger iskolákban.” Bizonyára az sem véletlen, hogy Enikő diplomás környezetvédőként dolgozott élete során.

Christine Frederiksen huszonkét éves diáklány volt, amikor egy ifjúsági összejövetelen megismerkedett Balázs Ferencel. Férje halálakor harmincnégy éves, fáradt asszony. „Kettőtörtem az életedet” – írta neki halálos ágyán lelkiismeret-furdalások közepette Balázs Ferenc. Christine azonban ezt nem így látta. „A legnagyobb, legérdekesebb, legokosabb és leglelkesebb emberek egyike volt, akit valaha is ismertem. [...] Azt hiszem, nagyobb boldogságban és nagyobb boldogtalanságban volt részünk, mint az emberek legtöbbszörének. Vele voltam munkájában és ideáljaiban, de nem tudtam megmenteni a túlfeszített tevékenységtől...” Mindezt abból a leveleskönyvből tudjuk, amelyet 2002-ben „*Csillaghoz kötöttük szekerünk*” címmel vehettünk kézbe Kolozsvárt – Vallasek Júlia és a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából.

Nemcsak Balázs Ferenc, Christine is megírta közös életükre visszatekinthető könyvét, hogy Enikő-Solvejg jobban megismerhesse „Feri apukát”. Az angol nyelvű kötet természetesen a Torda melletti Mészkö alabástrombányájáról kapta címét: *The Alabaster Village*. A kilencvenes évek derekán sikerkönyvvé vált az észak-amerikai unitáriusok közösségeiben. *Mészkö* címmel eddig két kiadásban

13 Vö. *Föld körüli szerelem*. Utunk, 1976/43.

látott napvilágot (2002-ben és 2005-ben, a Cerberus Könyvkiadónál) a Kolozsvárról elszármazott Kászoni József budapesti unitárius lelkész fordításában. Tőle tudom, hogy Bostonban elkészült a kétnyelvű kiadás is, több ezer példányban látott napvilágot. 2007 júniusában volt a bemutatója a Portlandben (Oregon állam) tartott univerzalista összejövetelen.

„Az erdélyi falu jövőjében a világ sorsát vélte felismerni” – ezzel magyarázta Cristine Frederiksen, hogy Balázs Ferenc messze megelőzte korát.

Műhely

PASKUCZ-SZATHMÁRY VIOLA

TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉGÜNK TÁRGYI EMLÉKEINEK MEGŐRZÉSE ÉS VÉDELME

„Az építészeti örökség a gazdag és sokszínű kulturális örökség pótolhatatlan megjelenési formája, múltunk felbecsülhetetlen értékű tanúja, minden ember közös kincse”. Az Európa Tanácsnak ez a megállapítása igaz bárhol, bármikor a világban, de – úgy érezzük – a mi vidékünkön, szűkebb hazánkban, Erdélyben az építészeti örökségre vonatkozóan többszörösen is az.

Manapság tudatosan s mind elterjedtebb körben használjuk a *műemlék* kifejezés helyett az *örökség* szót: *nemzeti örökség, világörökség, épített örökség*.

Mi is az örökség? A kert Kolozsvár határában, amely a szüleimtől rám maradt, az én örökségem, a kis templom, amelyet a falu egykori közössége épített, az illető falu vagy egyházközség öröksége, Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobra, a Főtér egy egész nemzet öröksége, és vannak olyan alkotások – épületek, épületegyüttesek, természeti kincsek –, amelyek az egész emberiség számára fontosak, üzenethordozók ezek a világörökségek.

Tulajdonképpen minden rendre az örökség részévé válik, ennek ellenére még mindig nagyon különbözik népcsoportok, országok szervezetek felfogása az autenticitás fogalmáról. Kínában például a másolat is éppen olyan értékes, mint az eredeti, vagy Lhasszában azok a templomok is autentikus „örökségnek” tekintendők, amelyeket huszonöt évenként vallási megfontolásból lerombolnak és újjáépítenek.

Ha épületekről beszélünk, tudatában kell lennünk, hogy azok nemcsak kőből, fából, téglából vagy betonból állnak, hanem anyagon túli dimenzióik is vannak. Legfontosabb a szellem, amely létrehozta a műalkotást, az építészet pedig anyagi értékhordozó.

Az építészeti örökség üzenetet közvetít, amely nem állhat meg valamilyen időhatárnál. Általában *elvnek* kellene felfogni, hogy ami megmaradt és értékes, azt maradéktalanul megőrizzük. A személyi tartalmat ennek tükrében kell jelezni. A valódi műemlék igazi dokumentuma saját magának.

Az építészeti örökség megtartása a mindenkori közösségek anyagi és szellemi erejének függvényében többféleképpen lehetséges:

– a *folyamatos karbantartás* a legegyszerűbb és egyben a leghatékonyabb lehetőség; a karbantartott építészeti örökség „magától” átmentődik, *állagmegóvással* a pillanatnyi állapotot konzerváljuk, hogy legalább az épület további romlását megakadályozzuk,

– a *restaurálás* egy hajdanvolt (történetileg hiteles) állapotot állít vissza. Ha lehetséges, ez az ideális változat, hiszen az eredeti állapotában felújított épület igazi kulturális örökség. A restaurálás – ugyancsak ideális esetben – hagyományos anyagokkal és technológiákkal történik, amelyeket még ismerünk és amelyeket tanítani, továbbadni lehet. (A fentiek vonatkoznak az egyes épületrészekre, berendezési tárgyakra: falfestmény, szószerk, szószerkorona, úrasztala, bútorzat, mennyezet, harang, harangláb, a templomban vagy környezetében található sírkövek stb.)

Itt persze feltevődik a kérdés: szabad-e kiegészíteni a műemléket?

– a *rehabilitálás* az építészeti örökséget a mai kor igényeihez alakítja, úgy, hogy műemléki értékei ne károsodjanak. Ez feltételezi, hogy a régi épület külső megjelenési formája történeti marad összességében, részleteiben, anyagában és technikájában egyaránt. Fontos, hogy a történeti homlokzat semmiféle módosítást ne szenvedjen. A belső komfort azonban a mai ember alapvető igénye, szellemében, anyagában egyaránt (fűtés, világítás, hangosító berendezés stb.). A hiteles műemlék-felújításnak itt sem szabad történeti értékeket rombolnia.

– a *rekonstrukció*, a műemlék újjáépítése csak különleges esetekben indokolt, hiszen lehetetlen a romba dőlt vagy teljesen eltűnt épületet korhűen és hitelesen felépíteni. Általában csak egyes épületelemeket szoktak újjáépíteni (torony, várfal, bástya), inkább jelzésszerűen, hogy utaljanak arra, ami egykor létezett.

Itt feltétlenül meg kell említenünk egy „rendhagyó” rekonstrukciót. Drezda szimbóluma, a Mária-templom (Frauenkirche) 1722-ben épült, 45×45 m, kupolája 62 m magas, a templom legnagyobb magassága 93 m. Méreteiről fogalmunk lehet abból, hogy amikor Wagner zenei rendezvényeinek adott helyet, egyszerre 1200 énekes és 100 hangszeres zenész vett részt a produkcióban a hallgatóság előtt. A csodálatosan szép templomot 1945. február 13–14-én bombázták le, a bombák felgyújtották a belsejét, a homokkő-anyag egyszerűen felhőlyagzott, és a templom február 15-én összeomlott. Sokáig állt romokban a háború mementójaként. Később felvetődött annak a gondolata, hogy eredeti formájában építik újjá. A Velencei Charta szerint megengedhető és igazolt az újjáépítés, ha megfelelő dokumentumok léteznek, és van (eredeti) anyag, amit be lehet építeni. A teljes problémakört a Stiftung Frauenkirche Dresden vállalta fel, 1992-ben kezdődött a romeltakarítás. A templomot 2005-ben szentelték fel újra, eredeti szépségében.

A két dátum között hatalmas emberi – szellemi és fizikai – munka és mérhetetlen anyagi ráfordítás áll.

– Műemlék-épület *lebontása* csak határesetben fogadható el, a még nem műemlék, régi épületeket is beleértve. Gondoljunk mindig arra, milyen veszélyeket rejt a kulturális örökség megsemmisítése!

Az építészeti örökség fenntartása áldozatos tevékenységet igényel. Az évszázadok, de különösen a 20. század két világháborúja és az azok után következő politikai változások sok kárt tettek az egyházi és világi építészetben is.

Közép-Kelet-Európában a tudatos műemlékvédelem alig 160 éves múltra tekinthet vissza. A „gazdag békeidőre”, a 19. század második felére – az első világháborúig – inkább az átépítés volt a jellemző, a 20. század második felében kezdődik a hiteles restaurálás, és Romániában meg is szakadt a hatvanas évek közepén. Ezután gyakorlatilag csak állagmegóvás folyt, sokszor szakszerűtlenül (indokolatlanul, sőt rossz helyre épített támfalak, megpántolt templomtornyok, cementes vakolatok a vízfelszivárgás kiküszöbölésére, sőt bitumenes falszigetelések, helytelenül levezetett csatornázás stb.). Az állami műemlék-tevékenységet 1977-ben gyakorlatilag felszámolták. A hivatalos propagandagépezet nemcsak tagadott bármilyen műemlékvédelmi szemléletet, de mindent megtett, hogy az emberek tudatából az építészeti örökséget-felfogást gyökeresen kiirtsa. Sajnos, ez jobban sikerült, mint ahogy gondoltuk volna.

1990 óta az európai mércével mérhető műemlékvédelem nehezen talál magára. A szakszerűen végzett építészeti beavatkozás bonyolult – és nagyon költséges – folyamat. Rengeteg papírmunka előzi meg, és aki minden törvényes és műszakilag is indokolt előírást be akar tartani, több ellenséget szerez, mint barátot. És nem is látványos, hiszen a sok pénzért *egyelőre* csak egy aktacsomó születik, esetleg kimeríti a meglévő pénzalapot, az épület állapota pedig közben tovább romlik.

Mégis ki kell alakítanunk azt a rendszabályt, amely egyezik a hivatalos előírásokkal, és oda kell hatnunk, hogy ezeket mindenki tiszteletben tartsa, saját, jól felfogott közös érdekünkben:

– A javítás, felújítás alapja a *tervezési program*, amelyet a tulajdonos állapít meg.

– Bármilyen beavatkozás csak *kutató-tervező tevékenység* alapján indulhat, amely megállapítja a károsodás okait, és javaslatot tesz a szükséges beavatkozásra vonatkozóan, megállapítva a munkálatok fontosságát sorrendjét.

– A beavatkozás csak *hivatalos* – hatósági és műemlékes – *engedély* alapján kezdődhet meg.

Fontos tudni, hogy műemléképületnél tervezői vagy kivitelezői munkát csak hivatalos műemlékes engedéllyel rendelkező tervező vagy kivitelező cég vagy magánszemély végezhet. A tervezésre, illetve kivitelezésre kiírt versenytárgyalásnál ezt feltétlenül figyelembe kell venni.

Természetesen ismerni kell a vonatkozó hazai rendszabályokat. Ezeket a 2001. augusztus 18-án elfogadott *422. sz. törvény* határozza meg.

Manapság sokat beszélünk az „integrált” műemlékvédelemről és a műemlékek „immateriális dimenzióiról”, vagyis arról, hogy a műemléknek „lelke van”, és minden műemléket integráltan, az azt körülvevő környezettel, használóival egységesen kell figyelembe venni. Egyházi építészeti örökségünket nem kell „belemagyaráznunk” ezekbe a kategóriákba. Templomaink *élő* műemlékek: egy közösség istentisztelet céljára építette azokat, utódaik, a mai nemzedék szintén istentiszteletet tart bennük. Egészen más tehát a helyzetük, mint a szintén műemlék várromoknak, elhagyott kastélyoknak, arborétumoknak, ipari műemlékeknek. Az a tény, hogy az egyházban, egyházközségben a templomoknak lényeges szerepük van, meghatározza azt a kötelességet és módot is, amely megóvásukat célozza.

Az egyházak a történelmi idők folyamán nemcsak megrendelői voltak épületeiknek, de igényességükkel, kiváló ízlésükkel ezek alakulását is figyelemmel kísérték. Természetes tehát, hogy épületeik – főleg templomaik – mindig is a leg-rangosabb építőművészeti alkotások közé tartoztak.

Az erdélyi magyar egyházi építészeti örökség szinte egy évezredes. Teremtője, tulajdonosa az erdélyi magyarság, mai használóinak ennek a tulajdonosnak kell számot adniuk a rájuk bízott közkinccs állapotáról.

Az Unitárius Egyház gazdagnak tarthatja magát az építészeti örökség tekintetében: a hat egyházkör egyházközségeinek összesen *51 műemléktemploma* van (ezeken kívül a hivatalos műemlékjegyzékben több világi épület is szerepel: az Unitárius Kollégium, a régi kollégium, a püspöki ház, a Kossuth Lajos utcai „tanári lakások”, Székelykeresztúron a régi gimnázium). A *székelyderzsi templomerőd* az UNESCO bizottságának 1999-ben, a marokkói Marrakeshben tartott ülésének határozata alapján hivatalosa része a *Világörökségnek*.

Ezek után vegyük számba, hogyan lehet mindezt gyakorlatilag megvalósítani, a szabályokat, előírásokat betartani, az anyagi alapokat előteremteni.

Először is fontos, hogy a tulajdonos pontosan számba vegye épített örökségét, megismerje azok állapotát, megállapítsa az esetleg szükséges beavatkozásokat és azok fontossági sorrendjét. Így tudatosan lehet előre tervezni, a munkálatokat szakszerűen előkészíteni, a létező és megszerzhető pénzalapokat a legfontosabb teendőkre irányítani.

Meg kell ismerni azokat a lehetőségeket, amelyek segítségével – pályázatok alapján – anyagi támogatást lehet szerezni a műemlékvédelmi munkálatokra.

A *hazai támogatási lehetőségeket* az 1430/2003. sz. kormányhatározat szabályozza. Ez pontosítja azokat a feltételeket, amelyek mellett a Művelődési és Kultuszminisztérium, illetőleg a helyi közigazgatási szervek hozzájárulhatnak a műemlékek védelmére szánt kiadásokhoz (megjelent a *Hivatalos Közlöny* 903/2003. december 18-i számában). A határozat egy pontozási rendszert állít fel, az elfogadott pontszám alapján lehet pályázni a szükséges pénzalapokra. (Meg kell említenünk, hogy műemlékvédelmi célra eddig a kilyéni, a bölöni és legutóbb a nyárádszentlászlói unitárius templom felújítása kapott román állami támogatást. Ezen kívül a román kormány, illetve a vallásügyi államtitkárság *segélyként* több templom felújításához járult hozzá bizonyos pénzüsszegekkel, ezekben az esetekben viszont nem csak műemlékekre vonatkozott a támogatás).

A *magyar állam* felismerve a kutatási kiadásokra szükséges kiadások problémáit, újabban ismét meghirdeti a Szülőföld Alap Kulturális és Egyházi Kuratóriuma kiírásában a *Műemlékek restaurálását megelőző kutatások* pályázatát. A tulajdonosok pályázhatnak, viszont a kutatási munkákat csak műemlékes tervezők végezhetik. (Itt jól bevált gyakorlat, hogy a kutatás keretében a tervező elkészíti az engedélyeztetési dokumentációt, illetve ha kisebb restaurálási szakmunkáról van szó, a teljes restaurálást elvégzi). Ezen kívül írásbeli előterjesztés alapján *kivitelezési támogatást* is biztosít olyan munkálatoknál, ahol ezekre minden előzetes feltétel biztosítva van.

Fontos tudni, hogy minden pályázati támogatás általában *résztámogatást* jelent. Ezért a tulajdonosoknak előzőleg feltétlenül elemezniük kell a saját erre fordítható pénzalapjaikat: hozzájárulás pénzzel, közmunkával, építőanyaggal (faanyag a visszakapott erdőkből), helyi önkormányzati támogatás, magánszemélyek, vállalkozók, „mecenások” hozzájárulása.

A nagyobb munkálatoknál nagyon fontos a kivitelezés folyamán az állandó szakértői ellenőrzés. A hivatalosan alkalmazott ellenmérnök fizetése biztosan megtérül, mert így nem történhetnek műszaki vagy elszámolási visszaélések.

Nagyon hasznos és fontos a műemlékvédő civil szervezetekkel (Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság) és a műemlék-restauráló szakemberekkel való közreműködés. Kovászna megyében például a KSJMT sok segítséget nyújtott az árkosi, a nagyajtai, a kilyéni, a bölöni templom restaurálási munkálataihoz.

Amint erről fentebb már szóltunk, a műemlékvédelem, a műemlékek védelme, megóvása, helyreállítása sok áldozatot követel, közös erőfeszítéseinknek mégis arra kell irányulniuk, hogy minden kor számára képesek legyünk megőrizni történelmi jelenlétünk mindenkori kifejezés-formáinak sokszínű dokumentumait, minden műemlékünket.

Szeretnénk segítséget nyújtani minden, az unitárius műemlékek iránt elkötelezett ember számára azzal, hogy alább közzétesszük a *Műemlékek Országos*

Hivatalának műemlék-jegyzékéből az unitárius érdekű épített örökség listáját. Nyomatékosan felhívjuk a figyelmet arra, hogy az alábbi táblázat a Műemlékek Országos Hivatalának *saját adatait* tartalmazza, minden javítás és kommentár nélkül – csupán magyarra fordítva és egyházkörönként betűrendbe szedve. A műemlékek kódja és a műemlék-listában használt sorszám segíthet az MOH-nál való hivatkozáskor. Ugyanakkor – így, listába szedve – szemléletes „olvasmány” lehet ez a felsorolás épített örökségünk gazdagságára vonatkozólag. A *Keresztény Magvető* olvasóitól jó néven veszünk és előre is megköszönünk minden további – igazolható, dokumentálható – kiegészítő adatot az unitárius műemlékekkel kapcsolatban.

MŰVELŐDÉSI ÉS KULTUSZMINISZTERIUM

Műemlékek Országos Hivatala

Az unitárius egyházi műemlékek jegyzéke 2004

Kolozs-tordai egyházkör

Település / (cím)	Község	A műemlék kódja	A megnevezése	Származási év/ század	Hivatkozási sorszám
ALSÓFELSŐ-SZENTMIHÁLY		CJ-II-m-B-07712 477	Unitárius templom	XVIII.	1219
ALSÓJÁRA Szabadság u. 394.		CJ-II-m-B-07683	Unitárius templom	XIII–XV.; átépítve: XVIII.	1184
BÁGYON	Várfalva	CJ-II-m-B-07521 37	Unitárius templom	XVII.	997
KIDE	Borsaújfalva	CJ-II-m-B-07561 39	Unitárius templom	1902	1048
KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 9.		CJ-II-m-B-07250	„Brassai liceum”	XIX.	709
KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 10. és Bolyai Janos u. 10.		CJ-II-m-B-07252	Unitárius tanári lakások	XVIII–XIX.	711
KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 12.		CJ-II-m-B-07253	Lakóház	XVIII–XIX.	712
KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 14.		CJ-II-m-B-07254	Az unitárius püspök lakása	XV–XIX.	713

KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 16–18.		CJ-II-m-B-07255	Unitárius parókia	XVIII.	714
KOLOZSVÁR 21 Decembrie 1989 út 9.		CJ-II-m-B-07251	Unitárius templom	XVIII.	710
KÖVEND	Várfalva	CJ-II-m-B-07736 66	Unitárius templom	XV–XVIII.	1247
MAGYAR SZOVÁT		CJ-II-m-B-07771	Unitárius templom	XIV–XV.	1284
MÉSZKŐ	Alsófelső- szentmihály	CJ-II-m-B-07558 180	Unitárius templom	XVIII–XIX.	1043
SZIND		CJ-II-a-B-07752 202	Unitárius templom	XV.	1265
VÁRFALVA		CJ-II-m-B-07715 40	Unitárius templom	XVII–XVIII.	1222
VERESPATAK		AB-II-s-B-00270	A helység történelmi központja, Vásártér	XVIII–XX.	458
VERESPATAK		AB-II-m-B-00296 390	Lakóház	1700, 1872, 1899	483
VERESPATAK		AB-II-m-B-00297 391	Lakóház	1700, 1899, 1933	484

Marosi egyházkör

Település / (cím)	Község	A műemlék kódja	A műemlék megnevezése	Származási év/század	Hivatkozási sor-szám
CSOKFALVA – HÁRMASFALU	Makfalva	MS-II-m-A-16053 517	Unitárius templom	1798	948
ISZLÓ	Székelyhó- dos	MS-II-m-A-15706 153	Unitárius templom	XVII.	581
MAROSVÁSÁR- HELY Bolyai u. 13.		MS-II-m-B-15484	Bolyai u. 13. Az épület föld- szintjén iro- dák, üzlet- helyiségek, az emeleten unitárius templom	1929	283
NYÁRÁDSZENT- LÁSZLÓ	Nyárádgál- falva	MS-II-m-A-15676	Unitárius templom	XIV–XV.	540
NYÁRÁDSZENT- MÁRTON	Csíkfalva	MS-II-m-A-15726 58	Unitárius templom	XIII–XVII.	605

NYOMÁT	Nyárádgál-falva	MS-II-m-A-15715	Unitárius templom	XIV–XVIII.	590
RAVA	Gyulakuta	MS-II-m-A-15779 166	Unitárius templom	XVIII.; torony: 1723; átalakítások: XIX.	673
SZENTGERICE	Backamadaras	MS-II-m-A-15675	Unitárius templom	XV–XVIII.	539
SZÉKELYKÁL	Nagyernye	MS-II-m-A-15619 197	Unitárius templom	1726; torony: 1783	449

Küküllői egyházkör

Település / (cím)	Község	A műemlék kódja	A műemlék megnevezése	Származási év/század	Hivatkozási sor-szám
ÁDÁMOS		MS-II-m-A-15587	Unitárius templom	XVI.; torony: 1694; fa kapu: 1794	401
BETHLENSZENT-MIKLÓS	Szépmező	AB-II-m-A-00322	Unitárius templom	XV–XIX.	515
DÉSFALVA	Mikefalva	MS-II-m-A-15655 108	Unitárius templom	1834	512
DICSŐSZENT-MÁRTON Városháza tér 9.		MS-II-m-A-16042	Unitárius templom	XIII. vége – XVI.; XVIII–XIX.	937
KÜKÜLLŐ-SZÉPLAK Fő utca		MS-II-m-A-16035	Unitárius templom	1699	928
MAGYARSÁROS	Szászbogács	MS-II-m-A-15660	Az unitárius templom fa harangtornya	1699	517
MAGYARSZENT-BENEDEK	Magyarforró	AB-II-m-B-00318	Unitárius templom	XV–XVIII.	507

Székelykeresztúri egyházkör

Település / (cím)	Község/ anyaváros	A műemlék kódja	A műemlék megnevezése	Származási év/század	Hivatkozási sor-szám
ALSÓBOLDOG-FALVA	Újszékely	HR-II-m-B-12758	Unitárius templom	1791–1796	273
ÉNLAKA	Etéd	HR-II-a-A-12848 80	Unitárius templomegyüttes	XV–XIX.	410

ÉNLAKA	Etéd	HR-II-m-A-12848.01 80	Unitárius templom	XV–XIX.; to- rony: 1688	411
ÉNLAKA	Etéd	HR-II-m-A-12848.02 80	Várfal	1753	412
FIATFALVA	Székelyke- resztúr	HR-II-m-B-12820 59	Unitárius és református templom	1801–1803	369
KOROND		HR-II-m-B-12793	Unitárius templom	XVI–XVIII.	323
NAGYMEDESÉR	Siménfalva	HR-II-m-B-12873 44 -45	Unitárius templom	XV–XIX.	462
SIMÉNFALVA		HR-II-m-B-12982 246	Unitárius templom harangtoronyal	1808–1811; torony: 1818	623
SZENTÁBRAHÁM		HR-II-m-B-12750 46	Unitárius templom	XV.; 1803– 1811	262
SZÉKELYKERESZ- TÚR Orbán Balázs u. 16.		HR-II-m-B-12806	Unitárius Főgimná- zium	1876	342
TARCSAFALVA	Siménfalva	HR-II-m-B-12984 65	Az unitárius templom fa harangtor- nya	1734	625
TORDÁTFALVA	Siménfalva	HR-II-m-B-12996 58	Unitárius templom	1819–1823	641
ÚJSZÉKELY		HR-II-m-B-12975 16	Unitárius templom	1812–1816	616

Székelyudvarhelyi egyházkör

Település / (cím)	Község	A műemlék kódja	A mű- emlék meg- nevezése	Származási év/század	Hivat- kozási sor- szám
HOMORÓDALMÁS Fő u. 553.		HR-II-m-B-12874	Unitárius templom	1789–1793	463
HOMORÓDJÁNOS- FALVA	Kaca	BV-II-a-A-11723 50	Unitárius templome- gyüttes	XIV–XVI.	677
HOMORÓDJÁNOS- FALVA	Kaca	BV-II-m-A-11723.01 50	Unitárius templom	XIV.; 1522	678
HOMORÓDJÁNOS- FALVA	Kaca	BV-II-m-A-11723.02 50	Várfal	XVI.	679
HOMORÓDKARÁ- CSONYFALVA	Oklánd	HR-II-a-A-12797 49	Unitárius templome- gyüttes	XIII–XIX.	330

HOMORÓDKARÁ- CSONYFALVA	Oklánd	HR-II-m-A-12797.01 49	Unitárius templom	XIII–XIX.	331
HOMORÓDKARÁ- CSONYFALVA	Oklánd	HR-II-m-A-12797.02 49	Várfal	1821	332
HOMORÓDSZENT- MÁRTON		HR-II-a-B-12865 33	Unitárius templome- gyüttes	XV–XIX.	440
HOMORÓDSZENT- MÁRTON		HR-II-m-B-12865.01 33	Unitárius templom	1889	441
HOMORÓDSZENT- MÁRTON		HR-II-m-B-12865.02 33	A várfal romjai és kaputorony	XV.	442
HOMORÓDSZENT- PÉTER	Homo- ródszent- márton	HR-II-a-B-12923 81	Unitárius templome- gyüttes	XIV–XVIII.	536
HOMORÓDSZENT- PÉTER	Homo- ródszent- márton	HR-II-m-B-12923.01 81	Unitárius templom	XIV–XVIII.	537
HOMORÓDSZENT- PÉTER	Homo- ródszent- márton	HR-II-m-B-12923.02 81	Várfal-ma- radványok, harangton- ronnyal	1526 (to- rony); XVIII.	538
HOMORÓDÚJFALU	Oklánd	HR-II-a-B-12957 49	Unitárius templome- gyüttes	XVIII. vége – XIX. eleje	584
HOMORÓDÚJFALU	Oklánd	HR-II-m-B-12957.01 49	Unitárius templom	1798–1801	585
HOMORÓDÚJFALU	Oklánd	HR-II-m-B-12957.02 49	Várfal	1827	586
OKLÁND		HR-II-a-B-12884 58	Unitárius templome- gyüttes	XIII–XX.	485
OKLÁND		HR-II-m-B-12884.01 58	Unitárius templom	XIII–XX.	486
OKLÁND		HR-II-m-B-12884.02 58	Várfal ka- putoron- nyal	1654 (to- rony); 1750 (fal)	487
SZÉKELYDERZS Alszege 164.		HR-II-a-A-12813	Erődített unitárius templome- gyüttes	XV–XVIII.	356
SZÉKELYDERZS Alszege 164.		HR-II-m-A-12813.01	Unitárius templom	XV–XVIII.	357
SZÉKELYDERZS Alszege 164.		HR-II-m-A-12813.02	Alszege 164.	XV.	358

SZÉKELYUDVAR- HELY Bethlen Gábor u. 50.		HR-II-m-B-12895	Unitárius templom	1904	502
VÁROSFALVA	Homo- ródszent- márton	HR-II-m-B-12920 144 A	Unitárius templom	1783–1785	531

Háromszék-felsőfehéri egyházkör

Település / (cím)	Község/ anyaváros	A műemlék kódja	A műemlék megnevezése	Származási év/század	Hivat- kozási sor- szám
ÁRKOS		CV-II-a-A-13127 208	Erődített uni- tárius temp- lomegyüttes	XVI–XIX.	186
ÁRKOS		CV-II-m-A-13127.01 208	Unitárius templom	1568; átala- kítva: 1830– 1844	187
ÁRKOS		CV-II-m-A-13127.02 208	Várfal	1639–1640	188
BÖLÖN		CV-II-a-A-13140 609	Unitárius templome- gyüttes	XVI–XIX.	210
BÖLÖN		CV-II-m-A-13140.01 609	Unitárius templom	1893–1895	211
BÖLÖN		CV-II-m-A-13140.02 609	Várfal	XVI–XVII.	212
FELSŐRÁKOS	Barót	CVII-a-B-13257 162	Unitárius templome- gyüttes	XVIII.	410
FELSŐRÁKOS	Barót	CV-II-m-B-13257.01 162	Unitárius templom	XVIII.	411
FELSŐRÁKOS	Barót	CV-II-m-B-13257.02 162	Várfal ha- rangtoronnyal	XVIII.	412
KÁLNOK	Sepsikőrös- patak	CV-II-m-A-13158.01	Unitárius templom	XVIII.	240
KILYÉN	Sepsiszent- györgy	CV-II-m-A-13193	Unitárius templom	XIII.; átala- kítva: 1497, 1799; torony: 1820	289
KÖKÖS		CV-II-a-B-13187	Falusi épü- letegyüttes az unitárius templom kör- nyékén	XVIII–XIX.	280
KÖKÖS		CV-II-a-A-13188 58	Unitárius templome- gyüttes	XIV–XIX.	281

KÖKÖS		CV-II-m-A-13188.01 58	Unitárius templom	XIV–XVI.; átalakítva: 1716	282
KÖKÖS		CV-II-m-A-13188.02 58	Várfal (maradványok), harangtoronnyal	1816	283
NAGYAJTA Templom u. 351.		CV-II-a-A-13117	Unitárius templomegyüttes	XIV–XIX.	167
NAGYAJTA Templom u. 351.		CV-II-m-A-13117.01	Unitárius templom	XIV.; átalakítva: XV–XVI., XIX.	168
NAGYAJTA Templom u. 351.		CV-II-m-A-13117.02	Várfal	XVI–XVII.	169
SEPSISZENT-KIRÁLY	Illyefalva	CV-II-a-A-13263	Unitárius templomegyüttes	XV–XVIII.	420
SEPSISZENT-KIRÁLY	Illyefalva	CV-II-m-A-13263.01	Unitárius templom	XV.; átalakítva: XVIII.	421
SEPSISZENT-KIRÁLY	Illyefalva	CV-II-m-A-13263.02	Várfal harangtoronnyal	XV.; átalakítva: XVIII.	422

BEREI ISTVÁN

A NAGYOBBIK FIÚ (LK 15,25–32)

A tékozló fiú példázata, talán a legismertebb jézusi példázat.

Egy örökösödési kérdéssel kezdődik. Egy apának a kisebbik fia kikéri a birtokból az őt megillető részt (a kisebbik fiú esetében ez a vagyon egyharmada). A példázatból nem tűnik ki, hogy ez a cselekedet a fiúi viszony felmondást jelentené.

A fiú kilátástalannak tartja helyzetét hazájában, ez a palesztinai viszonyok ismeretében érthető. Ezért idegenben próbál szerencsét. Önállósulásával lényegében nem tépte szét az apa–fiúi viszonyt, a testvér–testvéri viszonyt, amikor viszont a kikért részt nem egzisztenciája megalapozására, hanem ennek „megsemmisítésére” fordította, föltétlenül megtette ezt a lépést.

A példázat ezután a fiú elesettségét jellemzi.

Nagyon szépen eleveníti meg az apai ház emlékét, ahová béresnek akar hazamenni, mivel tudja azt, hogy jogait ott elvesztette. Gondosan fogalmazza meg bűnvalló szavait is, amelyekkel vissza akar kérezkedni az elhagyott házba. „És útra kelve el is ment az apjához”

Az apa meg sem várja fia hazaérkezését, tekintélyéhez sem tartja méltatlannak, hogy elébe szaladjon, nem is engedi végigmondani önítélkező szavait, hanem a legbensőségesebb üdvözlés után a rendkívüli vendégnek kijáró tisztelet külső jeleivel illeti, fényes és gazdag ünnepélyt rendez erre az alkalomra.

A példázat második részében a nagyobbik fiú magatartásán keresztül az Atyához való viszonyulásnak egy másfajta módjáról olvasunk. Mindjárt arra találunk utalást, hogy a nagyobbik testvér másképpen sáfárkodott mindazokkal a javakkal, amiket a kisebb testvére eltékozolt.

Rövid tényszerű megállapításban közli velünk a bibliai szerző, hogy aközben is, amíg a tékozló fiú hazaérkezése megtörténik az idősebbik fiú a mezőn dolgozik – feltételezhetően keményen, kitartóan.

Ezzel a megjegyzéssel úgy állítja elénk Jézus a nagyobbik fiút, mint kötelességét teljesítő, dolgos gyermeket, aki teljesen ellentéte az öccsének, hiszen munkájával minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy Atyja iránti hűségét és ragaszkodását bizonyítani tudja, és munkájával gyarapítsa vagyonukat.

Testvére hazatérésekor azonban valami más is kiderül erről a fiúról, ami gyökeresen megváltoztatja az eddigi helyzetet, és az apjához való viszonyulását.

Egyfelől kiderül róla, hogy féltékeny visszaérkezett testvére, és nem tudja elviselni, mi több, igazságtalanságnak tartja testvérenek szívélyes fogadtatását. Másfelől nem érti, hogy lehet az, hogy az apa a tékozló fiát, aki előzőleg súlyos vétket követett el vele szemben, most ilyen tisztelettel és szeretettel fogadja.

Ha az emberi logika és igazságosság szemszögéből tekintünk erre a példázatra, akkor talán igazat adhatunk a nagyobbik fiúnak. A báty viszont éppen a lényegét nem érti meg: az apa feltétel nélküli szeretetét *mindkét* gyermeke iránt! Az apa tudja, nem tagadhatja meg tékozló fiától az újrakezdés lehetőségét.

A nagyobbik fiú egyelőre nem képes az apa szemével tekinteni testvére hazaérkezésére, sőt még az édesapja kérlelésére sem hajlandó a helyzettel kibékülni. Szuggesztív erővel megfogalmazott ellentét-párban élezi ki a közte és testvére magatartása közötti különbséget, hogy sérelmeinek jogosságát igazolni tudja apja előtt. „Látod, hány esztendeje szolgálok neked, és soha nem szegtem meg parancsodat, és te sohasem adtál nekem még egy kecskegidát sem, hogy mulathassak barátaimmal. Amikor pedig megjött ez a fiad, aki parázna nővel tékozolta el vagyonedat, levágatod neki a hízott borjút.”

Felháborodásának jogosságát akarja igazolni, mégis valami egészen mást árul el önmagáról. Szavaiból olyasvalamire derül fény, ami azt bizonyítja, hogy apja iránti érzelmei távolról sem tekinthetőek a szeretet önzetlen megnyilvánulásának. Magatartását sokkal inkább meghatározza a földhözragadt gondolkodásmód, és nem igazán az apja iránti szeretet és ragaszkodás tölti ki az életét.

A kisebbik fiú otthonról való elszakadásakor azt tapasztalhatjuk, hogy őt apjának csak a vagyona érdekelte és nem az apa személyesen – és lám, most a nagyobbik fiúról is elmondható és megállapítható ugyanez. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy, ha nem is fizikailag, de lelkiekben – akárcsak tékozló testvére – ő is távol került az apától. A vele folytatott párbeszédéből tulajdonképpen az derül ki, hogy a nagyobbik fiú, akárcsak „korábbi” öccse, elvben függetlenítette magát az apjuktól, és igazságérzete bizonyos fokig elvakult, kicsinyes.

Nem veszi észre, hogy azzal, hogy otthon maradt, csak kötelességét teljesítette, különösebb erényeként ez nem tudható be. Hogy az atyai háznál dolgozhat, az számára *lehetőség*, hálát érdemlő helyzet, nem is beszélve arról, hogy neki nem is feladata saját munkájának értékelése, mert azt egyedül apja ítélheti meg – amíg nincs vagyongosztás köztük is.

Az apa elosztatja nagyobbik fia kételyeit, hisz félreérthetetlenül kimondja: csak őt tekinti egész vagyona urának. Az apa viszont annak az életnek örvend, amely a kisebbik fiú hazaérkezésével a maga életének újból része lehet.

Arról, hogy végül is bemegy-e a báty az örömlakomára, a történet nem árul el semmit. Jézus ezzel is jelezni kívánja a hallgatóságának, hogy választaniuk kell: elfogadják-e a testvért testvérnek.

A választás kötelessége mindenki számára egyetemesen érvényes, és ha a testvéri szeretet lesz a kiindulópontja válaszaink megfogalmazásának, akkor félre tudjuk-e tenni embertársainkkal szembeni vélt vagy valós sérelmeinket és igent tudunk-e mondani az Isten békét és megbocsátást sürgető szavára.

Szószerk – Úrasztala – Szerartások

KOPPÁNDI BOTOND

TÉRJEN VISSZA A LÉLEK!

„Azután háromszor ráborult a gyermekekre, és így kiáltott az Úrhoz: »Istenem, Uram! Térjen vissza a lélek ebbe a gyermekekbe!« Az Úr meghallgatta Illés szavát, a lélek pedig visszavért a gyermekekbe, és az föléledt. Ekkor Illés fogta a gyermeket, levitte a felső szobából a házba, odaadta az anyjának, és ezt mondta Illés: »Nézd, él a fiad!« Az asszony így felelt Illésnek: »Most már tudom, hogy te Isten embere vagy, és hogy igaz a te szádban az Úr igéje!«”
(1Kir 17,21–24)

Kedves Testvéreim!

A „hely szellemétől” átitatva nagy tisztelettel és nagyrabecsüléssel fordulok a lupényi egyházközség híveihez¹, akik vállalták ez évi köri közgyűlésünkön a szervezés és vendéglátás feladatát! Lelket melengető és komoly önvizsgálatra késztető az a hozzáállás, amellyel egy maréknyi unitárius, itt, a végeken, mindennapos harcát vívja az elmúlással – úgy, hogy nem a statisztikára figyel, nem a népességcsökkenés miatt jajveszékel, hanem templomot vásárol és szépít, papilakot perel és javít, és közben állandóan lélekkel tölti meg a vallásos hétköznapokat is.

Éppen az ő pozitív példájukból kiindulva, szeretnék a mai köri közgyűlésen tükröt tartani magunk elé, hogy önvizsgálat és helyzetelemzés után, megnézzük: hogyan tudnánk – Isten segítségével – új életet lehelni egyházunkba, egyházközsegeinkbe.

Szándékomban Illés történetének egyik szép epizódja segít, az a rész, amely a sareptai özvegyasszony házában történeteket írja le. Már túl vagyunk azon a csodás eseményen, hogy az Úr áldása következtében a lisztesfazék nem ürül ki, és az

---

¹ Az itt közölt egyházi beszéd a Kolozs-tordai egyházköri közgyűlésen hangzott el Lupényban, 2008. július 12-én.

olajoskorsó nem fogy ki; ebben a részben, az özvegyasszony gyermeke megbetegedik, olyan súlyosan, hogy már nem is lélegzik. Ekkor az asszony rosszállóan Illéshez fordul: „mi bajod velem, hogy megölnöd a fiamat?” Illés nem szól semmit, fölviszi a gyermeket a felső szobába, az ágyra fekteti, háromszor ráborul, majd így kiált az Úrhoz: „Istenem, Uram! Térjen vissza a lélek ebbe a gyermekbe!”

Kedves Testvéreim, olvasatomban a történetbeli gyermek a mi „kedves gyermekeinket”: egyházközségeinket, illetve Egyházunkat jelképezi (s e rendszerben a sareptai özvegy a mi Erdély-országunk, amely világra ringatta vallásunkat). Illések mi vagyunk: lelkészek és világiak, akik ma azért gyűltünk össze, hogy a köri közgyűlésünkön „ráboruljunk” a „drága gyermekekre”, hogy nézzük meg: van-e benne lélek? A mi feladatunk az, hogy tegyünk úgy, mint Illés, aki azt nézi meg – az eredeti szöveg szerint –, hogy maradt-e gyermekben *nesémáh*, azaz életerő, „életlehelet”.

Ma meg kell néznünk, hogy egyházunkban van-e élet, van-e elegendő életerő, és ha nincs, akkor így kiáltunk az Úrhoz: Istenem, Uram! Térjen vissza a lélek ebbe az Egyházba!

Tudom, most sokan vitatkoznátok velem, és azt mondanátok, hogy ez túlzás, nincs itt semmi baj, ez egy természetes folyamat, ennek így kell lennie stb. Szívesen meghallgatom érveiteket, de most engedjétek meg, hogy kimondjam: drága gyermekeinkben, kicsiny egyházközségeinkben és Egyházunkban is egyre kevesebb a *nesémáh*, az életerő! Statisztikai adatokat sorakoztathatnék most fel, demográfiai előrejelzésekről beszélhetnék, érvelhetnék a templomlátogatási százalékokkal, azzal, hogy ezeket „írunk le” egyik napról a másikra stb. – de nem teszem! Inkább arra kérlek: gondoljatok vissza az elmúlt 18 esztendőre, emlékezzetek: milyen volt?

– 1989, az 1990-es évek első, hosszabb szakasza: A Nagy Újjászületés időszaka... Tömegek zarándokoltak a templomba, izzott a szószék, szárnyalt a lélek, templomok épültek, papilakok szépültek – sok volt a közmunka, egy húron pendültünk, „egységben volt az erő”...

– az 1990-es évek vége, az ezredforduló tájéka: „profikká” váltunk. Pályázni kellett, cégekkel dolgoztattunk, „infrastruktúra” kellett: szkener, fénymásoló, bőrlüles iroda – de már halványult a lelkesedés, és megkopott szavaink mozgósító ereje...

– a jelenkor: a templomlátogatás 10%-os, vagy annál is kevesebb, a nagy egyházközségekbe nem pályáznak lelkészek, lasszóval kell jó gondnokot és presbitereket fogni, a magyarság kettészakadva, „politikailag korrektül” kell beszélünk, megkezdődtek a választások, és ezzel együtt a hatalmi harcok...

Hol van hát a lélek, Barátaim? Hol van a profétikus hajlam? Hol van a hivatás tüze, a második mérőöld és az önzetlen szolgálat?

Ki mondja, hogy minden rendben, ki mondja, hogy él és virul az Egyház?

Engem e nem túl kedvező kép mégis arra készítet, hogy Illéssel így kiáltssak: Istenem, Uram! Térjen vissza a lélek ebbe a gyermekbe, térjen vissza a lélek ebbe az egyházba!

Két út áll előttünk: 1. Beletörődünk az előrejelzésekbe – adatik még néhány évtized, tegyük széppé az elmúlást, „kevesen vagyunk, de minőségiek”, „elmúltak az aztékok is, lesz, ami lesz!” (Márai), 2. Olyan emberekké leszünk, akiknek szavai, gondolkodásmódja, életvitele, tettei és cselekedetei vonzóak a nagyvilág számára, és így, egyre többen fognak hozzánk csatlakozni!

S most kimondom a bűvös szót: *misszió!* – Évtizedek óta ódzkodunk e szótól! Még mi is úgy tanultuk, hogy „az unitárius egyház nem folytat missziót!” No, ha nem, akkor szép csendesen kihalunk, mint a valamikori *tyrannosaurus rex!*

Mi a misszió? Nem erőszakos hittérítés, nem betanult duma, nem agymosás! *A misszió – életforma.* A misszió azt jelenti, hogy vallásosságom, erkölcsöségem, tartásom, gerinceségem, szavaim és tetteim hirdetik azt, hogy unitárius vagyok, és ez más embereket arra készítet, hogy ők is unitáriusok legyenek!

a mi világszemléletünk vonzó a kereső emberek számára! Tetszik nekik, hogy benne élünk a mában, vallásosságunk cselekedeteinkben nyilvánul meg, és bort nem azért iszunk, hogy utána vizet prédikáljunk! Tetszik a nyíltságunk, sokan érzik úgy, hogy az értelem, a lelkiismeret és a szabad akarat hangsúlyozásával korszerűen gondolkodunk, sokan látják, hogy magyar alapítású vallásunk nemzetünk megmaradásában is szerepet játszhatna!

Olyan emberekké kell tehát lennünk, akiknek unitáriussága – létforma!

Kedves Testvéreim, Barátaim, Lelkész-testvérek, Gondnokok, Presbiterek! A rossz hírem az, hogy ez a nehéz munka velünk és rajtunk kezdődik! A kereső emberek azt az egyházat keresik, amelyben „jó fej” a pap, gerinces a gondnok, és igazat mond a pénztáros! Az az egyház lesz számukra vonzó, ahol nem ittas a harangozó, szépen játszik a kántor, és a presbiterek családotól jönnek templomba!

Ha egyszer valaki azért lesz valaki unitáriussá, mert látja, hogy van hited és lelked, van tudásod és tartásod, akkor elmondhatod magadról: megérdemlem az elöljárói tisztséget!

Azt kell elérnünk, amit az amerikaiak így neveznek: *mission through your being*, azaz *lényed általi misszió!* Ez az az állapot, amikor egész lényedből az sugárzik, hogy te unitárius vagy, és ez megnyilvánul minden szavadban és cselekedetben!

Karácsony Sándor ezt így fogalmazta meg: „Az tehát, hogy igazán pap-e valaki, arról ismerszik meg, elhitte-e neki egy másik ember az evangéliumot, a jó hírt. [...] De azt meg, hogy a másik ember igazán elhitte a pap vallomását, megint csak egy dolog mutathatja meg: ha a másik ember is pappá vált, és úgy tudott egy harmadik embernek vallani, hogy vallomása folytán az a harmadik ember is hatékony, tehát egy negyediket pappá tevő pappá változott.” (a *pap* szót itt behelyettesíthetjük a *gondnok*kal, *presbiter*rel vagy *unitáriussal* is!)

Kedves Testvéreim! Ma és holnap az a feladatunk, hogy a modern idők Illéseiként egyházunk fölé hajolva megnézzük: van-e benne lélek, életképes-e? Tudatosítanunk kell, hogy egyházközseinkben – és így az Egyházban is – akkor lesz élet, ha bennünk, választott vezetőkben és híveinkben van életképesség és van elegendő lélek!

A bibliai történet úgy végződik, hogy a sareptai özvegy azt mondja Illésnek: „Most már tudom, hogy te Isten embere vagy, és hogy igaz a te szádban az Úr igéje!”

Legyünk hát olyan emberek, akiknek egész életén és munkáján látszik, hogy „Isten emberei”, és akiknek igaz a szájában az Istentől való szó. Ez lesz unitáriuságunk fokmérője, ez lesz megmaradásunk biztosítója!

Éljünk, szóljunk és cselekedjünk úgy, hogy munkánk nyomán visszatérjen végre egyházunkba a lélek! Ámen.

ID. NAGY ENDRE

NEM TUDJÁTOK...?¹

„Ti vagytok a föld sója. Ha pedig a só megízetlenül, mivel lehetne ízét visszaadni? Semmire sem való már, csak arra, hogy kidobják, és eltapossák az emberek.” (Mt 5,13–14)

„Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten Lelke bennetek lakik?” (1Kor 3,16)

Őszintén megvallom, amikor pár héttel ezelőtt a Kolozs-tordai Egyházkör esperesétől arra kaptam felkérést, hogy ezen a lelkeszi értekezleten szolgálatot végezzek, és ne biblíamagyarázatot tartsak, hanem prédikáljak, egy kicsit eltöprenghem: tehát nem a lelkeszek között megszokott száraz, szakmai megközelítés, ún. műhelymunka, hanem prédikáció; prédikáció, amely gyülekezetet feltételez. És ennél a gondolatnál született meg bennem a kérdés: miről prédikáljon a lelkesz a lelkesznek? Hiszen a lelkesz – ezt magunkról tudjuk – amikor hallgatóként van jelen egy istentiszteleten, nem annyira a lelki befogadásra hangolódik, inkább a szakmai kíváncsiság, érdeklődés jellemzi.

Most mégis engedjétek meg, kedves Lelkesztársaim, hogy ezt az istentiszteleti alkalmat úgy tekintsem, mint amelyen egy igazi gyülekezet van jelen. Erre egyrészt nekem van szükségem ahhoz, hogy gondolataimat ne csupán a szakmai, kritikai rám-figyelés tudata határozza meg. Másrészt pedig miért ne alkothatnánk mi, lelkeszek is időnként egy gyülekezetet? Annál is inkább, mivel ha híveinkről, valós gyülekezetünk tagjairól feltételezzük, hogy számukra az istentiszteleti alkalom, az imádkozás áhítata erőforrás és támasz az életküzdelmekben gyakran megingó, hitét veszített lélek számára, az evangélium üzenete pedig bátorítás, biztatás, örök-időszerű erkölcsi útmutatás, amely segít kijutni a bizonytalanságból, meglátni és megtalálni az élet célját és értelmét, akkor ez a mi esetünkben – lelkeszek esetében – még fokozottabb mértékben így kell(ene) hogy legyen. Megvallom: hála Istennek magam is többször éltem át azt az élményt, hogy egy prédikáció, egy szószéki szolgálat lélekben magával ragadott és teljesen megfeledkeztem a „szakmaiságról”, arról, hogy magam is prédikáló lelkesz vagyok.

Ezeknek a gondolatoknak és tapasztalatoknak a talaján állva olvastam fel a Máté evangéliumából, valamint az első Korinthusi levélből az elhangzott bibliai

¹ Elhangzott a Kolozs-tordai és a Küküllői Egyházkörök II. évnegyedi közös lelkeszi értekezletén, Komjászegyen 2008. május 5-én.

verseket. Ezeknek a verseknek közös vonása az, hogy mind a három tömör, ös-szevont hasonlat, ún. metafora formájában van megfogalmazva. Beszédem folytatásában azonban most mégsem ezeknek a metaforáknak az értelmezése a fő cé-lom. Nem azt akarom kifejtetni, magyarázni, hogy mi a só, illetve mi a világosság, a fény, melyek a tulajdonságaik és szerepük az anyagi, természeti világban, és az hogyan értelmezhető az ember lelki, erkölcsi életére, világára; vagy hogy miben áll a kőből, téglából épített templom szerepe, rendeltetése és az ember belső vilá-gának, a lélek templomának hasonlósága.

Ehelyett most elsősorban arra a motivációra figyelek, amelytől indítatva Jé-zus illetve Pál apostol megfogalmazták az elhangzott metaforákat, és amelyekben egy közös cél is felfedezhető.

Ez az a része az evangéliumnak, amely az ember figyelmét a körülötte levő dolgokról, a külvilágról önmaga felé akarja fordítani, irányítani. Jézus tanításá-ban ez a szándék több alkalommal is nyilvánvalóvá válik, amikor egy-egy kije-lentése, figyelmeztetése által az embert önmagával állítja szemtől szembe.

A meggondolatlanul, könnyen ítélkezőknek mondja: „Miért nézed a szálkát atyádfia szemében, a magad szemében pedig miért nem veszed észre még a ge-rendát sem? Vagy hogyan mondhatod akkor atyádfiának: Hadd vegyem ki sze-medből a szálkát! – mikor a magad szemében ott a gerenda.” (Mt 7,3–4)

Nagyszerű gyakorlati alkalmazása történik ennek az igazságnak, amikor a házasságtörésen ért asszonyt eléje vivő farizeusokhoz így szól: „Aki büntelen kö-zületek, az dobjon rá először követ.” (Jn 8,7)

Az Isten országa eljövételéről az ez iránt érdeklődőknek ezt mondja: „Azt sem mondják: »Íme, itt, vagy íme, ott van!« – Mert az Isten országa már közöt-tetek van.” (Lk 17,21)

(Megjegyzem: számomra itt kifejezőbb a Károli-féle fordítás szövege, amely szerint „...az Isten országa *ti bennetek* van”.)

A beszédem alapgondolatául választott bibliai versek mindenikében ezzel a kifejezéssel találkozunk: „Ti vagytok...” Világos tehát a cél, a szándék, amely az evangéliumok íróinak részéről megnyilvánul: megértetni az emberrel, világossá tenni előtte, *ki ő* tulajdonképpen, figyelmeztetni az Istentől kapott szerepére, ren-deltetésére.

A továbbiakban megpróbálok rávilágítani ennek a figyelmeztetésnek akkori és jelenlegi időszerűségére. Van egy fogalom, amely igazából az orvostudomány, közelebről az elmegyógyászat témakörébe tartozik, és amelynek a neve *identi-tászavar*, egy formája a különböző személyiségzavaroknak (tudományos elneve-zése *borderline*). Az ilyen pszichés betegségben szenvedő ember másnak képze-li magát, mint ami a valóságban. Ehhez tartozik az önazonosság gyakori megké-rdőjelezése, valamint az önértékelés válsága. Ez a tartós élmény idővel áthatja az egész személyiséget, énképet, és kialakul egy ebből fakadó sajátos viselkedésfor-ma. Ennek az állapotnak a kialakulására, tulajdonképpeni okára a tudomány mai

állása szerint sincs még világos magyarázat. Úgynevezett antidepresszáns gyógyszerekkel próbálják kezelni – sajnos mindeddig jelentősebb eredmények nélkül.

Ha azonban mélyebben elgondolkozunk, rájövünk arra, hogy ez a tünet nem kimondottan orvostudományi, vagy elmeegógyászati fogalom, hanem annál sokkal tágabb és általánosabb. Jelen van a társadalom és az egyes ember életében, erkölcsi világában egyaránt. Ezt ismerte fel Jézus, és ezért tartotta fontosnak, szükségesnek az ember figyelmét önmaga felé irányítani. Láta azt, hogy az emberek sok esetben nem tudják, nincsenek tisztában az Istentől kapott eredeti szerepükkel, rendeltetésükkel. Megpróbáltatások, szenvedés, veszteség, kísértés állapotában gyakran beáll hasonló állapot, amikor az ember azonosságtudata, önértékelése összezavarodik, válságba kerül. Meg vagyok győződve róla, hogy Jézus felülmúlhatatlan hatásának titka is ebben a felismerésben rejlik. A zsákutcába jutott, tehetetlenül vergődő emberrel ezt igyekezett megértetni: *Nem ez vagy valójában!* A lelki betegnek, vaknak, erőtlennek, a kétségbeesett embernek, a kapzsi, önző, ellenségeskedő, bosszúálló embernek, a bűnösnek egyaránt ezt tudta megmutatni: *Nem ez vagy te valójában!* Az aggodalmaskodókhöz az égi madarakra mutatva így szól: „*Nem vagytok-e ti sokkal értékesebbek náluk?*” (Mt 6,26b)

A tanítványok viselkedése nem egyszer árulkodik arról, hogy nincsenek teljesen tisztában igazi szerepükkel, tanítványi voltuk lényegével. Ilyen az elsőségért való versengés (Mk 9,33–34), vagy amikor a jutalom felől érdeklődnek azért az áldozatért, hogy elhagyták mindenüket és Jézus követői lettek (Mt 19,27).

Jézus szenvedéstörténetének időszakában pedig a tanítványok valóságos identitászavarba kerülnek, összeomlani látszik bennük minden, amiben addig hittek, ami addig célként állt előttük. Amikor a nagypéntek előtti éjszakán Péter háromszor megtagadja, tulajdonképpen addigi önmagát, identitását tagadja le. És ez az állapot jellemző a tanítványokra azután is, a nagypéntek, húsvét és pünkösd közötti egész időszakban. Bár a húsvéti események, az üresen talált sír felismertette velük, hogy Jézus győzött a halál felett, hogy őt nem lehetett megölni, elnémítani, ezen a felismerésen túl nem jutottak. Miközben boldogan adták hírül egymásnak, hogy ő él, továbbra is csendben maradtak, nem találtak önmagukra, nem jutottak el addig a kérdésig, kik is ők valójában, mi a kötelességük, feladatuk. Ezért fontos állomása a húsvét és pünkösd közötti időszaknak áldozócsütörtök. Amikor mi, unitáriusok ennek az ünnepnek lényegét a tanítványok *öntudatra ébredésében* határozzuk meg, ebben kifejezésre jut az a tény, hogy a nagypéntek óta tartó identitászavar akkor kezdett oszlani bennük. Akkor értették meg először világosan – akik addig hallgattak, félrehúzódtak, kerülték a nyilvánosságot – a nekik szóló figyelmeztetést: *Nem ezek vagytok ti valójában!* Jézus tanítványai vagytok, akiket a mester azzal a feladattal bízott meg, hogy hirdessétek az evangéliumot.

Ezt a felismerést követik aztán a pünkösd-i események, amikor Isten lelke által erőt és bátorságot nyernek, teljesen önmagukra találnak, eloszlik minden

kétségük és bizonytalanságuk, és bátran tesznek bizonyosságot Jézusról az ő tanítványaiként.

Kedves Testvéreim! Pünkösöd nagyhetében vagyunk, áldozócsütörtök után. Amikor ezt megállapítom, egyben hangsúlyozni kívánom annak az evangéliumi célnak az időszerűségét, szükségességét, amely figyelmünket önmagunkra irányítja, és a mai emberrel is változatlanul azt akarja megértetni: *ki ő*, és mi az Isten által meghatározott rendeltetése.

Fel kell ismernünk, meg kell látnunk, hogy a 21. század, a harmadik évezred modern embere milyen sokféle, sajátos identitászavarban szenved. Pál apostol valósággal nevével nevezi ezt az állapotot, amikor a korinthusi gyülekezet lélekben gyenge, egymásra irigykedő, viszálykodó tagjaihoz feddő hangon szól: „Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma vagytok...?” Igen, ez a baj ma is. A mai ember sem tudja sokszor, és az egyes emberen túl a közösségek, és a társadalom egészére is jellemző ez a tudatlanság.

Nézzük és lássuk meg, mennyi tehetetlenül vergődő, önmagával meghasonlott, zsákutcába jutott emberi élet van!

Az összeomlott idegzetű, depresszióknak nevezett lelki nyomorúságban szenvedő emberek ezrei számára pedig nem a többnyire kísérleti jelleggel adagolt antidepresszáns gyógyszer a megoldás, hanem az, hogy Jézushoz hasonlóan valaki megálljon mellettük, és így szóljon hozzájuk: Nem ezek vagytok ti valójában!

Meg kell állni a törtető, a hatalomra, gazdagságra éhes önző ember mellett és így szólni hozzá: Nem ez vagy te valójában!

Meg kell állni a gyűlöletet, bosszúvágyat, ellenséges indulatokat hordozó ember mellett, és hasonlóképpen azt mondani: Nem ez vagy te valójában!

És meg kell állni a fiatal mellett, aki a káros szenvedélyek rabjaként időnap előtt tönkreteszi életét és egészségét, aki legyint az alapvető erkölcsi értékekre, és szólni kell, fülébe kell kiáltani: Nem ez vagy te valójában, Isten nem erre teremtett, nem ezért adta neked az életet!

És látva, hogy milyen sokan vannak – népünk fiai és leányai között is – akikből kihál az azonosságtudat, a nemzeti, vallási hovatartozás érzése, szólni kell, figyelmeztetni: Nem ezek vagytok, nem ezért bíztak rátok drága ősi örökségeket!

Végezetül: az identitászavar veszélye minket, lelkészeket sem kerül el. Valahányszor megszületik bennünk a kétely, valahányszor kétségeink támadnak – márpedig időnként támadnak! –, feltesszük a kérdést: érdemes-e? Érdemes-e szolgálni, érdemes-e hirdetni az evangéliumot, inteni hűségre, helytállásra, érdemes-e vállalni a nehézségeket, lemondani a világ dicsőségéről? Érdemes-e hirdetni a jézusi szeretetet, szelídséget, jóságot, erkölcsi tisztaságot, amikor a világ, a társadalom az ellenkezőjét teszi? – E kérdések előtt ügyünk igazságában, azonosságtudatunkban erősítsen meg az evangéliumi üzenet: Ti vagytok a föld sója! Ti vagytok a világ világossága! Isten temploma vagytok és az Isten Lelke bennetek lakik.

Mécs László *Tavaszi zsoltár* című versének gondolataival zárom beszédemet:

„...Mert te volnál az Isten dicsősége:
– és te vagy az Isten golgotai gyalázata, Ember!
Te volnál az Isten gyönyörűsége:
– és te vagy az Isten hét fájdalma, Ember!
Te volnál az Isten atyai szelídsége:
– és te vagy az Isten hetedíziglieni haragja,
hiába állította fel a villámhárítót a Golgotán, Ember!
Te voltál a teremtés koronája:
és te vagy a teremtés csődje, Ember!”

„...tavaszodj végre akarata szerint, Ember,
és légy az Isten boldog békessége. Ámen.”

ORBÁN ERIKA

AZ EMBER SORSA: JELLEME

„Amikor odaért a táborhoz, és meglátta a borjút meg a táncot, haragra lobbant Mózes, ledobta kezéből a táblákat, és összetörte a hegy lábánál. Majd fogta a borjút, amelyet készítettek, elégette, porrá zúzta, vízbe szórta, és megitta azt Izrael fiaival.” (2Móz 32,19–20)

„Azután Jeruzsálembé értek. Bemenne a templomba, Jézus kezdte kiűzni azokat, akik árusítottak és vásároltak a templomban, felborította a pénzváltók asztalait, a galambárusok székeit, és nem engedte, hogy valaki edényt vigyen át a templomon. Azután így tanította őket: »Nincs-e megírva: Az én házam imádság háza lesz minden nép számára? Ti pedig rablók barlangjává tettétek.«” (Mk 11,15–17)

Kedves Testvéreim!

Ez az istentiszteleti óra – mint bármelyik másik – alkalom az elcsendesülésre, a belső nyugalom megtalálására. Bizonyára nyitottan éreztetek a templomba. Remélem, hogy így van, mert sok a Veletek megosztandó kérdésem és válaszom. Nem ígérem a kényelmes elnyújtózást, és a szavaimmal festett tájképekbe való belemerülést sem a mai istentiszteleten. Bár néha arra gondolok, az (is) lehet egyik célja a prédikációnak: *gyönyörködtetés* a teremtett világban. Hisz tapasztalataimból és a könyvekből azt tanulom, hogy Isten meglegelhető a természetben is. És milyen csodálatos rajtakapni a fát, amikor rügyet bont, vagy betelni a közelgő tavasz friss illatával!

Én ma egy másik csapáson indulok el: gondolkodtatni szeretnék az emberi természetről, a hit kérdéseiről, továbblendíteni tudásotokban. Kérdezek és – reményeim szerint – tanítalak is. És itt nem hallgathatom el meghatódottságot és – igen! – hálámat sem, hogy Ti, sokat megélt emberek, fiatalok és felnőttek, hallgattok, meghallgattok engem. Hiszen olyan gyakori a felületes, ítélkező kérdés: mit tudhat ez a fiatal nő?! Mi többet tudhat hitről, kudarcról, reményről, újrakezdekről, akaratról, bizakodásról és bizalomról, egyszóval az Életről, mint a Ti többségetek?! És talán igazatok is van: nem több a tudásom. De egészen bizonyos, hogy *más* a viszonyulásom ehhez a tudáshoz, és általában az élet dolgaihoz. Ebben különbözünk leginkább egymástól mindannyian. A *hogyanban*. Ahogyan világ és életünk jelenségeit látjuk és értelmezzük. És ez a látásmód határozza meg viszonyulásunkat, tetteinket is. Az életről való alapvető hitünk, felfogásunk hatá-

rozza meg viszonyulásunkat. A viszonyulás egy igen fontos összetevője életünknek, amely a nagy különbségek megtapasztalásához vezethet.

Naponta találkozunk különböző jelenségekkel az élet legkülönbözőbb területein. Vajon mi a közös a következő helyzetekben?

Nemrég szülőket hallottam arról beszélgetni, ki miért és melyik iskolába iratja elsős gyermekét. Kicsit odébb két nő arról beszélget, melyik a város legjobb „turkálója”. A tévében, rádióban, interneten, utcán ömlik és eláraszt a reklám. Politikusok tiltakozásra hívnak és gyertyát gyújtatnak. A tanár megbuktat pár diákot. Vallási csoportok és egészség-szolgáltató centrumok az utcasarkon kutatnak megtértek és eltévedtek után. Mózes kőtáblákat tör és Jézus templomot tisztogat. A diákok japánsztrájkot szerveznek. Mi a közös ezekben az eseményekben? Mi fűzi egybe őket?

Mindezekben az esetekben egy-egy személy vagy csoport mások magatartását próbálja kialakítani, fenntartani vagy megváltoztatni. Ez a legfőbb oka, amiért hasonló helyzetekbe bonyolódunk: hogy mások viselkedését és tetteit – vagy sajátunkat – *befolyásoljuk*. Akár kezdeményezői, akár célpontjai vagyunk az ilyen erőfeszítéseknek, mindannyian naponta részesei vagyunk az effél társas befolyásolásnak. Viszonyulásunk és viszonyulás-változásunk számos tényező együtt ható eredménye. És amiért én itt ma említem, annak oka, hogy hiszem: vallásos hitünk is befolyásolja viszonyulásunkat. Ez természetesen ama bizonyos klasszikus tyúk-tojás kérdés is lehetne, ha olyan kultúrában élnénk, amelyben az emberek életük során akár többször is változtatnák hitüket. Vagyis: a viszonyulás is befolyásolhatja hitünket, ha valóban azok vagyunk, akiknek tartjuk magunkat: *homo sapiens* – gondolkodó lények. Így, az idő előrehaladtával, ismereteink gazdagodásával a mi életünkben is annak kellene tükröződnie, hogy hit és viszonyulás, hit és a gondolatok-érzelmekek-cselekedetek együttese egyre harmonikusabban fonódik össze. Hogy „hit-azonos” életet élünk.

Unitáriusokként fennen hirdetjük az akarat szabadságát, az embert Isten munkatársának tekintjük, akinek a hite meg kell hogy mutakozzék cselekedetekben; Jézust Mesterünknek, példaképünknek valljuk, és egész hitünket – a túlvilág ismeretlen és bizonytalan volta helyett – erre az életre fókuszálva építjük föl. Ehhez a veretes hithez képest azt kell mondanom, *nem lelkesítő* az, amit nap mint nap látok, tapasztalok. Egy pár évvel ezelőtti felmérés szerint Erdélyben az unitáriusok lakta vidékeken, a Homród mentén, Udvarhelyszéken és Háromszéken sokkal magasabb volt az öngyilkosságok száma, mint máshol. Erre jogositana a szabad akarat?! Testünket a lélek templomának tartjuk, és Isten-munkatársi minőségünkben naponta több száz cigarettával, mértéktelen alkohollal, netán kábítószerral mérgezzük. És közben reméljük, hogy isteni képmásra teremttségünk mégiscsak fölötte áll a (bal)sorsnak, és az megkönyörül rajtunk. Mégsem alakul ki végzetes betegség, és valahogy túléljük a még hátralévő 40–50, esetleg 20–30 évet. Valami nagyon megbomlott, Testvéreim! Valami nagyon elromlott! És ekkor

még nem beszéltem a természeti környezet védelméről, a műanyag dobozt zacskóba, és a zacskót zacskóba csomagolásról. A fa-, a papír-, az energia-takarékoságról. És felénk egyelőre gazdasági okokból teszi, aki „nem pancsol” a vízzel. Pedig egyes előrejelzések szerint unokáink számára már luxus lesz az ivóvízben való fürdés. És mi – igaz ugyan, hogy elemiben megtanultuk a méhecske dongását: sok kicsi sokra megy; mégis azt gondoljuk – kényelemből vagy háritásból –, hogy a mi részünk semmiség a városokat befedő szmogfelhő-képző gyárhoz képest. És világhíres toleranciánk is csak az első zsidó vicc szóba kerüléséig vagy a kéregető cigányné kopogtatásáig terjed. Hogy „á, vannak kivételek”, és/vagy: „nem gondoljuk egészen komolyan”?! Nem! Addig, amíg vasárnap az unitárius templomba járok, mert van egy hitem, amely cselekedeteim nélkül nem üdvözít – vagy, ha nem is járok templomba, de vannak elveim, addig azokhoz hűnek kell maradnom viszonyulásom, gondolataim, érzelmeim, és tetteim révén is...

Nekünk, embereknek bármivel kapcsolatban lehetnek és vannak is *attitűd*-jeink. Így a vallásos hittel kapcsolatban is. A szociálpszichológusok úgy tartják, hogy a viszonyulásnak két funkciója van: *tárgyértékelő* (vagy ismeret-kifejező) és *társas-identitás* (vagy érték-kifejező) funkciója. Ezt érthetőbb nyelvre fordítva és példánkra alkalmazva úgy mondhatjuk: a vallásos hithez való viszonyulás kifejezője lehet, hogy minden nap imádkozunk vagy eljárunk templomba. Vagy vannak szép hittételeink. A korábban említettek. Ez az ismeret-funkció. Emellett a vallásos hithez való viszonyulásunknak lehet egy érték-kifejező szerepe is. És ez szól a tettekben, cselekedetekben megnyilvánuló viszonyulásról.

Az, hogy amikor Mózes lejött a hegyről, meglátta az aranyborjút és dühében összetörte a kőtáblákat, az a maga hitéhez való viszonyulásának határozott érték-kifejezője volt. Ott hozta a tízparancsolatot, az erkölcsi és társadalmi rendre vonatkozó törvényeket, amelyekben ő rendületlenül hitt, és amelyek azóta az egész nyugati világrend alapját képezik. És dühében mégis porrá zúzta. Nem azért, mert azokra már nem volt szükség, vagy mert valóban végleg el akarta vetni, hanem mert meg akarta változtatni a türelmetlen nép viszonyulását. Rendet akart, ezért radikális lépésre szánta el magát. Csak így tudott összhangban maradni hitével és érvényt szerezni annak.

Hasonlóképpen járt el Jézus is a jeruzsálemi templomban. Hite szerint az imádság háza nem lehet a rablók és kereskedők barlangja. Tettével fel akarta hívni az emberek figyelmét arra, hogy „nem lehet egyszerre két úrnak szolgálni, Istennek és mammonnak egyaránt”, és meg akarta változtatni viszonyulásukat. Hogy ez milyen hatással volt, és mennyiben sikerült, az kiderül a soron következő versből (19.): „Meghallották ezt a főpapok és az írástudók, és keresték a módját, hogyan vesszítsék el. Félték ugyanis tőle, mert tanítása magával ragadta az egész sokaságot.”

Magával ragadta tehát a sokaságot, kezdett egyfajta hatalma lenni, ezért a korabeli vezetők félték tőle. Nem mai bölcsesség, hogy a félelem nagy úr. Nem

hagyja közömbösen, langymelegen az emberi lelket. Félelmünkben általában polarizálódik viselkedésünk: vagy nagyon visszahúzódunk, vagy hangosak leszünk. Az előző példák hősei dühbe gurultak. Talán nem túlzok, ha azt mondom, kicsit félték is. Félték, hogy elveszíthetik azt, amiben a leginkább hittek. De félelmüket legyőzve, tettel, viselkedésbeli megnyilvánulással szereztek hitelt annak, amit képviseltek. Anglia egykori miniszterelnöke, Churchill azt mondta: „A viszonyulás kis dolog, amely nagy különbségre vezet. Vannak ellenségeid? Jó! Azt jelenti, hogy az életben egyszer kiálltál valamiért.”

Mi mit hiszünk? Milyen dolgokért, elvekért állunk ki nap, mint nap? És hogyan? Milyen a mi viszonyulásunk? Imádkozunk-e olykor-olykor a költővel: „Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek / Az emberiségért valamit! / Ne hamvadjon ki haszon nélkül e / Nemes láng, amely úgy hevít.” (Petőfi Sándor)

És valóban, hevít-e láng az emberiségért?! Vágytok-e arra, hogy kicsi, személyes életetekkel beépüljétek az emberiség és az Isten nagy, közös tervébe?

Mivel is kezdtem e beszédet? Lehet, nem több a tudásom, de minden bizonytalanságot más a viszonyulásom, ahogy mindenkié más, mert különböznek az összetevői. Az attitűdömnek része a tudás, amit a hitemről birtokolok, de annál több is. Van benne érzelem, amit ez a hit nyújt, kivált; és cselekedet, viselkedés, amit érvényesítéséért teszek.

Hogy mit tudok a hitemről? Most maradjunk annyiban, amit a káténk is tanít: milyennek ismerhetjük meg Istent teremtő és gondviselő munkája révén? Örökkévalónak, tökéletesnek, jónak, igaznak és irtalmasnak. Csupa pozitív tulajdonságok. Ezért az én Istenembe vetett hitem számomra megnyugvást nyújt. Biztonságérzetem és önbizalmam nő, félelmem összezsugorodik, és ez mozgásba lendít. Tudom, hogy csoda nem történik emberi beavatkozás nélkül. De hiszem, hogy *azzal* történhet. És a „beavatkozáshoz” az erőt hitem adja. Egy rabbinikus történet szerint amikor a zsidók készültek átkelni a Vörös-tengeren, az addig nem nyílt szét, amíg valaki bele nem ment közülük. És már a nyakáig ért a víz, szinte ellepte, amikor a csoda megtörtént. Volt bátorsága, hite úgy elindulni, hogy nem tudta, mi lesz a vége! Isten azt akarja látni, hogy mi is lépünk, és akkor – mint a szólás is tartja: segíts magadon, és Ő is – megsegít.

Olyan gyakran hallom: „mit tudjak csinálni, ezt mérte rám a sors, ezt kell elviselni!” És valóban, vannak ritka pillanatok az életben, amikor már végképp nincs mit tenni. Csak pusztán elviselője, szenvedője lehet az ember életének. De higgyétek el, Testvéreim, ezek kivételes pillanatok élet és halál mezsgyéjén. És a legtöbbször „helyzetben vagyunk”, amikor eldönthetjük, hogyan is viszonyulunk! Mert – ne feledjétek! – a viszonyulásnak három összetevője van: gondolatok, érzések, viselkedés. És *nagyon* sok múlik a mi viszonyulásunkon: hogy milyen gondolatoknak engedjük meg, hogy fészket rakjanak fejünkben, ezek milyen érzéseket szülnek, és miféle cselekvés mellett kötelezzük el magunkat! Mert végső soron *mi az ember sorsa?* Mit is ír a delphoi jósdá oldalán: ismerd meg

önmagad, mert ha megismered önmagad, megtudod sorsodat. Vagyis az ember sorsa: jelleme. Némileg átfórmálva: az ember sorsa – hite.

Nézzetek körül életetekben!

Valóban különbözünk mi, unitáriusok? Kitűnik életünkben a szerető és gondviselő Isten? S hát a szabad akaratunkba vetett hit? És a nagybetűs Ember meddig megy el Isten szőlőjében, az Ő munkatársaként? Akarunk másak lenni viszonyulásainkban? A világ és egymás iránti elkötelezettségünkben? Vagy csak siránkozásra futja, mert túl sok felelősséggel jár ez a másság? Esetleg maradjunk meg a fehér falak és zsoltárok hasonlóságánál?

Nézzetek körül életetekben!

Láttál már igazán szenvedni embert? Aki el akarta vetni életét, mert épp kilakoltatták? Aki elveszítette gyermekét, akit naponta ver alkoholista társa? Láttatok csellengő ifjút, gyógyíthatatlan beteget. Azt mondják, a krízis az élet „tartozéka”, hogy nem úszhatjuk meg nehézségek nélkül. Valami hasonlóról olvashatunk a János-evangéliumban is: „a világon nyomorúságok van” (Jn 16,33). Mégis, azt látjuk, hogy egyesek évekig, évtizedekig megvannak, elvannak ebben a nyomorúságban. Hogyan lehetséges ez?! Lehet, hogy nem is a válság az, ami a problémát okozza? Hanem az, ahogyan viszonyulunk mi hozzá? Amiképp benne vagyunk, ahogy megéljük azokat? Lehet, hogy a bajok, a nyomorúságok terhe is könnyíthető egy másfaja viszonyulással? Ha *a hithez hitelesség, több érzés és cselekedet is társul?*

Nézzetek körül életetekben!

Mérlegeljétek és döntsetek! Nem attól lesztek boldogabbak, amit a templomban hallotok, hanem amit Ti magatok megtesztek! És közben egy pillanatra se feledjétek: „Ellenségeinkkel is közösebb sors köt össze, mint azután majd bárkivel...” (Kaláka).

Isten segítsen sorsformáló, jellemfaragó életünkben! Ámen.

SZÁSZ FERENC

SZÓLNI ÉS/VAGY HALLGATNI...

*„Az én Uram, az Úr, megtanított engem, mint tanítványát beszélni, hogy tudjam szólni igéjét az elfáradtaknak.
Minden reggel fölébreszt engem, hogy hallgassam tanítványként. Az én uram, az Úr, megnyitotta fületem. Én pedig nem voltam engedetlen, nem hátráltam meg.” (Ézs 50,4–5)*

Hálás vagyok Istennek, hogy újra rábukkantam erre a két ézsaiási versre. A testi fogyatékkal élő szenvedők után olyan – immár inkább erkölcsi – fogyatékoságokra hívják fel a figyelmet, amelyek kapcsolódnak ugyan érzékszerveinkhez, de egyben emberiségünk magasabb fokára is utalnak.

A beszéd, a szólás és a hallgatás – erről legyen tehát szó ez alkalommal.

Köztudott, hogy Isten számára a teremtés eszköze, akarata kinyilvánításának módozata a szó: a „mondta Isten” hozta létre a világot és az embert. A Biblia második oldalán már azt olvashatjuk, hogy Isten így *szól* az első emberpárhoz: „szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet” (1Móz 1,28). Nem tudom, hogyan értette vagy értelmezte az első emberpár Isten megbízását, de rövid időn belül megtapasztalta, hogy Isten *kiáltani* is tud, ha akaratát át-hágják: „...az Úristen kiáltott az embernek, és ezt kérdezte: »Hol vagy?«” (1Móz 3,9). Az Isten és ember közötti párbeszéd ezzel kezdetét is veszi, és a mai napig tart. Az sem érdektelen, hogy ez – tudniillik a beszéd, a szó – a kapcsolattartás fő eszköze, nem pedig a látás, láthatás, sőt Mózes második könyvében azt olvashatjuk, hogy még Mózesnek, az Ószövetség kiemelkedő alakjának sem adatott meg Isten színe-látása: „Orcámat azonban nem láthatod [...], mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon.” (2Móz 3,20). Bár Jézus ígérte, hogy a tiszta szívűek megláthatják az Istent, valahogyan a „színről színre, orcáról orcára” való megismerés tudatunkban és hitünkben mai napig halálunk pillanatához kötődik.

A hallásra való felszólítás előzi meg a nagy parancsolatot mind az Ó-, mind az Újszövetségben, a „halld meg, Izráel” és „halljad, Izráel” (5Móz 6,4; Mk 12,29) után nyilvánítja ki Isten egyetlenségét, avagy egységét – ki hogyan érti –, és kéri, követeli a „lényeket” az embertől, azt hogy Vele együtt felebarátját is szeresse úgy, mint önmagát. A „sömá” megkülönböztetett hellyel és értékkel bír mind a judaizmusban, mind a kereszténységben még akkor is, ha a felebarát fogalma nem minden esetben azonos.

A próféták azáltal jutnak kivételes fontossághoz és szerephez, hogy őket Isten választja ki és hívja el akaratának közvetítésére, ők valósággal Isten „szó-

vivői, szócsövei”. Vajon milyen érzés tölthette be Mózes szívét, amikor így kezdette énekét: „Figyeljetek, ti egek, hadd szóljak, a föld is hallja meg számnak mondásait!” (5Móz 32,1). Valószínűleg tudatában volt személye fontosságának, és a megtisztelő isteni bizalomnak, a rá ruházott hatalomnak, amikor így szólalt meg, s valószínű, hogy Ézsaiás is ugyanígy érzett: „Jöjjetek ide, népek, halljátok, figyeljetek, nemzetek! Hallja meg a föld, és ami rajta él, a világ és minden szülötte!” (Ézs 34,1)

Sámuel az éjszaka csendességében szinte suttogja az Úr hívó szavát: „Szólj, mert hallja a te szolgád!” (1Sám 3,10), nekem mégis sokkal „prófétaibb” az, ahogyan Mikeás „hangoskodik”: „Halljátok meg, hegyek, az Úr perbeszédét, ti is, ősrégi alapjai a földnek!” (Mik 6,2), hiszen sohasem gondoltam arra, hogy Isten szava, hangja visszahathat, vissza-visszhangozhatik a történelmen át az ember előtti kezdetekig. Kiránduló emberként azt hittem, hogy a csúcok – a jövő – verik vissza a kiáltást, a völgyek pedig – a múlt – elnyelik.

A zsoltáros azért helyreigazít: Isten beszédének célzottja az ember, s a jelentkező egyetemesség-igény ellenére, elsősorban a kiválasztott nép: „Figyelj népem tanításomra, fordítsátok felém fületeket, amikor beszélek!” (78,1).

A beszédről már közhelyszámba megy, hogy a kommunikáció legfőbb eszköze a nyelv, a testbeszédtől, szembeszédtől elkezdve a tagolt szavakon át a szakmaiság legelvontabb szintjéig, hiszen a matematikának is van nyelve, a modern informatikának pedig több is. Sőt, már a természet is „beszél”, ahogy azt énekelni szoktuk 33-as számú énekünkben a nagy világról és a kis virágról, az erős viharról és kis gyöngye szélről, tengerről és patakról, sőt aki nem hallja a mennydörgést, a villámlásból az is tudhatja, hogy „Isten haragszik” valamiért.

Beszélni – és itt térünk el attól, hogy érzékszerveinket ösztönösen tanuljuk meg használni – meg kell tanulni, s ez a munka már sokkal nehezebb és hosszabb, mint a két lábunkra való felemelkedés és kiegyenesedés.

Sokáig azt hittem, a legegységesebb művészet a zene, hiszen a „szépet” bárkit megérti: Mozartot – a feljegyzések szerint – a primitívnek tartott bennszülöttek is első hallásra megkedvelték, azt is olvastam, hogy a tehének nagyobb tejjelzammal „honorálják” a klasszikusokat, mint a mai zenei műfajokat, most mégis azt tartom, hogy a költészet ha nem is magasabbrendű, de „emberibb” még a szférák zenéjénél is, ugyanis elvont fogalmakkal kommunikál úgy, ahogyan a mindennapi beszédben nem szoktunk, sőt a nyelv sajátos zeneiségét is felhasználja. Költészetben néha a csúcs még ma is a népdal, a zsoltárokat is énekelték, énekeljük s egy először hallott nyelvet is zeneisége alapján próbálunk meg beszélni valamelyik nyelvcsaládba.

Édes anyanyelvünkről hónapokon át prédikálhatnék. Ehelyett egyetlen – igaz, kettős – élményemet osztanám meg. Amikor a teológiai intézetbe kerültem, az egyik tanárom megrótt és figyelmeztetett, hogy minél előbb „felejsem el” a székely tájszólást, máskülönben nem sok babér terem számomra a szószéken. Sze-

rencsére egy másik tanárom gyorsan helyrebillentette a mérleget és önérzetemet, amikor arról beszélt, hogy a nyelvjárás nem szégyellnivaló, sőt érték: gazdagítja és színezi az irodalmi nyelvet. Amikor édesanyám kislányunkat is megtanította beszélni, már mély és bensőséges örömmel nyugtáztam, hogy néha ő is „őzik”, mint a székelymuzsnaiak, és szinte bánom, hogy mindkettőnkéről kezdenek lekopni, leválni ezek az „anyajegyek”. Legnagyobb félelemre nem az ember – esetünkben a magyar ember és nemzet – természetes elmúlása és fogyása ad okot, hanem az, hogy nyelvünk a maga árvaságában a kihalás sorsára juthat, és nagy költőink, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Ady, József Attila és a többiek csak „fordításban” maradnak meg. Kormos István költő sorai gyakran eszembe jutnak: „valaha magyarul éneklő nyelvemet / árva ükunokáim a kutyának se mondják...”

Abbahagyva a siránkozást inkább arról beszélnék, amit szintén költőtől, Páskándi Gézától tanultam, arról tudniillik, hogy anyanyelvünk mellett van, illetve léteznie kell „apanyelvnek” is, s ez az elvontabb, metafizikusabb nyelv lényegében a lété, Isten nyelve, talán az, amelyre Isten tanította Ézsaiást és társait, a prófétákat. Milyen meglepő volt számomra, hogy Ézsaiás nem eszköznek, pusztá szócsőnek érzi magát, hanem „tanítványnak”: számunkra ez a kifejezés elsősorban a jézusi evangélium meleg, bensőséges, barátságos szellemiségéhez kötődik, hiszen amíg a szolga nem tudja, mit vár el tőle az ura, csak parancsot teljesít, a tanítvány ismeri a mestere legbensőbb céljait és indítékait is, szabad akaratóból azonosul azokkal és vállalja a szolgálatot! Persze Jónást az Újszövetségben is megtaláljuk a „követlek téged” lelkendezéséből hamar felébredőkben, a gazdag ifjában és névtelen vagy nevesített társaiban.

Jézus, aki „egynek” vallotta magát az Atyával, az azonosulás legmagasabb fokára jutott el, végig megőrizve szerénységét.

Amikor egy asszony azon lelkendezik, milyen megtiszteltetés, „boldogság” lehetett Máriának Jézust megszülnie és fiának vallania, Jézus hamar visszavág: „De még boldogabbak azok, akik hallgatják az Isten beszédét és megtartják”. (Lk 11,28). Sőt ezt a tanítványi közösséget a maga lelki kötöttségében magasabbrendűnek tartja a pusztá vérségi köteléknél: „Az én anyám és az én testvéreim azok, akik Isten igéjét hallgatják és megtartják” – olvashatjuk szintén Lukácsnál (8,21). Jézus tanítómester és mégis ismét meglepő: valamilyen módon nem ő választja ki követőit, hanem maga az Atya: „Aki az Atyától hallott és tanult, az mind énhozzám jön” (Jn 6,45), vagy „...aki az igazságból való, az hallgat az én szavamra.” (Jn 18,37)

De ki az, aki az igazságból való? – kérdezhetjük, nem csak Pilátussal összhangban. Jézus maga két csoportra osztja hallgatóságát: „Aki az Istentől van, hallja az Isten beszédeit: ti azért nem halljátok, mert nem az Istentől valók vagytok” (Jn 8,47). Ez a „ti” ebben az esetben nem a farizeusokat vagy a főpapokat jelenti, hanem általánosságban a Jézus isteni küldetését kétségbe vonó zsidókat, akik büszkén hivatkoznak arra, hogy ők „Ábrahám fiai”. Jézus ezt *formálisan* el

is ismeri, de mivel ezek az emberek meg akarják őt ölni – amit Ábrahám nem tenne meg –, nem hogy Istentől való eredetüket vonja kétsége, de egyenesen „az ördög fiainak” nevezi őket (Jn 8,44). Ezek után nem kell csodálkoznunk azon, hogy Jézus arra a sorsra jutott, amelyre jutott.

Sokkal fontosabb azonban számunkra az, hogy Isten beszéde nemcsak Jézus számára volt élet és halál kérdése, hanem mindenki számára az. Aki megszívleli Jézus szavait, az hasonlatos a bölcs emberhez, aki kősziklára építi házát, aki pedig nem, az homokra épít és az első próbatételkor nemcsak anyagi javait veszíti el, de élete is veszélybe kerül – tanít Jézus a hegyi beszédben (Mt 7,24–27).

A tanítványság szempontjai sem elhanyagolhatóak: nem voltak azok Jézus korában sem, és ma sem azok. Aki Jézus nevében beszél, annak hitelesen kell képviselnie a jézusi szellemiséget is, hiszen „aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket elutasít, engem utasít el, és aki engem elutasít, az azt utasítja el, aki elküldött engem.” (Lk 10,16)

E végső, kemény megállapítás ítéletnek is felfogható: Isten szólt és szól hozzánk, ahogy emlékeznünk illik, prófétái által szólt, „hivatalosan is magyarul” református elődeinkhez, és szól hozzánk is, maiakhoz – és talán maradékainkhoz is. Ez az „isteni beszéd” pedig életet, történelmet és üdvösséges megmaradást jelent és ígér számunkra.

Egy olyan humanistát idézek, aki a mohácsi vész évében iratkozott be a krakkói egyetemre, aki Wittenbergben is megfordulta magát és 1541-ben, Buda elfoglalásának évében jelentette meg Sárpatokon az Újszövetség első magyar fordítását. Ő fedezte fel, hogy antik időmértékes formában is lehet magyar verset írni, és meg is tette ajánlasként a magyar Újszövetséghez. Bár idéznénk gyakrabban ezt a „testamentumot” is:

A magyar népnek

Próféták által szólt rígen néked az Isten,
 Az kit igért, vígre megadta fiát,
 Buzgó lélekvel szól most es néked ezáltal
 Kit hagyta, hogy hallgass, kit hagyta, hogy te kövess
 Néked azírt ez lón prófétád, doktoros ez lún,
 Mestered ez most es, melyet az isten ada,
 Ez próféta szavát hallgasd, mert tíged az Isten
 Elveszt, és nyomos itt nem lehet az te neved.
 Itt ez írásban szól mostann es néked ez által
 Hütre hiú mind, hogy senki ne mentse magát.
 Az ki zsióul és görögül, és vígre diákul
 Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul:
 Minden népnek az ű nyelvin, hogy minden az Isten

Törvinyinn iljen, minden imádja nevit.
 Itt vagyon az rejtek kincs, itt vagyon az kifolyó víz,
 Itt vagyon az tusomány, mely örök íletet ád.
 Lelki kenyír vagyon itt, melyben mikor íszel, örökké
 Ílsz, mely az mennyből szálla, halálra mene,
 Az ki teremt tited s megvált, örök íletet ess ád
 Ez szent által: nincs több bizodalmad azért.
 Ennek azért szolgálj mindenkor tiszta szüedvel,
 Ennek mindenkor tígy igaz áldozatot.
 Tígedet ez hozzá viszen és nem hágy, mikor így mond:
 Bódogok, eljövetek, vesszetek el, gonoszok”.

Az ószövetségi zsidó nép számára – mert Isten megkülönböztette és kiválasztotta – történelmének és jövőjének alapja és szervező elve, záloga Isten szavának meghallgatása vagy elutasítása lett, a hűség–hűtlenség kettőségekben.

A proféták azok, akik a történelmi sorscsapásokat elsőként magyarázták azaz, hogy az Isten szavára hallgatni kell.

De elmélkedjünk – mintegy az előbbieket folytatásaként – most már a hallgatásról is! Csak zárójelben jegyzem meg, hogy miután szívünk megszűnik dobogni, negyed óráig, húsz percig, biológiai halálunk beálltáig még hallunk: bizony nem mindegy, hogy mit viszünk magunkkal utolsó földi emlékfoszlányként a túlvilágra, ahol ismét hanggal, „trombitaszóval” fognak felébreszteni a szolgálatos angyali hírnökök. Míg eldöntjük, hogy „rendes” feltámadásra tartunk igényt vagy rendkívüli (Tamási Áron), maradjunk meg evilági témánknál!

Akár a zenénél, akár a tagolt beszédnél állnánk is meg egy pillanatra, el kell mondanunk, hogy mindkettő esetében egyaránt lényeges a szünet, a csend, a hallgatás. Másként nem volna lehetséges a megkülönböztetés, befogadás és megértés: az idő egységét Isten évszakok és nappalok-éjszakák váltakozásával töri meg, az életünk monotoniját váratlan eseményekkel, a hétköznapi ünnepekkel. Ezért lényeges, hogy a hetedik napon maga Isten is „megpihent”, s Ézsaiás számára sem kevésbé fontos, hogy „minden reggel fölébreszt engem, hogy hallgassam tanítványként”.

Ha a tanítás azért volt, hogy a proféta „az elfáradtaknak” szólja az Úr igéjét, gondoljunk csak arra, hogy a jóleső fizikai, lelki fáradtságon túl, amely után kipihenten ébredünk, ennek az ellenkezője is létezik: van, aki nem tud elaludni se, vagy könnyen felriad, a falusi embert a városi zaj hozza ki a sodrából, a városit a természet falusi csendje nyomasztja.

Isten beszédének megértéséhez belső, lelki csend és odafigyelés, önkéntes és alázatos hallgatás szükséges. Ennek hiányában az történik, amit Ézsaiás így ró fel népének: „nyitva volt füled, mégse hallottál” (42,20). Jeremiás az okot is

tudja, a következményt is számon tartja. „...nem hallgattak és nem figyeltek rám, hanem megmakacsolták magukat, és gonoszabbak lettek, mint őseik”. (7,26)

Hóseás az otthontalanságban látja Isten történelmi büntetését: „Elveti őket az Isten, mert nem hallgattak rá. Bujdosók lesznek a népek között”. (9,17)

Az embernek valamilyen jelre, tekintélyre van szüksége ahhoz, hogy figyelmes legyen az üzenetre, és el-, befogadja azt, csak hogy a belső tekintély a legtöbbször kevés s a jel észrevétlen marad, ha nem „csoda” hitelesíti. Habár...? A gazdag és Lázár történetéből tudjuk, hogy a pokolra került gazdag emberben, minden gonoszsága ellenére volt annyi jóakarát, hogy figyelmeztetni szerette volna hozzátartozóit: nehogy az ő sorsára jussanak. Ezért szerette volna, hogy ha ő már méltatlan erre, legalább Lázár kimenőt kaphasson a túlvilágról és felkeresse övéit. Jósándékát az evangélium dőre és hiábavaló ábrándnak minősíti: „Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, az sem győzi meg őket, ha valaki feltámad a halottak közül” (Lk 16,31). A történetben Ábrahám vélekedik így, az evangéliumban Jézus: egyikük szavában sincs miért kételkednünk, bár ha nem a filmekben, hanem a valóságban találnánk szembe magunkat egy ilyen árnyéklélekkel, ki tudja?!

A hallgatás pedig éppoly lényegesen élet-halál kérdés, mint a beszéd. Péter Jézusra gondol, amikor a friss keresztényekre visszavetíti az ószövetségi fenyegetés baljós árnyékát: „...az Isten öröktől fogva szólt szent prófétái szája által. Maga Mózes mondta: Prófétát támaszt nektek testvéreitek közül az Úr, a ti Istenetek, olyat, mint én: őt hallgassátok mindenben, amit mond nektek. És aki nem hallgat erre a prófétára, azt ki kell írtani a nép közül.” (ApCsel 3,32–33)

Mielőtt a hallgatás fontosságát bibliai tekintéllyel támasztanám alá, hadd emlékeztessenek arra, hogy a népi bölcsesség szerint „a papot és a kutyát a szájáért tartják”. Nem érzek ebben semmi lekicsinylőt, sőt megbecsülést, ha arra gondolok, hogy a hűségéről van szó és szerintem az a jó kutya, aki csak akkor ugat, amikor okvetlenül szükséges: ezért lehet és kell megbízni benne. Nagy dicséret egy lelkész számára, ha elismerik ékesszóló tudományáért, de szerintem a jó pap többet hallgat, mint amennyit beszél: hallgatni, mint a sír, néha több és nehezebb, de szükségesebb is, mint állandóan beszélni még akkor is, ha ez szakmai betegség.

Voltak és vannak szerzetesrendek, amelyeknek tagjai örök szótlansági fogadalmat tettek. Néha magam is szívesen belépnék a karthauziak rendjébe, amelyről hajdan Eötvös József írt egy mára már elfeledett könyvet.

Mert ha mindennek megvan a rendelt ideje, és ezt elfogadjuk, akkor „megvan az ideje a hallgatásnak, és megvan az ideje a beszédnek” – állítja a Prédikátor (3,7b), és vajon miért sokatmondó számomra, hogy az első helyre a hallgatást helyezi?

Szeretem a Prédikátor szkepszisét, a bölcsesség előszobájának tartom: „Ne engeddd, hogy beszéded vétebbe ejtsen téged, és ne mondd az Isten követének, hogy csak tévedés volt. Miért háborodjék föl Isten szavadon, és miért tegye tönk-

re kezded alkotásait? Bizony a sok álommal és a sok beszéddel együtt jár a hiábavalóság. Ezért féld az Istent!” (5,5–6) Nagyon aktuális a Prédikátor egy másik „jótanácsa” is. Ha általában a letúnt korok közül azokat szokták felidézni, amelyek igazán békebeliek és teljesek voltak, mi egyre gyakrabban emlegetjük nosztalgizva a legzagyvább diktatúrát. Pedig „ne mondd azt, hogy miért voltak jobbak a hajdani napok a mostaniaknál, mert nem bölcs dolog, ha ilyet kérdezel!” (7,10) Talán alkalmat keríték arra, hogy egyszer csak erről prédikáljak.

Most térjünk át a Példabeszédek könyvére, ha már a bölcsességnél tartunk. „A sok beszédnél elkerülhetetlen a tévedés, de az eszes ember vigyáz a beszédre”. (10,19) – ha csak ennyi is megmaradna mai prédikációmból, sok bajnak elejét vehetnénk, vagy legalábbis elkerülhetnénk a fogadatlan prókátorok visszatetsző szerepét. Milyen szép, amikor barátai Jób vigasztalására sietnek nyomorúságában, és mégis Jóbnak vagyon igazsága, amikor ezt kívánja: „Bár elhallgatnátok egészen, akkor bölcsök maradtátok” (13,5) Vajon mikor fogjuk megtanulni, hogy az igazi együttérzés néha együtthallgatás, egy néma kézszorítás vagy ölelés.

Azért nem essünk kétségbe. A Bibliában megtaláljuk annak a magyarázataát is, emberi természetünk leírásaként, hogy miért nem tudunk parancsolni magunknak és esünk oly gyakran a bőbeszédűség vagy a meggondolatlan, indulatos kitörés vétkébe: „Ezt határozta: vigyázok szavaimra, hogy ne vétkezzem nyelvemmel, megbabolázom számat, ha gonosz ember kerül elé. Néma voltam, szóval, hallgattam, de ez nem volt jó, fájdalmam kiújult. Szívem fölhevült bennem, míg sóhajtoztam, lángra lobbantam, nyelvemmel beszélni kezdtem” (Zsolt 39,2–4). Pedig tudta a zsoltáros is, hogy amíg Isten munkálkodik, mi nyugodtan némák maradhatunk, nem kell megnyitnunk szánkat (39,10), főleg oktalan és hiábavaló beszédre nem.

Érdekes, de nem meglepő, hogy amíg a népi bölcsesség ilyen szólásokkal és közmondásokkal ítéli el a meggondolatlan és hiábavaló beszédet, hogy „bolond likból bolond szél fűj”, „ne szólj szám, mert nem fáj fejem”, vagy akár a népi teológiai telitalálat: „kutyaugatás, számbógnak nem hallszik az égig”, addig a hallgatás, hallgatni tudás, a szűkszávalóság egyértelműen erénynek minősül: „Száz szónak is egy a vége”, „Hallgatni arany”.

Egy évig latin tanítottam. Bevallom, tíz helyesen idézett latin közmondásért vagy bölcsmondásért szemrebbenés nélkül beírtam a naplóba a tízest. Volt, aki száznál többet megtanult egy év alatt. Tíz év múltán az utcán megállítanak volt tanítványok, hogy valahányra még emlékeznek. Ilyenekre például, hogy „si tacisses, philosophus mansisses” (Boethius), azaz „ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna”, vagy „audi, vide, tace, / si vis vivere in pace”: hallj, láss, hallgass, ha békében akarsz élni.

Ma is megszívlelendők ezek a jó tanácsok, figyelmeztetések. Az élet hallgatógá tesz, főleg ha az ember magyar, mert „amikor eszik, nem beszél” – az ital pedig fecsegővé tesz. Hány ember bánta már meg, hogy alkoholos állapot-

ban nem tett lakatot a szájára! Seneca megállapítása nemcsak jogi, de lélektani érvényességű is: „*silentium videtur confessio*”, azaz a hallgatás beismerés. Ha a *confessiót* hitvallásnak fordítjuk, akkor arra is rájövünk, hogy hitünk legbensőbb titkairól a legjobb mértéktartóan és csak különleges alkalmakkor nyilatkozni. Ismeretlen nyelvi közegben ma is egy kicsit süketek és némák vagyunk, amint azt Petrarca észrevette, a kis gond beszédes, a nagy fájdalom hallgat, ezért a legmegfelelőbb együttérzés szintén a hallgatás, bár a hallgatag tekintet gyakran hangos szóval beszél: szerelmet is képes vallani, de szinte gyilkolni is!

Persze változik a világ – és benne mi is. Milyen felháborodás fogadná a lelkes szavait, ha ezt mondaná a szószéken: „*Mulieres in ecclesia taceant*”, azaz az asszonyok hallgassanak a gyülekezetben, ahogy az egykor érvényes volt! Nemcsak női lelkészársaink sértődnek meg – jogosan –, hanem a kivonuló nőtestvéreink hiányában nem volna kinek elmondani az erasmusi bókot, amely szerint a legszebb női erények éppen az állhatatosság és a hallgatni-tudás. Arany szabály, hogy ostoba ember számára a bölcsességet a hallgatás helyettesítheti a leginkább (Publilius Syro) és – néha mindannyian ostobák vagyunk egy picit.

Régen nemcsak a fogadatlan prókátornak volt „rossz a fizetsége”, de a gyermeknek sem volt szabad beleszólni a felnőttek beszélgetésébe: ma számon tartjuk a kicsik „aranymondásait”, és igyekszünk őket minél hamarabb ránevelni, vezetni az önálló véleménynyilvánítás fontosságára, vitaklubokra járattuk őket.

Milyen jó érzés a papnak, tanítónak, ha a gyermekek „tátott szájjal hallgatják” mindenről megfélelkezve; milyen kár, hogy a mi állunk már nemigen esik le a csodálkozástól, s ha hallgatunk, oly gyakran összeszorított foggal vagy éppen fogcsikorgatva tesszük ezt, nem pedig derűs természetességgel!

„Sok beszéd szegénység”, s ez alól a prédikáció sem kivétel: nem hiába egyre pejoratívabb értelmű az is, hogy valaki „süket alak”, az is, ha állandóan „prédikál”. Mégis felhívnam a figyelmeteket arra, hogy szertartási reformunk a második Miatyánk helyett „csendes imát” vezetett be, hogy Istennel személyesen is beszélgethessünk az istentisztelet alatt úgy, mint otthonainkban, s megvallom, az se zavar, ha valaki unja a beszédeimet: Páskándi Géza szerint ugyanis azok a legjobb barátaink, akikkel szívesen unatkozunk – együtt!

Lényegében a vallás második legfontosabb eleme az imádság mellett az erkölcsi cselekedet, s Jakab apostol ama meghagyása mellett, hogy „minden ember legyen gyors a hallásra, késedelmes a szólásra” (1,19), erre kellene a leginkább figyelniük: „legyetek az igének cselekvői, nem csak hallgatói, hogy be ne csapjátok magatokat” (1,22).

Szegények vagyunk, gyakran olyanok, mint ama közmondásos „templom eger”, de a hallgatás kincs. Nem én állítom ezt, hanem a Szentírás: „Lehet bőven arany és gyöngy, de legdrágább kincs az okosan beszélő száj” (Péld 20,15) s ez nem ellentmondás: a hallgatás – erre akartam ma rávezetni titeket – „az okos beszéd” szerves része.

Ha belépünk valaki otthonába és a falon a vallásos tárgyú képek mellett bibliai verseket is látunk, meg vagyunk győződve róla, hogy annak lakója hívő ember.

Befejezésül a szó, a kép és zene hármasságával írnám lelketekbe a Példabeszédek könyve 25-ik részének 11-ik versét, amely 316-as számú egyházi énekünk alapjául is szolgál: „Mint aranyalma ezüstantányéron, olyan a helyén mondott ige”.

Törekedjünk arra, hogy ennek a képnek a szépsége, a szó bölcsessége és az ének szárnyalása töltsen be istentiszteleteinket és egész életünket! Ámen.

SZÁSZ FERENC

GODOT-RA VÁRVA. A VÁRAKOZÓ: ISTEN

„Drága kincs és olaj van a bölcs hajlékában, az ostoba ember pedig eltékozolja azt.” (Péld 21,20)

„Még távol volt, amikor apja meglátta őt, megszánta, elébe futott, nyakába borult, és megsókolta őt.” (Lk 15,20)

Magam sem tudom, miért, de amióta Brassóba hazakerültem, nem járok színházba. Tudom, veszítek ezzel, de valahogy úgy van: a könyv, még ha drága is, jobban vonz: szeretem én magam elképzelni azt, amit a rendező láttatna velem.

Így mulasztottam el a Sepsiszentgyörgyi Színház 2005/2006-os évadjának egyik produkcióját, Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámájának Tompa Gábor rendezte előadását. Feleségem lelkesedése bírta rá, hogy többször is elolvassam, annál is inkább, mivel egybecsengett azokkal a gondolatokkal, gondokkal, amelyek akkoriban foglalkoztattak.

Szokatlan lesz ez a beszéd. Sokat fogok hivatkozni a drámára, de talán többeket is megérint egy-egy gondolata, és nem fogjátok azt hinni, hogy felcsaptam színikritikusnak.

Mindig bosszant, ha a fogalmakat, a megnevezéseket nem használjuk helyesen. A teológián tanuló diákokat gyakran nevezük teológusoknak, s ilyenkor felmerül bennem a kérdés: ki avagy mi volt akkor Dávid Ferenc, Enyedi György vagy Szentábrahám Mihály – hogy csak a hazai unitáriusokat említsem. Jómagam még mindig csak teológiai hallgatónak érzem magam, távol attól, hogy csak reménykedjem is abban, hogy valaha egyéni, számottevő és jelentős teológiai munkásság fog nevemhez kapcsolódni. A gyakorló lelkész Jézus „tudományát”, evangéliumát prédikálja vasárnapról vasárnapra, igaz, néha az ő agyát is „megkísértik” a nagy kérdések, ha csak olyan szinten is, hogy mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás?

Ilyen kísértésbe estem, amikor azon kezdtem töprengeni, vajon van-e hite Istennek, és ha igen, miben, kiben hihet Isten?

Alapfokon arra a következtetésre gondoltam, hogy Istennek nem lehet jellemzője a hit, egyszerűen nem lehet rá szüksége: Ő mint a lét forrása és egyben teljessége olyan tudással, bizonyossággal bír önmagáról, amely fölöslegessé teszi a hitet, a „reménylett dolgok valóságát”. Mégis kétségek gyötörtek: amikor Isten a világot és az embert teremtette és ez utóbbit a hittel is megajándékozta, valahonnan „elő kellett vennie” ezt a lelki tehetséget is, de egyáltalán: bizonyos lehet-e Isten abban, hogy a teremtés szándéka szerinti célhoz, az ember pedig üdvösség-

re jut? És itt – úgy éreztem – már nem szórszálhasogató spekulációról van szó, hanem vérezen komoly kérdéstről, hiszen Isten az ismeret mellett szabad akaratral is megajándékozta az embert: képesek vagyunk arra, hogy elpusztítsuk a világ ismert részét és kárhozatba taszítsuk önmagunkat vagy embertársainkat azáltal, hogy a teremtést eltérítjük céljától. Isten bizonyos szempontból tehetetlenné vált, amikor a maga mindenhatóságából és szabadságából nekünk is juttatott, és – bár ez így nagyon primitív spekuláció – „rákényszerül” arra, hogy higgyen és bizon bennünk, gyermekeiben. Remélem, senki se tekinti ezt a gondolatsort istenkáromlásnak, hiszen – írja a Szentírás – hogy tekintélyével takarózzam, „a lélek mindeneket vizsgál, még Istennek mélységeit is.”

Az analógia legalábbis erre utal: a földi szülő csak addig ellenőrizheti, irányíthatja, „foghatja gyermeke kezét”, amíg az kicsi, erre rászorul, mert egyedül életképtelen, azután minden félelme, kétsége és aggodalma ellenére is szárnyra kell bocsátania, sőt erre kell biztatnia, s ettől kezdve hinnie, bíznia, reménykednie kell, ha nem is gyermekében, de legalább annak boldogulásában, önállóságában. Itt merült fel a tékozló fiú édesapjának képe, aki elengedi gyermekét, mert szereti. Szokatlan módon teszi ezt, feltételeket se szab, kémekeket és szolgálkát se küld utána, s minden rossz előérzete ellenére egyszerűen várja, hogy hazatérjen, hogy hírt halljon felőle. A földi szülő tehetetlenségre ítéli magát gyermeke iránti szeretetéből, annak szabadsága végett, és arra kényszerül, hogy higgyen benne. Istennek a „tékozló fiára” való várakozását nem örökíti meg az evangélium, de a találkozás jelenetéből, amelyet felolvastam, elképzelhetjük, hogy ez a várakozás képezte lényegében élete fő motivációját, a többi dolog önmagától történt, bejáratott rendje szerint.

Mielőtt Samuel Beckett drámáját megpróbálnám röviden összefoglalni azoknak, akik nem látták, nem olvasták, néhány szót a szerzőről. Beckett 1906-ban Dublinban született, itt járt egyetemre, ahol francia–olasz szakos diplomát szerzett. A harmincas évek végén Párizsban találjuk, ahol egyetemi lektorként dolgozik. A második világháború alatt bekapcsolódott a francia ellenállási mozgalomba. 1952-ben írta *Godot-ra várva* című drámáját, amelyet a következő évben – hiszen franciául írja – Párizsban mutattak, be s ezzel egycsapásra világhírvé vált. Még ebben az évben megkapta az irodalmi Nobel-díjat, de elmenekült a díj átvétele elől, nem kívánt nyilatkozni. 1989. december 22-én bekövetkezett haláláig jelentős életművet alkotott. A párizsi Montparnasse temetőjében az igazán nagyok között nyugszik. Neve megkerülhetetlen a múlt század irodalmában, főleg ha az abszurd dráma kerül szóba. Életrajza ismeretében és a múlt századra visszagondolva, jobban megértjük, hogyan kerül érdeklődésének homlokterébe a lét értelmetlensége, abszurditása, bár drámája nem öncélú: az ember védekező erőit próbálta felszabadítani, hiszen a klasszikus görög dráma katarzisa – már a 20. század borzalmainak ismeretében – szerzőtársai közül sokak szemében kétségessé célnak tűnt. Egyik kritikusa, Jean Anouilh úgy vélte, hogy a híres filozófus,

Pascal *Gondolatok* című művét formálta drámává, magyar méltatója, Balogh József szerint a dráma a személy „időből való kihullását” jeleníti meg, és azt az erőfeszítést, hogy találjon valamit, ami oda visszavezetheti. Michel I. Collins kritikus szerint nincs bizonyosság arra nézve, miről szól a dráma, de Beckett egyik kommentárja eligazító lehet: „Van egy gyönyörű mondat Szent Ágostonnál... Ne ess kétségbe: az egyik lator üdvözült... Ne reménykedj: a másik lator elkárhozott”. E mondat – némi kiegészítéssel – a drámában is előfordul.

A mű magyar címe így volna helyesebb: *Godot várása közben* (*En attendant Godot*); s a mű két főszereplőjének, Vladimirknak és Estragonnak ez a várakozás a léte. Ezt az tölti ki, amit közben tesznek: jóformán semmit. Van egy homályos előéletük, rajtuk kívül is élnek emberek, utalásszerűen, kettő fel is bukkan a színen, Pozzo és Lucky, akik ugyanolyan szorosan összetartoznak, mint Vladimir és Estragon, sőt, rövid időre egy kisfiú és annak testvére is felbukkan, hírt hozva Godot-ról, akiről talán a legkevesebbet tudunk, hiszen meg sem érkezik végül. Homály és kettőség jellemzi e művet, ezért abszurd: értelmetlen és céltalan minden, pótcselekvés, időhúzás, halandzsza, hiány és hiábavalóság... és a végén Godot sem érkezik meg. Megáll az idő, elvész a remény, hacsak arra nem gondolunk, hogy az országút szélén, ahol mindez történik, az első felvonás kiszáradt fája a másodikra kizöldül, tehát a vegetatív lét nem szűnt meg. Az ember és sorsa? „Egy nap megszületünk, egy nap meghalunk, ugyanazon a napon, ugyanabban a percben... Az asszonyok a sír felett szülnek, lovagló ülésben, a nap egy percig csillog, aztán ismét az éjszaka következik” – mondja Pozzo, az egyik szereplő.

Talán meglepő, hogy az én olvasatomban a dráma alapvetően vallásos mű – mások a modern ipari társadalom manipulációinak leleplezését vagy egyszerűen kétségbeesett bohóctréfát láttak az egészben. Azért vallásos, mert süt belőle a kétségbeesés és a kiüttlalás vágya. Szerintem egyenesen a vallás legfontosabb kérdése képezi a tárgyát, az üdvözülés és/vagy az elkárhozás. Godot, akiről olyan keveset tudunk, Istenre utal (Godot neve mintha az angol *Godra* vagy a német *Gottra* emlékeztetne). Vladimirről maga Beckett vallotta, hogy ő a „mozgató erő”, míg ellenpárja, Estragon a „mozdíthatatlan tény”. Ezért sem válhatnak el egymástól, ők *együtt* az ember, csak együtt várhatják a megváltó találkozást Godot-val. Egy másik szereplőről, Puzzóról felmerül ugyan a gyanú, hogy ő volna Godot, de Beckett ezt határozottan tagadja. Az ő ellenpárja, Lucky, akihez nemcsak jelképes kötelék, de valóságos kötél is rögzíti, az emberi lény képességeinek és lehetőségeinek állatóságba hanyatló megromlását jelképezi. A fiú számomra valahogy Jézust lopja be a színre: kisgyermek, aki hírt hoz Godot létezéséről, egyik esetben juhásztor, a másik esetben – testvére képében – kecskepásztor, s a Biblia ismeretében tudjuk, milyen szerepet töltenek be ezek az állatok a krisztusi végítélet napján.

Godot esetleges „istenségére” az utal, hogy „fehér szakállá van”, hasonlít a hagyományos istenképhez, és ha a szereplők feladják a várakozást, „megbüntetheti őket”, megérkezése pedig maga volna a dráma és a néző szempontjából a

„Deus ex machina”, a mindent megoldó vagy megmagyarázó végkifejlet. Magam azzal is megelégedtem volna, ha csak megszólal, mint Madách Imre halhatatlan művében, és mond valamit, üzen valamit, akár kevésbé biztatót is annál, mint hogy „küzdj, és bízva bízzál...”

Hőseink csak azt bánják, hogy úgy 1900 táján, mikor ez még lehetséges volt, nem ugrottak le együtt, kézen fogva az Eiffel-toronyról az elsők közt; de most már késő, fel sem engednék oda a két „csavargót”. Amikor fel akarják akasztani magukat a fára, nevetségessé is válnak: először azon vitatkoznak, ki súlyosabb, másodsor a gyenge madzag nem bírja meg őket. Szeretnének büntudatot tartani, de azon kívül, hogy születtek, nincs mit megbánniuk. Estragon egyszer – az iskolában vagy a börtönben – belelapozott ugyan a Bibliába, de csak a Szentföld térképére emlékszik: „Színes térkép volt, nagyon szép. A Holt-tengert halványkékre festették. Csak ránéztem, elfogott a szomjúság. Elhatároztam, hogy a mézeshetek ott töltöm. Úszunk, és boldogok leszünk.”

A várakozás unalmát egymás és önmaguk marcangolásával töltik el, életfilozófiájuk, ha ez annak nevezhető, ebben merül ki: „Ne csináljunk semmit. Ez a legokosabb”. Reményük? Az, hogy Godot, ha megérkezik, megmondja majd, mit kell tenniük, vagy oltalmat nyernek nála, hiszen valamikor „kérelemmel járultak elébe” s bár „bizonytalan felterjesztésükre” csak azt a választ kapták, hogy „majd meglátjuk”, ez is több a semminél. Jogaik nincsenek, „elbaltázták” őket, közvetlen és hosszú távú jövőjük Godot megérkezésétől és akaratától függ.

A világ állapotát Pozzo így jellemzi: „A könnyek mennyisége a földön változatlan. Mihelyt valaki abbahagyja a sírást, másvalaki máshol sírva fakad. Ugyanez a törvény érvényes a nevetésre is. [...] Ne ócsároljuk hát korunkat, hiszen nem rosszabb a régebbi koroknál [...]. Természetesen ne is dicsérjük [...]. Ne beszéljünk egyáltalán róla [...]. Annyi bizonyos, hogy nagy a népszaporulat.”

Az eget nézik, de Istent nem látják: „...a szelídségnek és nyugalomnak fátyola mögött ott vágtat az éjszaka, és ránk veti magát, klatty! szóval így, épp, amikor legkevésbé várjuk. Így történt ez, bizony, ezen a kurva földön”, ahol úgy érzik magukat, mintha nem a valóságos életben, hanem színházban, cirkuszban, orfeumban volnának. Egy személyes Isten létének gondolata csak Lucky fantazmagóriájában merül fel, mint egy fehér szakállas álomkép. Amikor Godot-nak üzennek a kisfiúval, talán Istenre gondolnak, de már önmaguk létében sem bizonyosak: „Mondd, hogy láttál bennünket. Mert ugye láttál bennünket?”

Jézusról annyit tudnak, hogy mezítláb járt, mint néha ők is, gyakori cipőcserejük közben. Vladimir megkérdezi ugyan egy alkalommal Estragont: „Mi közöd neked Jézushoz?” és a válasz meglepő: „Egész életemben őhöz hasonlóítottam magam”, de az evangéliumi múlt inkább nosztalgia: „ott meleg volt, jó volt” és komor fenyegetettség: „Igen. S az embert egykettőre keresztre feszítették”.

Nem csoda, ha „a kárhozattól üdvözülve” a halál kívánatosnak tűnik fel számukra. Estragon mondja: „A legjobb volna, ha engem is megölnének, mint azt”,

de a „miféle azt?” kérdésre, amely esetleg Jézusra utalhatna, a válasz a 20. századot idézi meg: „Mint azt a többi milliót és milliót”. Kissé kiábrándító Vladimir záró okoskodása: „Mindenkinek megvan a maga kis keresztje. Amíg meg nem hal, és gyorsan el nem felejtik.” Mi volna ez, ha nem Jézus megváltói kereszthalálának bagatellizálása?

Alaposan elidőztem a drámánál és Samuel Beckett gondolatainál, ideje a példabeszédre figyelve a tárgyra térnünk s az író világából – amelyben én, sajnos nem nehezen, a mi világunkra és magamra ismerek – visszatérnünk, „menekülünk az Úrhoz” (Ady az evangéliumhoz, a tékozló fiú példázatához).

Abból indulnék ki, hogy bár minden élettörténet homályos, mert valahol csak töredéke, része egy nagy egésznek, Jézus példázatai minden szűkszavúságuk ellenére teljeseek, van kezdetük és végük, érthetőek, van határozott végki-csengésük, nem hagynak minket bizonytalanságban. Az abszurd mint „technika” Jézusnál is felbukkan, de eszköz, nem cél (lásd a szálka–gerenda hasonlatot). Jézus sohasem hagy bizonytalanságban példázatai hőseinek jövője felől.

A tékozló fiú példázatát mindannyian ismeritek. Tudjuk, mi történt az első perctől a hazatérésig, és afelől sem maradunk bizonytalanságban – a báty akadémikuskodása ellenére –, mi lesz a tékozló fiú további sorsa. Ami bizonyos szempontból homályban marad, az az apa különös, a korra jellemző lelkisége és cselekedetének motivációja, éppen az, amit Jézus evangéliumként akar hallgatói szívébe bevinni. Vizsgáljunk meg egy pár szempontot közösen!

Először is, miért adta ki a vagyonból a felerészt, miért engedte el fiát az atya, amikor erre semmi sem kötelezte – sőt?! Egyszerű a válasz: azért, mert a fia volt és szerette őt. Elengedte, megajándékozta elsősorban a szabadsággal és csak másodsorban az anyagiakkal, pedig tudta, milyen kísértések és veszélyek leselkednek rá. Igen, Isten, akár a földi szülő, hagyja „leválni” magáról gyermekét, nem gördít akadályt önállóságának útjába, még ha félti is, aggódik is érte, mert ez isteni természetéből fakadó természetesség: a gyermek másként nem válhat felelős felnőtté, „világot kell látnia”, annak minden összetevőjét, a jót is, a rosszat is, önmagának kell felfedeznie és megtapasztalnia. Istennek el kell bocsátania gyermeke kezét, mert enélkül az nem lehet önálló és szabad lény; ha bezárná, magához láncolná, megfosztaná a tapasztalástól, ismeretszerzéstől, az emberré válás lehetőségétől, amelyhez a kudarckok, a szenvedés, a kísértés és a vétek is oda tartoznak. Jézus nem Buddha, akit atyja egy darabig úgy akar boldogítani, hogy elzárja a való világtól. Hogy visszautaljak: szabadság nélkül nincs konfliktus, és konfliktus nélkül nincs dráma, vagyis való élet. Ha Isten csírájában fojtaná el a rossz lehetőségét, az életet sterilizálná, lényegében megölné. Az igazán abszurd az volna, ha Isten rabszolgaként magához láncolná kisebbik fiát. Emlékezzünk csak: az ellenszenves bátynak nem jutott eszébe az útrakelés, ő csak azt sérelmezte, hogy az otthonlét nem volt „komfortosabb”, nem mulathatott néha-néha

egy jót barátaival. Kicsinyesebb volt annál, hogysen az abszurdot felfedezze saját létezésében.

Másodszor: miért nem indult az apa a fia után, amikor oly sok idő múltán az nem tért haza s hírt sem hallatott maga felől? Mi mindannyian ezt tennénk! Szintén szeretetből és – tegyük hozzá – bölcsességből. Mindennapi tapasztalat, hogy ha a nem „evangéliumi” csellengőket a szülői erőszak, hatósági segédlettel ideig-óráig vissza is kényszerítheti a családba, azok előbb vagy utóbb újra megszöknek, mert a bűnbánat és belátás nem érleli meg felnőttiségüket, nem munkálja ki „fiúságukat”, nem jutnak el a gyökeres átalakulásban a megtérés küszöbéig. Ezért vállalja az atya a „várakozó, kiváró” tisztét, bármennyire fájdalmas, gyötörő, gyakran szégyenteljes is ez a külvilág szempontjából. Isten jobb pedagógus, mint mi, alázatos rabszolga tud lenni tudása ellenére: ezért tud ott állni a kapuban reggeltől estig, estétől reggelig mozdulatlanul, látszólagos passzivitásban, az 50–50% esélyt latolgatva, mert szeret és arra ítélte magát, hogy higgyen és bízzék a fiában, ne adja fel a reményt. Biztos vagyok benne, hogy – a földi szülő analógiájára – ha gyermekének halálhírét hozták volna, az atya kimozdul letargiájából, vagy ami annak tűnhetett, hogy fiának az otthoni végtisztességet megadhassa, és akkor se fogadja másképp, ha betegen, nyomorékon, magatehetetlenül hozzák haza. Várákozásában személyisége teljessége nyilvánul meg, és az az igény, hogy a történet lezárulhasson, bármilyen, de ha lehetséges, evangéliumi végkifejlettel, *üdvösségesen*. Nem véletlen a „meghalt és feltámadott” szóhasználat: az emberi élettörténet Isten hite szerint és hitünk szerint is csak az örök élettel érhet üdvösséges véget.

Könnyű Istennek – vethetné közbe valaki –, ő Godot, akire mindig várnak, mi pedig várakozóak vagyunk mindahányan. Ő *Istenként* személy, nem emberként, még ha természetfeletti is a személyisége, ahogy Varga Béla püspökünk írta: „személyfeletti személy”.

Engedjétek meg, hogy ellentmondjak: úgy érzem, Istennek éppen ezért „nehezebb” hinnie az emberben, mint nekünk Őbenne! Az embert lekötheti a világgal való ismerkedés, viaskodás vagy éppen a kiművelt és rafinált unatkozás, felvértezheti magát akár közönnyel is. Isten ezt nem teszi, nem teheti meg, mert Ő a szeretet teljessége. Neki mindig meg kell érkeznie és meg is érkezik, még ha a látszat azt sugallná is, hogy tapodtat sem „mozdult” a kapuból. Vajon a mágnes nem rántja-e magához a vasreszeléket? És vajon mi volt az a delejes sugárzás, amely a fiúra az otthon iránti vágyakozásában végig hatott és végre kimozdította a holtpontról, ahol legtöbbszörnek szokása megátalkodni, hogy innen bizony egy lépést se tovább, mert ez önbecsülésünk, önmagunk teljes feladásával lenne egyenértékű?!

Meggyőződésem, hogy az apa szeretete, hite és várákozása nélkül a tékozló fiú soha nem tér és ér haza!

Lehet, hogy mi, emberek előbb a közfürdőbe vittük volna a fiút, féregtelenítjük, orvosi vizsgálatra kötelezzük, és csak azután öleljük és csókoljuk meg – és már a lakomán elkezdjük volna, hogy „ugye megmondtam...”?!

Isten nem tesz ilyet, tudja, hogy Ő az egyetlen biztos pont fia életében, az egyetlen menedék; nélküle nincs hová mennie, és Ő ezért sem mozdulhat el otthonról. El tudom képzelni, hogy az atya távollétében a szolgák nem merik beengedni uruk fiát, a bátyja meg elzavarja, ráusítja a „csavargóra” a házőrző kutyákat. Emberi gyarlóságunkkal összevetve Isten várakozásának ezért még csodálatosabbnak kell feltűnnie előttünk: Isten a várakozásban valósággal felfüggeszti létét, elhagyja minden más dolgát, függővé teszi magát gyermekétől, az embertől, olyan módon tagadva meg magát, ami valóban az abszurdval volna határos, feje tetejére állítaná a dolgokat, ha nem a szeretet vezérelné és motiválná.

Mi ehhez az atyai szeretethez képest a mi hitünk, áldozat- és közösségvállalásunk, reményünkéből fakadó önfeladásunk, várakozásunk és türelmünk?! Az, ami a perc, még ha tíz percre is nyújtjuk néha, akadémiai tudatlansága Isten bölcsességéhez viszonyítva, a szentjánosbogár fényköre a mindenség fénysugárzásához képest.

Végül Isten azért is várakozik ránk, mert nélküle nincs új esélyünk: egy kiadós fürdő, hazai ebéd után bátyánk részéről „le is út, fel is út”...

Semmi sem a mienk többé, és egyedül Isten megkérdőjelezett tekintélye az, ami íme, mégis lehetővé teszi, hogy béresként, tisztességes munkával vezekelve megkereshessük otthon is mindennapi kenyerünket. Isten szentsége az egyetlen „akadály” annak, hogy visszakényszerüljünk a tisztátalanságba, a disznók moslékát megvámolni. Igen, ez Isten: önmagáról mond le, hogy mi megmaradhasunk élete és teremtése értelmének, világosságának, céljának és örömeinek. És – ne legyünk részrehajlók! – Isten a nagyobbik testvér előtt is megalázkodik: nem kényszeríti fiát arra, hogy kedve ellenére részt vegyen az Ő örömeiben. Megérne egy misét – akarom mondani: prédikációt; talán egyszer meg is írom – ez a szomorú atyaság: „Fiam, te mindig velem vagy, és mindenem a tied. Vigadnod és örülnöd kellene...”, már *csak ezért is* – teszem én hozzá.

Isten várakozása talán akkor sem szűnhet meg, amikor másnap a fiú béresként szolgálni kezdi... a bátyját. Vajon hogy ér véget az első munkás, kijózanító hétköznapi?

Néha a földi szülő se szólhat bele gyermekei konfliktusába, de ottléte, jelenléte annál szükségesebb, hogy a földi viszály ne vezessen lelki „égiháborúhoz”, hiszen mi, emberek arra is képesek vagyunk, hogy a temetést meg se várva a koporsót használjuk barikádnak egymás ellen, számláink rendezéséhez, nemcsak a magunk, hanem atyáink lelki üdvösségét vagy csendes pihenését, nevük jó hírért is kockára téve.

Valóban abszurd a lét? Nem tudom. A létezésünk mindig drámai, és nagyon sokszor abszurdnak tűnik, annak fogjuk fel, látjuk. A 20. század nem véletlenül

juttatta diadalra irodalmában e műfajt, pár évvel a második világháború után nem véletlenül kapott békedíj helyett irodalmi Nobel-díjat drámájáért Samuel Beckett s azt sem tartom véletlennek, hogy elmenekült az díj-átvétel elől: amit el akart mondani, azt elmondta a drámájában.

Godot-ra várunk valahol mindannyian, és nem jön: egyedül a fa rügyezik ki és lombosodik ki az egyik felvonás végétől a másik kezdetéig, hogy mégis történjék valami, ne veszítsük el teljesen a reményt és a türelmet a várakozásban.

Micsoda paradoxon!: Isten jobban hisz, bízuk az emberben, mint az ember Istenben! A 20. század egy mondatban s a magyarázatát is látom: Isten mindig jobban szeretett minket, mint mi Őt, s amikor erről elfeledkezünk, akkor a lét nemcsak értelmetlenné válik – mert ezen még jól elszórakoznánk –, hanem elviselhetetlenné is.

Késélen állunk, de már vesztesre: a két lator közül csak az egyik üdvözült s ez még 50% esélyt jelentene, de a négy evangélium közül csak az egyik tudósít erről: talán ettől értékesebb az örömhír, ha érvényessége, tekintélye megcsorbul is. Bizony nagy kár volna, igazi kárhozat, ha Isten abbahagyná a várakozást. Talán ez volna a világnak az a vége, amelyről olyan sokan sokfélét papolnak.

Mégis úgy érzem, amikor Samuel Beckett kifordult önmagából és tükröt tartott méltóságát veszített világunk elé (Deák Tamás), még látott esélyt s megérdemelte a Nobel-díjat – bár Jézusnak valószínűleg ma nem ítélnék oda a tékozló fiú unalmasnak tűnő példázatáért.

Pozzo azt mondja, mikor előtűnik a színen, hogy Luckytól meg kellene szabadulnia, „ahelyett, hogy egyszerűen kidobnám az ajtón, kidobnám seggberügások kísértében, jóságosan kihajtom a Megváltóról elnevezett piacra, s ott eladom, hogy valami hasznom legyen belőle”. Ez is egy lehetőség.

Közben azonban a fiú, két különböző alakban, egyszer juh-, egyszer kecskepásztorként, mégis csak hírt hoz Godot-ról. Egyedül ő a bizonyosság arra, hogy Godot egyáltalán létezik. Ezért fejezem be beszédemet egy idézettel, Vladimir és Estragon párbeszédével:

„VLADIMIR: Kezdjük előlről az egészet.

ESTRAGON: Csakugyan, gondolom nem is lesz nehéz.

VLADIMIR: Elindulni, az nehéz.

ESTRAGON: Bárhonnan elindulhat az ember.

VLADIMIR: De el kell határoznia.”

Igen, ezt akartam mondani ma nektek, Testvéreim. Előbb vagy utóbb el kell határoznunk magunkat, Istenre várva.

PÁLFFY TAMÁS SZABOLCS

AZ EMMAUSI TANÍTVÁNYOK HITE

HÚSVÉTI BESZÉD ÜNNEP ELSŐ NAPJÁRA

„Tanítványai közül ketten aznap egy faluba mentek, amely Jeruzsálemtől hatvan futamnyira volt, és amelynek Emmaus a neve, és beszélgettek egymással mindarról, ami történt. Miközben beszélgettek és vitatkoztak egymással, maga Jézus is melléjük szegődött, és együtt ment velük. Látásukat azonban valami akadályozta és nem ismerték fel őt.”

„És amikor asztalhoz telepedett velük, vette a kenyeret, megáldotta, megtörte és nekik adta. Erre megnyílt a szemük, és felismerték, ő azonban eltűnt előlük.” (Lk 24,13–16, 30–31)

Húsvétot ünneplő Gyülekezet, kedves keresztyén Testvéreim!

Húsvét első napján engedjétek meg, hogy egy személyes élményről számoljak be nektek:

Teológiai hallgató koromban Kolozsvárról március 15. alkalmával egy a nyugati országhatár közelében lévő településre utaztam más felekezetű teológiai hallgatókkal. A több órás utazás alatt sok mindenről beszélgettünk, s amint az természetes, a beszélgetés során kérdések is felmerültek. Válaszadásunk vagy válaszkérésünk során különbözőképpen foglaltunk állást egy-egy kérdés kapcsán. Úgy gondolom, hogy ebben sincs semmi rendkívüli. Tény, hogy türelmesen meg tudtuk hallgatni egymást, s amennyiben valakinek a meglátása eltért a többiekétől, azt nem néztük rossz szemmel. Útközben kis pihenőt tartottunk és együtt étkeztünk, akár azt is mondhatnám: együtt törtük meg a kenyeret. Késő este egy közös vacsoránál a húsvéti ünnepre terelődött a szó, s mivel én voltam az egyetlen unitárius a csapatban, az unitárius húsvét-felfogásról kérdeztek. Elmondtam nekik, hogy mi, unitáriusok húsvétkor nem Jézus testi feltámadását ünnepeljük, hanem eszméinek a győzelmét. Ez a mondatom – szemmel láthatóan – megrökönyödést váltott ki a belőlük:

- Te nem hiszed, hogy Jézus Krisztus testben feltámadt? – kérdezték.
- Nem. Ezt nem hiszem. – feleltem.
- Akkor te nem is vagy keresztyén. Ha pedig nem vallod Jézus Krisztus testi feltámadását, akkor nem fogsz üdvözülni és örök kárhozatra jutsz! Nem félsz te ettől?

– Nem! Nem félek az örök kárhozattól, mert Jézus tanítása alapján Istent szerető Atyaként fogom fel, akinek szeretetével szöges ellentétben állna az, hogy csak egyes embereket üdvözítsen, másokat pedig örök kárhozatra juttasson.

Állást foglaltam tehát, és társaim nem faggattak többet. Visszafele utazva az autóbuszon azt kellett észrevennem, hogy immár senki nem hajlandó mellém ülni. Elkerültek, mint egy fertőző beteget.

Ez az esemény mély nyomot hagyott bennem. Sajnos napjainkban egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy tájékozatlan emberek néhány tollvonással, felelőtlen kijelentésekkel, mindenfajta keresztényi lelkületet nélkülözve próbálják kitésekelni az unitáriusokat a keresztények nagy családjából. Valóban léteznek hitfelfogásbeli különbségek, de ezekkel mi nem elkülönülni akarunk a többi keresztény felekezettől, hanem ugyanannak a Léleknek másfajta ihletésével próbálunk közeledni Isten (= Lélek) felé.

Miközben húsvéti beszédem megírására készülődtem, örömmel fedeztem fel egy írást, amely *Húsvéti cikk* címen ismeretes. *Húsvéti cikk*nek nevezik Deák Ferencnek azt az 1865. április 16-án a *Pesti Napló*ban megjelent írását, amely újra folyamatba hozta az 1861 óta némileg elhagyott kiegyezési tárgyalásokat. A cikk megírásának kiindulópontja a bécsi *Botschafter* című lapnak egy megjegyzése: „hogy a magyar történelmen egy elkülönző vágy vonul végig”.

Deák Ferenc ezzel szemben kifejti, hogy a magyar nemzet igenis mindig ellenállt és ellen is fog állani a beolvasztási törekvéseknek, de azért ezt a százados vonását nem szabad a végső elszakadásra való törekvésekkel azonosítani. Ezeket mindig az uralkodók rossz tanácsosai idézték elő.

Kedves Testvéreim! Úgy gondolom, nagyon szembetűnő hasonlóság fedezhető fel az akkori történelmi helyzet és a mostani, sajátos történelmi-vallási helyzetünk között. Amennyiben valaki(k) előítéletekkel és rosszindulattal közeledik, közelednek felénk, attól vagy azoktól sok jót nem is várhatunk. Milyen igaza van Spurgeonnak, amikor ezt írja: „Természetesen sok hibám van, ha benned kevés a szeretet.” (*Gondolatok*)

Mi, unitáriusok nem hisszük Jézus istenségét és testi feltámadását. Ha istenként tette volna, csodálnók őt, de követni nem tudnók. Mi emberek vagyunk, és Jézus csodálatos alakját s örökéletű tanításait ismerve nem engedhetjük, hogy a nagypénteki tragédia gyökeret verjen bennünk. Az eszmét nem tudjuk magára hagyni! Mint ahogy az „emmausi tanítványok” sem tudták elfogadni Jézus megsemmisülését.

Jézus keresztre feszítése után néhány napra két férfi elhagyta Jeruzsálemet, és elindult a várostól néhány kilométerre fekvő Emmaus felé – azaz a semmi felé, az elvesztett remények felé. Ezek a férfiak nem bírták már tovább, teljesen kifogytak álmaikból, s a kezdeti lelkesedésük is odalett. Korábban egészen belevetették magukat Jézus mozgalmába, bizonyosak voltak benne, hogy megszabadítják a világot a gonosztól, Izraelt a templomi arisztokráciától és a rómaiaktól.

Nem ők voltak Jézus mozgalmának legfontosabb tagjai, azok közé a névtelenek közé tartoztak, akik a Mester meghallgatására toborozták az embereket, szervezték az utazásokat... Ők nem is vágytak többre. Készen álltak mindent feláldozni, csak hogy Jézust segítsék. Most pedig úgy érzik, hogy mindennek vége szakadt. Jézus meghalt a keresztfán, és még csak meg sem kísérelte védeni magát. Azok az emberek pedig, akik azelőtt úgy tolongtak körülötte, hogy néha alig lehetett féken tartani őket, most elhagyták őt. Jézus legközelebbi társai és bizalmasai, akiket ő maga választott ki, most kétségbeesve, rémülten rejtőzködnek valahol. Tudják azt, hogy még Péter is esküvel vallotta, hogy Jézust nem is ismeri.

Kedves Testvéreim! Vajon mi hogyan éreznénk magunkat, ha ezeknek a férfiaknak a helyzetében lennénk? Lenne-e elég erőnk elfogadni vagy akár nem elfogadni Jézus halálát? Ezek a férfiak azt hitték, hogy egyedülálló eseményekben vesznek részt, amelyek fényességgel töltik be életüket, s őket is boldog, örömteli jövő felé vezet, akárcsak mindenki mást.

Most pedig mindennek vége? Nem! Jézus megsemmisülésének gondolatát elméjük úgy dobja ki magából, mint a számára idegen anyagot az emberi szervezet. Fájdalmukon és lelkiismeret-furdalásukon rágódnak, ám ekkor már parázslani kezd bennük az élet szikrája. Szent pillanatok ezek, kedves Testvéreim, hiszen Jézust élesztgetik már önmagukban. Ekkor egy idegen csatlakozik hozzájuk, aki elbeszéli velük gondjukat, bánatukat. Ez az idegen férfi – ritka adottság! – tud figyelni. És ő is mesél nekik: a világ történetéről, Mózesről, a prófétákról... A férfiak szíve felenged, szemük megnyílnak a látásra, s midőn az idegen megtöri a kenyeret és megosztja velük, felismerik benne az élő Jézust, aki nyomban el is tűnik előlük. Ekkor nyomban visszafordulnak az útról, visszatérnek a sötétségből, hogy újra Jeruzsálembé menjenek. A városban kétségbeesett emberekkel találkoznak. Ők is látták az emberi roncsként keresztben függő Jézust, s immár semmiben sem hisznek. De ez a két férfi már felismerte, hogy az igazságot nem lehet keresztre feszíteni és sziklasírba zárni. Ezek az imént még porig sújtott férfiak most kihúzzák magukat, és mindenkivel szembeszállva hirdetik: *Jézus él!* Nem a beszámolójuk ragadja meg az embereket, hanem ők maguk. Ezek az írástudatlan férfiak minden veszéllyel szembe mernének szállni, csak hogy felélesszék a többi emberben is Jézust, és mindenütt hirdessék a szeretet, a szabadság ígét. Kevesen hallgatnak rájuk, ők mégis átformálják a világtörténelmet.

Valami történik ezekben a napokban, ami olyan, akár egy robbanás: szökőárként fakad föl a hit, és megváltoztatja ezeket az embereket. Azt vallják, hogy ez a „valami” a találkozás az élő, feltámadott Jézussal. Újra meg újra elismételik ezt, mígnem az életükkel fizetnek érte.

Kedves Testvéreim! Nincsen senki, aki ezt bizonyítékokra támaszkodva megítélhetné. Mindenkinek joga van a kételkedésre, mert „az az Isten, akit Jézus hirdetett, oly mértékben tiszteletben tartja az emberek szabadságát, hogy akár

kétkedni is lehet Benne, vagy meg lehet tagadni Őt.” (Jacques Duquesne: *A názáreti Jézus*).

Egy középkori szerzetes (Angelus Silesius) mondta, hogy Jézus százszor is megszülethetett karácsonykor Betlehemben, ha bennünk meg nem születik, semmit nem ér a mi emberi életünk. Hiszem, hogy mindez húsvétkor is érvényes. Jézus százszor is feltámadhatott, de emberi életünknek csak akkor van, csak akkor lesz értelme, ha bennünk is, mindannyiunkban feltámad! Ámen.

Könyvszemle

Nemes Erdély országának státusáról, lakosairól, lakóhelyeiről és folyóvizeiről való oktatás, melyet írt volt 1710-ben néhai Bíró Sámuel tanács úr Erdélyben. Közzéteszi: Kolumbán Zsuzsánna és Kovács Sándor. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont. Székelyudvarhely, 2007.

A 80 oldalas füzetből mintegy 55 oldalnyi terjedelmet ölel fel Bíró Sámuel műve, amelyet most először láthat nyomtatásban az érdeklődő olvasó. A szerzőről (1665–1721) korábban nem sokat hallhattunk. A munkához előszót írt Kovács Sándor jegyzi meg, hogy Orbán Balázs nevezetes Székelyföld-monográfiája előtt csak Jánosfalvi Sándor István gyűjtött adatokat a Homoród-vidéki Bíró családról, ezért az előszó inkább az egykorvolt unitárius főgondnok és államférfi pályájára koncentrálnak.

Bíró Sámuel az Erdélyi Fejedelemség alkonyán tűnt fel a politikai közéletben. Teleki Mihály titkáráként szabadon hozzáférhetett a nagyszerű könyvtárhoz. Később – Teleki halála után – Bánffy György gubernátor szolgálatába szegődött. 1715-ben már főkormányiszéki tanácsosként találkozunk nevével. „Bíró politikai pályája a mindenkor Habsburg uralkodóház körül gravitál – írja Kovács Sándor. – Kuruckodó kortársaival ellentétben nem vett részt sem a Thököly, sem a II. Rákóczi vezette szabadságharcban. A Bánffy család és a kormányzó bensőséges barátja volt, a gubernátor halálos ágyán tőle kért sírverset.”

A Lipót császár által kibocsátott nevezetes „diploma” hatásaként a protestáns egyházakban a világi képviselő megerősödése következett be. Bíró Sámuel az unitárius egyház főgondnoka lett. Az unitárius oktatás decentralizálására tett kísérletet, sürgette a felügyelő gondnoki intézmény megszervezését, állandó pénzalap létrehozása mellett kardoskodott az oktatási és nevelési igények fedezésére. (Bíró kezdeményezését a székelykeresztúri „pedagógium” megszervezésére Kolozsváron sajnos nem fogadták kedvezően.)

„Kéziratban marad munkái többségükben hon- és jogismereti kérdéseket taglalnak, de nem volt idegen tőle a teológia sem. *Unitarius Achilles...* a címe annak a 39 kérdésből álló kéziratos latin munkácskának, amelyben a szentháromság kérdését vizsgálja. Erdély története iránt is behatóan érdeklődött, ő folytatta Mikó Ferenc Báthori Gáborról írott történetét. Ez mindeddig egyetlen nyomtatásban megjelent alkotása” – olvashatjuk tovább az előszóban.

A *Nemes Erdély országának státusáról...* írt munkája kérdések és feleletek formájában mutatja be az ország történeti, társadalmi, demográfiai, földrajzi stb. viszonyait. Valamikor 1710 körül készülhetett, de csak másolatokban maradt fenn.

A több részből álló munka címadó (*Principatus...*) kezdetű dolgozata Erdély nevének eredetét, lakóit, folyóvizeit, ásványait, városait és vármegyéit mutatja be az olvasónak. Ezt követi a *Catalogus Principuii Transylvaniae*, az erdélyi fejedelmek felsorolása (János Zsigmondtól III. Károlyig). Utána *A székely földéről és a székelyek eredetéről*, majd pedig *A székelyek régi szabadságairól, nemességekről, s legközelebb primipilusságukról, avagy a lófő nemes emberségekről* című dolgozat következik. (E két utóbbi részt – minthogy kis terjedelműek – Kovács Sándor teljes terjedelmében teszi közzé az előszóban.)

A következő, kilencrészes dolgozat címe: *De Siculia ac exinde de origine seu denominatione Siculorum*. Ez voltaképpen Lakatos Istvánnak, a Székelyföld 17. századi történetírójának eddig kiadatlan műve. Bemutatja a székelyek eredetét és írásmódját, a Székelyföld hegy- és vízrajzát, a vallási állapotokat stb.

Az utolsó mű, a *De origine et descriptione civitatis Claudiopolitanae* szerzője ismeretlen.

A most közreadott műnek öt kolozsvári, egy marosvásárhelyi és egy debreceni másolatáról van tudomásuk a közreadóknak. Ezek közül a most megjelent munka előkészítése során Kolumbán Zsuzsánna és Kovács Sándor a kolozsvári Akadémiai Könyvtár MsR 1469–1470 jelzetű kézirat-kolligátumát használta.

A vékony könyvecske mind a történettudománnyal szakmaszerűen foglalkozók, mind pedig a „közolvasók” számára tele van érdekességekkel. Nyelvezete változatos, a szöveg strukturáltsága pedig könnyen áttekinthetővé, jól „kezelhetővé” teszi az olvasmányt.

JAKABFFY TAMÁS

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

- 2008 második negyedévében nem volt főhatósági testületi ülés.

Egyházköri munka

■ Egyházi közéletünk júniustól idén is az egyházköri közgyűlésektől volt hangos. Ez évben attól volt rendhagyó a testületek ülése, hogy a 2007. évi tevékenységről való számadás mellett itt választották meg az egyházkörök új vezetését a 2008–2012 közötti időszakra. Június 20-án a marosi egyházkör Szabédon, 21-én a háromszék-felsőfehéri egyházkör Brassóban, 28-án a küllői egyházkör Segesváron gyűlt össze, július 4-én a székelykeresztúri egyházkör Korondon, 5-én a székelyudvarhelyi egyházkör Székelyudvarhelyen, és végül 12-én a kolozstordai Lupényban tartotta meg közgyűlését.

Lelkészképzés

■ Május 14-én volt a 2007-ban végzett gyakorló segédlelkészek III. munkaértekezlete, amelyen Bíró Attila kökösi, Kiss Sándor petrozsényi, Sipos László várfalvi, Szabó Adél sepsiszentgyörgyi és Varró Amália székelykeresztúri gyakorló segédlelkész számolt be munkájáról.

■ Június elején kialakult a Florus Kruyne és Sietse Visser hollandiai remonstráns lelkészek által erdélyi unitárius lelkészek számára szervezett lelkigonozói továbbképzés 2008. évi menete. A képzés négy éve indult, évente egy-egy új csoport kapcsolódott be, az idén alakuló 5. csoport sajátossága az, hogy öku-menikus jellegű lesz, református és unitárius lelkészek részvételével. Az új csoport tagjai Koppándi Botond, Bartha Mária, Makkai-Ilkei Ildikó, Lázár Levente, Szabó Előd és Hegedüs Tivadar.

■ A Protestáns Teológiai Intézetben az V. évet végzett hallgatók szakvizsgáját június 23-a és 27-e között tartották. Mind a négy unitárius hallgató: Andorkó Attila, Lőrinczi Botond, Mikó Ferenc és Tóth Zsuzsánna sikeresen vizsgázott, és gyakorló segédlelkészi oklevelet szerzett.

■ Június végén értesítést küldtünk a nyári időszakban igénybe vehető és a teológiai hallgatók gyakorlati épülését szolgáló nyári gyakorlatról az alábbi kedvezményezett egyházközségeknek: Kolozs, Aranyos mente, Erdőszentgyörgy, Csokfalva-Szováta, Szentábrahám, Székelyderzs, Városhalva, Bölon, Felsőrákos, valamint az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egyletnek.

■ Július 1-jén volt a 2008. évi lelkészképesítő vizsga, amelyen csak egyetlen jelölt szerzett unitárius lelkészi oklevelet, Rácz Norbert ifjúsági lelkész. Újvárosi Katalin székelymuzsnai gy. segédlelkész betegség miatt, Kiss János Csaba aranyosrákosi gy. segédlelkész pedig személyes okokból kérte a vizsga későbbre halasztását.

Lelkésztovábbképzés

■ Május elején került sor egyházköreinkben a II. évnegyedi lelkészi értekezletre, amelyeket ezúttal is két-két egyházkörönként egybevonva szerveztek meg. A kolozs-tordai és a küküllői egyházkör lelkészeinek május 5-én Komját-szezen, a marosi és háromszék-felsőfehéri egyházkör lelkészeinek 7-én Marosvásárhelyen, míg székelyudvarhelyi és székelykeresztúri egyházkör lelkészeinek 6-án Homoródszentmártonban volt az értekezlet. Az egyik előadást dr. Szabó Árpád püspök tanár tartotta *Unitárius iskolaügyünk jelene és jövője* címmel, a másikat pedig dr. Kovács Sándor teológiai tanár, *Paget János az unitárius misszió szolgálatában* címmel.

Rendezvények, egyházképviselő

■ Az Apador-CH emberjogi szervezet, a Helsinki Bizottság romániai képviselője április 8-án konferenciát szervezett Bukarestben *Állam és egyházak Romániában – átlátható kapcsolat?* címmel, amelyen egy 2007 folyamán végzett kutatás eredményét bemutató jelentést tett közzé e témában. Unitárius egyházunk részéről Gyerő Dávid előadótanácsos vett részt a rendezvényen.

■ A Szőkefalvi Egyházközség április 20-án ünnepi istentiszteleten emlékezett meg John Paget angol származású, erdélyivé lett unitárius jótevőről, születésének 200. évfordulóján. A szőkefalvi unitárius templom ugyanis arra a telekre épült, amelyet maga Paget adományozott az egyházközségnek. Az istentiszteleten a szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, jelen volt és beszédet mondott az amerikai Albany testvérgyülekezet lelkésze is.

■ Április végén az észak-amerikai Testvéregyházközségi Tanács vezetőtanácsának 7 tagja látogatta meg egyházunkat. A Harold Babcock elnök és Cathy Cordes igazgató vezette küldöttség előbb az Egyházi Képviselő Tanács elnökségével, majd egyházunk Testvéregyházközségi Tanácsának tagjaival találkozott.

■ Az Indiai Unitárius Egyház (UUNEI) május elején tartott közgyűlésén teljesen megújult országos vezetőségében. A következő három évre az egyházszervezet elnökének Derrick Pariat lelkészt, főtítkárnak Helpme Mohrmen lelkészt, pénztárosnak pedig Darihun Khriam lelkészt választották. A végrehajtó bizottság többi tagja a négy egyházkör képviselőiből került ki. Az indiai félsziget észak-keleti részén, Shillong államban élő unitáriusok létszáma meghaladja a tízezret, egyházközségeik száma növekedőben, egyházi szervezetük pedig erősödőben van.

■ Május 7-e és 12-e között a Nagybritanniai Unitárius Egyház leköszönő elnöke, Celia Midgley lelkész, valamint férje, John Midgley lelkész látogatott el Erdélybe. Kolozsváron az Egyházi Képviselő Tanács elnökségével, valamint a teológiai tanárokkal és hallgatókkal találkoztak, majd felkeresték az unitárius kollégiumot is. Azután megismerkedtek a segesvári, székelykeresztúri, székelyudvarhelyi és marosvásárhelyi látnivalókkal is, továbbá meglátogatták a tordai hasadékot és az Aranyos menti egyházközségeinket is. Pünkösöd ünnepén Kolozsváron szószerki szolgálatot végeztek, Celia a belvárosi, John pedig az Írisz-telepi templomban.

■ A Teleki László Alapítvány május 30-a és június 1-je között Csíkszeredában Megújuló örökség címmel konferenciát szervezett a határon túli magyar épített örökség kutatása és megóvása területén, amelyen egyházunk részéről Ferenczi Zoltán építészmérnök, okleveles műemléki szakmérnök vett részt.

■ Az Amerikai Egyesült Államok Unitárius Univerzalista Egyháza június 25-e és 29-e között a Florida állambeli Fort Lauderdale-ben szervezte meg évi főtanácsi ülését, a General Assemblyt. Ez évben az összejövetel témája a Közös fonalaink (Common Threads). Közvetlenül a főtanácsi ülés előtt a helyszínen két napos konferenciát tartanak az egyház szakmai szervezetei: a Lelkesszövetség, a Vallástanárok Egyesülete, az Irodavezetők Egyesülete és a Világi Vezetők Egyeteme.

■ Június 13-a és 17-e között a franciaországi Lyonban volt a 13. európai keresztény internet-konferencia, ahol egyházunkat ifj. Szombatfalvi József lelkész képviselte.

■ Molnár B. Lehel levéltáros június 30-a és július 4-e között Máriapócsra részt vett a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének évi közgyűlésén, és a Biblia éve jellegben tartott konferencián előadást tartott a Heltai Gáspár-féle bibliafordításról.

Személyi változások

■ Oláh Tünde csíkszeredai énekvezér március 21-től két éves gyermeknevelési szabadságra ment.

■ Kovács Margit alkalmazást nyert a Csíkszeredai Egyházközség harangozójának, április 1-jétől.

■ Tökés Lóránt haranglábi lelkész áthelyezést nyert a Kissolymosi Egyházközség lelkészi állásába, május 1-jétől.

■ Buzogány-Csoma Csilla nagyvárad-bihari gyakorló segédlelkész május 18-ától két éves gyermeknevelési szabadságra ment.

■ Hegedűs Tivadar magyarországi lelkész áthelyezést nyert a Szentháromság-Kisadorjáni Egyházközség lelkészi állásába, június 1-jétől.

Halottunk

Bíró Barna városfalvi lelkész, életének 65. évében rövid szenvedés után június 23-án elhunyt. Temetése június 25-én volt a városfalvi templomból, majd a helyi temetőben helyezték nyugovóra. A gyászbeszédet Simó Sándor homoródjánosfalvi lelkész mondta, az Egyetemes Egyház részéről dr. Szabó Árpád püspök, volt egyházközsége, a homoródszentpéteri részéről Székely Kinga Réka lelkész, az ULOSZ részéről Csete Árpád titkár mondott búcsúbeszédet.